SEMafoor

jaargang 19 | nummer 2

mei 2018

Studiekring Eerste Millennium

Almere

Vlaamse waternamen

Vroege koningen van Friesland

Klimaat in het eerste millennium

SEMafoor ISSN 1567 - 5203
Kwartaalblad van SEM
Studiekring Eerste Millennium

De studiekring beoogt met zijn werk een hernieuwd onderzoek naar de geschiedenis van het eerste millennium van de Lage Landen globaal tussen de rivieren Somme en Elbe in de periode 100 v.Chr. tot 1200 n.Chr.

Inhoud

1	Van de redactie	
2	Paul van Overbeek 1950-2018	*Ad Maas*
4	Boorne	*Ruud van Veen*
7	Vroege koningen van Friesland	*Luc Vanbrabant*
12	SEMafoortjes: Mega archeologische vindplaats aan de Maas bij Dreumel; Elversele (Temse); Een meelijwekkend volk	
13	Klimaat in het eerste millennium - gletsjers onthullen de waarheid	*Henk Feikema*
17	SEMafoortjes: Deel 3 over het verleden van de Tongerse basiliek; Elewijt: Romeinse weg	
18	Samson en Gennep aan de Maas en Xanten (Santen) aan de Rijn	*Ad Maas*
19	Commentaar op de mening van Jeff van Hout	*Guido Delahaye*
22	SEMafoortjes: *Het visioen van Constantijn*; Boek over de Limes in Zuid-Holland	
23	Commentaar op de mening van Frans Volmer	*Guido Delahaye*
25	SEMafoortjes: Bonifatius in Dokkum; Maison de l'Archéologie du Pas-de-Calais ; Jasper De Bruin / Cananefaten; Hallumer heren, heidense helmen? ; Bemmel	
27	Almere	*Ruud van Veen*
31	*De Vlaamse waternamen. Verklarend en geïllustreerd woordenboek*	*Kurt Wayenberg*
33	SEMafoortjes: *The Landmark Julius Caesar; Theatrum Orbis Terrarum;* Auteursrichtlijnen *SEMafoor*	
35	De herkomst van Dubbel, Duffel en Duffelt	*Bas Kloens*
38	Francia en Germania: reactie van Reinhard Schmoeckel	*Ad Maas*
41	SEM-symposium 2018	

Van de redactie

Welkom bij *SEMafoor* 19.2.

Het SEM-bestuur heeft een goede vriend verloren. Maart jongstleden overleed Paul van Overbeek op 68-jarige leeftijd. Paul was jaren actief als auteur, bestuurslid en eindredacteur van *SEMafoor*. Ad Maas schreef een mooi In Memoriam.

Ruud van Veen buigt zich over de Friese splijtzwam bij uitstek: de Boorne. Als Willibrord geen zetel had in Utrecht en Bonifatius nooit in Dokkum is geweest, wat moeten we dan met de Boorne?

Luc Vanbrabant maant ons de stamboom van de Oudfriese koningen met de nodige omzichtigheid te benaderen. De Friese vorsten leefden tussen Zeeland en de Seine. Alleen sinds Diederik III lag 'Friesland' definitief in het noorden.

Henk Feikema begeeft zich op glad ijs. Al is die uitdrukking wellicht ook fout... Henk is klimaat-scepticus en vindt het onwaarschijnlijk dat de mens als hoofdschuldige in het debacle opgevoerd wordt. De huidige opwarming van de aarde kan volgens hem worden gezien als een terugkeer naar de warme periode voor de vijftiende eeuw. Zoals altijd komt Henk met interessante studies en gooit hij ook een boeiende opmerking op tafel: De Romeinen kenden het verschijnsel ‘gletsjer’ niet of ze hebben er althans nooit over geschreven...

Het Dietrich von Bern--Forum gaat de komende tijd veel aandacht geven aan het grondgebied van België en van Nederland. Ad Maas schreef hierover een kort maar intrigerend artikeltje over de premonstratenzers en over Samson, de stamvader van de familie/het geslacht Von Bern.

De reacties van Guido Delahaye hebben even op zich laten wachten. In dit nummer dient hij echter zowel Jeff van Hout als Frans Volmer van antwoord. Jeff wordt de les gelezen dat de tekst van Vergilius wel degelijk zinvol vertaald werd en wordt er verder fijntjes op gewezen dat er geen Nederlandse bronnen uit het eerste millennium zijn die de opvattingen van Jeff onderschrijven. Een uitputtingsslag rond de vertaling van de ‘Latijnse teksten’ is echter niet voor dit nummer. Guido is van mening dat het betoog van Frans Volmer zelfs een bevestiging is van wat hij stelt, namelijk dat er geen enkel bewijs is dat Keulen in de Romeinse tijd Colonia Claudia Ara Agrippinensium geheten zou hebben en dat de Rijn bij Keulen toen ook Renus heette. En Guido gooit Frans Volmer nog drie bijkomende problemen voor de voeten. Namelijk dat Ubiërs, Sueben en Menapiërs buren waren.

Ruud Van Veen, Kurt Wayenberg en Bas Kloens buigen zich over de waternamen in onze Lage Landen. Ruud van Veen buigt zich over het Almere en is het allerminst eens met de stelling dat Flevo een nog naam zou zijn voor de Zuiderzee. Kurt Wayenberg heeft het over twee nieuwe boekwerken (*De Vlaamse waternamen. Verklarend en geïllustreerd woordenboek*. Delen I en II) die de hydroniemen in Vlaanderen inventariseren. Beide verwijzen naar Bas Kloens die zelf een artikel brengt over de herkomst van Dubbel, Duffel en Duffelt.

Ten slotte voert Ad Maas nog even een paar punten op uit de visie op van Reinhard Schmoeckel over Francia en Germania. Volgens Schmoeckel lag bijvoorbeeld een regiment Sarmatische ruiters uit de legerplaats Sicambria (in Hongarije) aan de oorsprong van het rijk van de Merovingers.

Er is in dit nummer ook weer een mooi aantal SEMafoortjes!

En we eindigen dit nummer met een vooraankondiging van ons SEM-symposium 2018. Alles is nog onder voorbehoud natuurlijk maar met deze keur van sprekers wordt dit een top-symposium.

Nieuwe kopij zien we graag tegemoet voor 1 augustus 2018.

Het bestuur van SEM is ook de redactie van *SEMafoor* en wordt gevormd door Jeff van Hout, Janus Jochems, Alex Laenen, Ad Maas en Kurt Wayenberg. Gewoonlijk worden bestuur en redactie gescheiden maar bij SEM is daar bewust niet voor gekozen. Leden van bestuur en redactie hebben tot taak een eerlijke publieke discussie te organiseren op het werkterrein van SEM. Ze vertegenwoordigen niet een richting, hebben geen achterban noch te maken met last- en ruggespraak ten aanzien van welke groep of persoon ook. De taak van elk bestuurslid en redactielid staat los van een rol als onderzoeker/auteur. In die hoedanigheid is er ruimte voor eigen interpretaties en visies. Dergelijke stukken worden onder eigen naam gepubliceerd. Informatieve teksten zonder auteursnaam, zoals SEMafoortjes, zijn van de redactie, tenzij anders aangegeven.

Paul van Overbeek 1950-2018

Ad Maas, Leende

Paul kwam in contact met het werk van Albert Delahaye toen hij Janus Jochems ontmoette op het meerdaagse Willibrordcongres in Utrecht eind november 1995. Enkele jaren daarna trad Paul toe tot de Stichting Vrienden van Albert Delahaye, de voorloper van SEM. Tijdens dat congres werden de deelnemers nog op het stadhuis ontvangen door de toenmalige burgemeester Ivo Opstelten. In de brievenboeken van de Stichting, zorgvuldig bewaard door Alex Laenen, verscheen Paul van Overbeek al in 1996, met uitgesproken interesse voor Delahaye. Vanaf 2002 publiceerde hij een aantal degelijke artikelen.

Artikelen van Paul van Overbeek in *SEMafoor*

Grote geschiedenisboeken van Nijmegen en Antwerpen – Wayenberg zit ernaast met zijn kijk op de Limes in Nederland – Nederlands boek over Corbulo valt tegen – De abdij van Echternach en haar betwiste claims – Symposium en studiedagen – Ptolemaeus, een inventarisatie als basis voor discussie – De methode van onderzoek van Joep Knauf – Rome in Zeeland met Nehalennia deze zomer in het Zeeuws Museum – Noormannen in de Lage Landen; een andere visie op de Vikingen – Pax Romana. De Romeinse vrede in de Lage Landen – Reacties op Danialand - Danamarken - Denemarken. Hoe om te gaan met bronvermeldingen? – Nijmegen en de Waal – Zeitensprünge in Kassel – Stadsgeschiedenis van Nijmegen, oudste stad van Nederland (publicaties en tentoonstelling) – Vikingen in het stroomgebied van Rijn en Maas tussen 800 en 1000 (tentoonstelling en publicaties) – Enkele recente publicaties over Vikingen in onze streken – 2000 Jaar Nijmegen: Nijmeegse biografieën – Het eerste millennium in een boekenweek over onze geschiedenis – De Bataven: verhalen van een verdwenen volk – Zeitensprünge-Jahrestreffen 2003 in Erfurt, een impressie – Is Nijmegen Noviomagus? – De hypothesen van Heribert Illig en andere chronologiecritici met betrekking tot het eerste millennium.

Zijn belangstelling was sterk gericht op Nijmegen-Noviomagus, de Vikingen en chronologiekritiek. Paul verzorgde op de SEM-symposia van 2001, 2002, 2004 en 2008 een voordracht, onder de respectievelijke titels: ‘De Karolingische tijd, mythe of werkelijkheid; korte inleiding in de hypotheses van Heribert Illig en anderen’, ‘Is Noviomagus altijd Nijmegen?’, ‘Het verschijnsel vervalsing’ en ‘Overzicht van dateringsmethoden, relevant voor de geschiedenis van het eerste millennium’.

Aan het eerste SEM-boek *Willibrord en Bonifatius* (2004) droeg hij – samen met ondergetekende – bij met het hoofdstuk ‘Het verschijnsel vervalsing. Waren Willibrord en Bonifatius wel ergens?’ Achteraf vonden dat we deze vraag te geforceerd.

Na de oprichting van SEM in 2001 ontstond al vrij gauw een ambitieus plan om in een stevig boek alle spraakmakende en discutabele kwesties aan de orde te stellen. Het ging echt om een nieuwe visie op de geschiedenis van de Lage Landen in die tijd. De betrokken auteurs hadden allen gemeen een grote belangstelling voor het werk van Albert Delahaye, die varieerde van enthousiast instemmen met diens werk tot en met het kritisch bevragen van zijn standpunten. Paul hoorde bij de kritische bevragers, maar niet alleen ten aanzien van het werk van Albert Delahaye.

Foto van een SEM-overleg in Bavel: Paul van Overbeek zit rechts. Zittend van links naar rechts: Guy Lavigne, Ad Maas, Jacques Fermaut en Paul van Overbeek; staande van links naar rechts: Alex Laenen, Mark Paelinck, Kurt Wayenberg, Janus Jochems, Tom Dieckmann en Joël Vandemaele.

Er kwam veel tekstmateriaal op tafel: de tekst van Paul van Overbeek over Noviomagus dwong veel respect af en kon als voorbeeld gesteld worden. Dit intensieve samenwerkingsproject mislukte, omdat geleidelijk aan de verschillen tussen de opvattingen van de auteurs toch te veel uiteenliepen. Het boek kwam er niet, al werd met alle kopij wel iets constructiefs gedaan.

Paul van Overbeek was bouwkundig ingenieur en hechtte zeer aan het secuur documenteren. Daar mankeerde het bij een aantal auteurs wel aan. Toen Paul redactiesecretaris werd van *SEMafoor* besteedde hij heel veel tijd om na te gaan of bronnen juist geciteerd werden. Uiteindelijk bracht zijn ziekte mee dat hij dit perfectionisme achter zich moest laten. Het aantreden van Kurt Wayenberg en later Jeff van Hout was ook in dit opzicht een verlossing van een taak die een zware last werd.

Paul en ik bezochten regelmatig de Tagungen van *Zeitensprünge* en van het Dietrich von Bern-Forum, waar Paul zeer gewaardeerd werd om zijn constructief-kritische vragen en opmerkingen. De organisatie van onze reizen was als volgt: Paul zocht alles uit en wist dus alles, en ik reed volgens instructies van Paul, behalve de keer dat ik een nieuwe Mercedes had en Paul daar ook wel eens 500-600 kilometer mee wou rijden. Dat was toen we in Erfurt bij Heribert Illig c.s. op bezoek gingen. Op deze reizen (zeven volgens mij) had Paul op de terugweg altijd wel een gebouw op het oog dat we toch eens even moesten gaan bekijken. Bij de Erfurt-reis was dat de dom van Fulda. Ik had meestal in een halfuur wel gezien hoe het gebouw in elkaar zat maar Paul pakte zo'n bezoek studieuzer aan, meestal gewapend met wat boeken.

Op het einde van die periode van elk jaar wel een reis merkte ik dat Paul met een probleem tobde. Hij vroeg steeds meer om een gestructureerde aanpak en omgeving. Bij Keulen bijvoorbeeld koos Paul als reisleider een verkeerde afslag: we kwamen terecht aan de verkeerde kant van de Rijn, maar dat pakte ook weer mooi uit: we moesten met een veerpont de Rijn over, namelijk op de plaats waar Adenauer steeds de Rijn over moest om op tijd in Bonn op zijn werk te arriveren. Dit soort bijkomstige hoofdzaken waren natuurlijk spannende verhalen waard.

In Zürich bijvoorbeeld besloten we een keer het diner over te slaan en in de stad bij McDonald's te gaan eten waar honderden studenten zich gingen voeden. Bar slecht eten, maar prachtige gesprekken. Een van de mooiste nevenproducten was een bustocht door Bonn onder leiding van Reinhard Schmoeckel, die in de periode van Helmut Kohl een hoge functie bekleedde bij de persdienst van de Bonner Republik. Bijvoorbeeld het verhaal dat Ludwig Erhard na overleg met de Franse regering een tas met zijn persbericht uit de trein moest gooien op het eerste station in Duitsland waar de trein niet stopte. De Duitse regering wilde kennelijk niet dat de Duitse media via Franse berichten op de hoogte gesteld werden.

Over politiek in het algemeen, vooral ook over onderwijs en personeelsbeleid, en over het besturen van (vaak niet in stand te houden) parochies hadden we vaak lange gesprekken. En niet te vergeten: de continue kwestie van de zin van verzamelen. We waren beiden verzamelaars, maar Paul documenteerde zorgvuldig en ik ordende alleen maar volgens een impliciet plan over wat ik ging bestuderen en wat ik daarvoor nodig dacht te moeten hebben. De nauwkeurigheid van Paul bleek goed verenigbaar met de tamelijk laconieke mentaliteit van mij.

Bij SEM en *SEMafoor* zagen we dat Paul steeds minder kon voldoen aan zijn eigen kwaliteitseisen. Maar we wilden hem erbij houden. Hij was gewoon een te trouwe collega en kameraad om kwijt te raken. SEM heeft voor haar bibliotheek nog een groot aantal boeken gekregen uit Paul zijn boekenkasten. Veel hadden we al, maar toen zagen we pas goed hoe Paul bezig was met kunst en kunstenaars. Dat was eigenlijk het mooie: een man van toetsbare wetenschap en een streng documentalist en tegelijk de openheid naar verten die we allen door kunstzinnigheid kunnen vermoeden en kennen. Ik zeg het de dichter na: Dat was gezelschap. En ik maak ervan: Paul was gezelschap.

De Boorne

Ruud van Veen, Groningen

Weliswaar lijken veel opvattingen van Albert Delahaye in de loop der jaren bij de SEM in ongenade gevallen te zijn, maar de drie die onze geschiedkundigen het diepst hebben geschokt staan mijns inziens nog altijd strak overeind. Het zijn de stellingen dat Karel de Grote geen paleis in Nijmegen had, dat de zetel van Willibrord niet in Utrecht stond en dat Bonifatius nooit in Dokkum is geweest. Dat een overweldigend deel van de Nederlanders nog steeds in de traditionele mythen gelooft is logisch, want wie durft er te twijfelen aan de mening van de geschiedkundigen? En tien jaar geleden liet Joep Rozemeyer Bonifatius weer bij Dokkum vermoorden.[1] Sindsdien heeft alleen Rinus Boidin nog een tegengeluid laten horen. Maar dat Bonifatius over een onzichtbare Renus varend in Frankrijk terechtkwam, wil er bij mij niet in. Ik geloof wel in onzichtbare dingen, maar niet in rivieren die zelfs geen spoor hebben nagelaten.

In zijn artikel in *SEMafoor* 9.4 trekt Joep conclusies uit twee topografische kaarten. Op de eerst kaart (p. 20 onderaan) is een stukje van de Friese waddenkust zichtbaar, met linksboven het Amelander Gat (tussen Terschelling en Ameland), dat daar de naam Borndiep heeft. Met stippeltjes heeft Joep een geul gemarkeerd die van het Borndiep naar de veerdam van Holwerd loopt. Op het tweede kaartje op de tegenoverliggende pagina (p. 21 bovenaan) is een fragment van de kaart van Krayenhoff uit 1810 te zien, met daarop de Holwerdervaart van Holwerd richting Raard. Iets ten zuiden van Raard sluit deze vaart aan op de Dokkumer Ee. Door de kaarten te combineren krijgt Joep een mooie vaarweg van Dokkum naar zee, waar ook nog eens de naam Born op voorkomt. Maar dat is nog niet alles, want ten noordwesten van Dokkum staan ook nog de namen Bornwerd en Bornwerderhuizen. Voor Joep vallen nu alle puzzelstukjes op hun plaats. Hier hebben we de Bordne waar Bonifatius zijn tenten opsloeg, in de buurt van Doccinga, waar hij in 754 vermoord werd.

Maar hoe weten we dat deze kaarten de situatie van het jaar 754 laten zien? De dijk bij Holwerd was er toen nog niet. En de veerdam ook niet. Bestonden Holwerd en Dokkum wel? Archeologisch is dat nooit aangetoond. Een tweede probleem is de geul tussen de westzijde van Ameland en de veerdam bij Holwerd. Het is wel zeker dat die geul er in de tijd van Bonifatius evenmin was. Op oude kaarten zijn de veranderingen van de laatste vijf eeuwen te volgen. De geulen in het waddengebied zijn zeer veranderlijk en eerder was dat met de onbedijkte kust ook zo. Zelfs de eilanden hebben nooit stilgestaan en wandelen heden nog in een trage gang richting Duitsland. En soms vergaan ze al vóór dat ze Duitsland hebben bereikt. Het eiland Bosch, dat enige eeuwen geleden tussen Schiermonnikoog en Rottumeroog lag, is verdwenen. Op oude kaarten heeft het nog een nederzetting. Later werd het Corensant genoemd. Een voormalige eigenares van Schiermonnikoog, Catharina Maria Stachouwer (1683 - 1761), beweerde dat Boschwad en Siemenszand haar eigendom waren.[2] De toevoeging ‘wad’ geeft al aan dat het toen niet goed ging met Bosch. Trouwens, ten oosten van Schiermonnikoog was het indertijd allemaal wad en zand. Rottumeroog was ook ooit bewoond. Nu is het vrijwel verdwenen. Maar er ontstaat een nieuw eiland: Rottumerplaat. De eilanden kalven aan de westkant af en groeien aan de oostzijde weer aan. Op Vlieland en Schiermonnikoog moesten de dorpen aan de westzijde verlaten worden. In 1717 moest de kerk van Schiermonnikoog afgebroken worden omdat ze bezig was onder de duinen te verdwijnen. Zodat men oostelijker een nieuwe kerk bouwde. Die verdween echter in 1760 al in de golven. Bij het huidige dorp staat een bord met de naam Schiermonnikoog, maar eigenlijk heet het Oosterburen, de opvolger van Westerburen.

Er zijn met Joeps poging om de laatste halteplaats van Bonifatius te vinden echter nog meer problemen. De Holwerdervaart werd pas in de zeventiende eeuw gegraven, zodat het niet mogelijk is dat Bonifatius langs die weg naar Dokkum voer.[3] Wel wordt de verbinding Leeuwarden - Dokkum, de Dokkumer Ee, als een natuurlijk water beschouwd, evenals het Dokkumer Diep, dat aan de oostkant van het stadje een voortzetting van de Ee is.[4] De hele vaarweg verbond de Middelzee (zie hierna) bij Leeuwarden met de Lauwerszee in de omgeving van Engwierum. Hoe oud deze vaarweg is, is mij niet bekend.

Dan de naam Borndiep. Op oude kaarten heet het gat tussen Terschelling en Ameland Boerdiep. Of gewoon Amelander Gat. Wie heeft de naam Borndiep bedacht en wanneer? In de *Sammlung Ryhiner* vinden we onder nummer 3115 twintig kaarten van Friesland:[5]

nr.1	1568	Boerdiep	nr.4	1606	Boerdiep
nr.2	1579	Amelanger gat oft Boerdiep	nr.5	1630	Boerdiep
nr.3	1585	Boerdiep	nr.6b	1630	Boerdiep

De overige kaarten laten van het zeegat niets of te weinig zien. Of geulen met de namen Kromme Balg of Koggediep. Een ‘Borne’ is er niet bij. Hét boek over Friese kaarten geeft dezelfde namen:[6]

p.36	1579	Amelanger gat oft Boerdiep	p.44	1609	Amelanger gat oft Boerdiep
p.38	1593	Boerdiep	p.31	1613	Boerdiep
p.34	1605	Boerdiep	p.40	1615	Boerdiep

Maar op p. 42 staat een kaart uit 1617, van Petrus Kaerius = Pieter van den Keere (1571 - na 1630), met de naam Borndiep. Misschien was Pieter degene die in het begin van de zeventiende eeuw het Borndiep bedacht? Meer kaarten met een Borndiep zijn er in het boek niet te vinden. In de eerste Bosatlas uit 1877 staat ‘Amelander Gat’. Net zoals in de atlassen van 1912, 1925, 1956 en 1964. Die van 1988 vermeldt het ‘Amelander Gat’ - ‘Borndiep’. En eindelijk, in De Bosatlas van Nederland uit 2007, is het helemaal ‘Borndiep’ geworden. Na vier eeuwen heeft Pieter van den Keere het zeegat definitief veroverd.

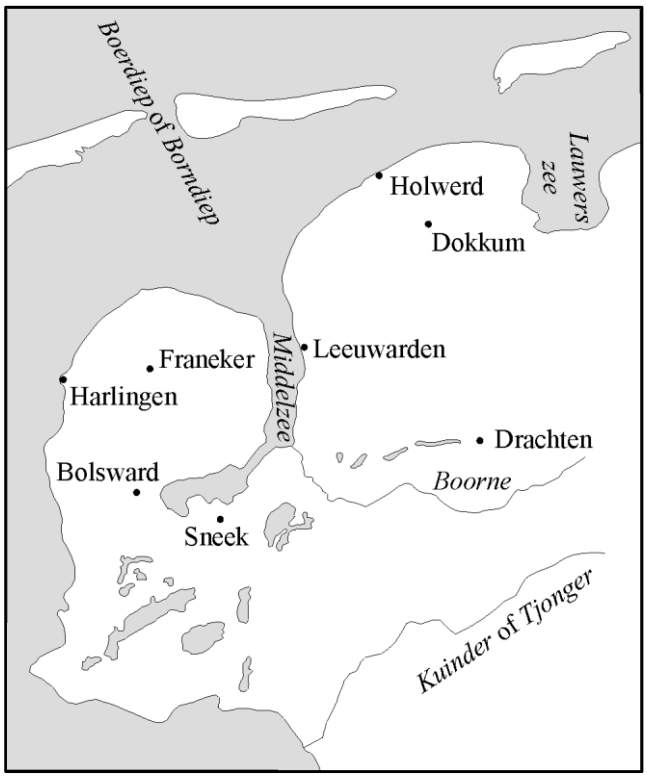

Het kaartje hiernaast toont de vroegmiddeleeuwse Middelzee en de riviertjes Boorne en Tjonger. Ter oriëntatie zijn wat woonplaatsen aangegeven. Op Holwerd na zijn het allemaal relatief grote plaatsen in Friesland. Van geen van deze plaatsen is bekend of ze in de vroege middeleeuwen al bestonden. Het is echter wel zeker dat de Waddeneilanden er toen anders uitzagen. Op dit kaartje hebben ze ongeveer de contouren en de positie van de tachtiger jaren van de twintigste eeuw, zodat de kenner van de Waddenzee ze op grond daarvan al herkent als (van links naar rechts) Terschelling, Ameland en Schiermonnikoog.

In ieder geval heeft Friesland in de tijd van Bonifatius geen andere belangrijke plaatsen gehad dan de twee die door de anonieme Kosmograaf van Ravenna (negende eeuw?) worden vermeld. De Kosmograaf vertelt ons dat hij ergens heeft gelezen dat er in het land van de Friezen slechts twee gemeenschappelijke woonplaatsen zijn, namelijk Bordonchar en Nocdac. Al eeuwen probeert men te raden waar deze plaatsen gelegen kunnen hebben. Voor Bordonchar zijn verschillende voorstellen gedaan, maar met Nocdac weet men meestal geen raad. Willem Bruijnesteijn van Coppenraet heeft voorgesteld Nocdac als een onjuiste spelling van Dokkum te beschouwen.[7] Dat lijkt nogal op een poging om de Bonifatiuslegende te redden, maar helemaal uit te sluiten valt deze gelijkstelling niet, want de Kosmograaf was een meester in het verhaspelen van toponiemen. Aanwijzingen dat Dokkum in de tijd van Bonifatius al bestond zijn nooit gevonden, maar dat wil natuurlijk niet zeggen dat het er ook werkelijk niet was. Er wordt wel verondersteld dat de oudste vorm van de plaatsnaam ‘Tockingen’ is[8], maar het verhaspeltalent van de Kosmograaf zou ook daarvan Nocdac gemaakt kunnen hebben. Mogelijk heeft de Kosmograaf een andere fout gemaakt en moeten de letters ‘c’ eigenlijk door andere vervangen worden. De naam zou dan bijvoorbeeld Nosdas of Nordar kunnen zijn. Maar de problemen lijken daardoor niet te verdwijnen. Het is ook onbekend wat de Kosmograaf onder “het land van de Friezen” verstond. Bordonchar en Nocdac kunnen dus ook in het huidige Duitsland gelegen hebben. Of in Zeeuws-Vlaanderen.

Het kaartje hierboven is gedeeltelijk nagetekend van een exemplaar uit een boek en de naam Boorne is hier op dezelfde manier bij het riviertje gezet als in het origineel.[9] Daardoor zou men kunnen denken dat het hele stroompje die naam had. Maar nadat het ten westen van Bakkeveen is ontstaan heet het eerst Koningsdiep en krijgt pas ter hoogte van Poppenhuizen, waar het na de samenkomst met de Nieuwe Vaart ook werkelijk bevaren kan worden, de naam Boorn. Het verval is daar nog maar gering en het water kabbelt dan langs Oostboorn en door Oldeboorn naar Irnsum, waar het Moezel gaat heten. Van bron tot Middelzee heet 60% van het riviertje Koningsdiep, 30% heet Boorne en 10% heet Moezel. Bij Rauwerd viel de Moezel in de Middelzee, die ook wel Boerdiep wordt genoemd. Er is in Friesland dus maar een klein stukje (ca. 14 km) Boorne.

Maar in de loop der tijd zijn sommigen gaan denken dat het de naam is van een water tussen Bakkeveen en de Noordzee. Dat is geen uniek verschijnsel. Zo is de Merwede begonnen als een moerassig stukje grond bij IJsselmonde, van waaruit een roofridder, die later Dirk III van Holland genoemd zou worden, het scheepvaartverkeer hinderde. Sindsdien is de naam Merwede over het water in zuidoostelijke richting opgerukt tot aan Woudrichem. Maar hij heeft later aan de westzijde wel weer terrein verloren aan de Nieuwe Maas en de Noord. Namen van rivieren kunnen nog wel eens veranderen. Trouwens, ook plaatsnamen kunnen wel eens veranderen. Het plaatsje Oldeboorn heette ooit Boornega. Dat doet wel een beetje denken aan Bordonchar. Opmerkelijk is daarbij dat het als een heel oud plaatsje beschouwd wordt:

> "Oudeboorn, weleer Boornga genaamd, is een groot en aanzienlijk Dorp, en ongetwyffeld een der oudsten in Friesland, voornaamelyk bestaande uit eene dubbele ry huizen, tusschen welke de Boorn doorloopt."[10]

Maar men beschouwt Dokkum toch als ouder, want daar kwam immers (volgens zijn legende) Bonifatius al in de achtste eeuw. Duizend jaar later, in de achttiende eeuw, werd aan Dokkum een nog veel hogere ouderdom toegeschreven:

> "De stad Dokkum, liggende in Oostergo, heeft de vyfde Stem in het kwartier der Steden, en wordt, na Stavoren, gehouden voor de oudste Stad van Friesland, als zynde, volgens de beste overleveringen, gebouwd in het jaar 248 der Christelyke tellinge."[11]

Helaas kon ik niet achterhalen waar deze "beste overleveringen" te vinden zijn. Deze ouderdom valt trouwens in het niet bij die van Stavoren, want dat zou "wel driehonderd jaaren voor Christus geboorte gebouwd zyn".

Het Friese woord boarne betekent bron. Het is dus een vrij algemeen woord dat wel in namen van boerderijen en woonplaatsen voorkomt. Zo zijn er twee plaatsjes die naar het riviertje Boorne heten: Oosterboorn en Oldeboorn. Maar het valt niet uit te sluiten dat in werkelijkheid het riviertje hier naar de woonplaatsen is genoemd. Er zijn in Friesland meer plaatsjes die naar een bron zijn genoemd, maar die niets met de Boorne te maken hebben. Dat zijn Boornbergum aan de zuidwestkant van Drachten, Boornzwaag ten zuidoosten van Sneek en de door Joep vermeldde Bornwerd en Bornwerderhuizen ten noordwesten van Dokkum. Ook Twente heeft een Bornse beek en een woonplaats Borne.

Woonplaatsen met die naam zijn verder te vinden in Noord-Brabant en Limburg en over de grens in België en Duitsland. In de *Adac-ProfiAtlas* 1:100.000 staan 48 plaatsnamen die met 'Born' beginnen. Maar we dwalen af en keren terug naar Friesland en naar de Boorne. De Boorne ligt hemelsbreed ca. 32 km van Dokkum vandaan. Dat is dus in strijd met de legende, die Bonifatius tegelijkertijd bij Dokkum en bij de Boorne plaatst. Maar sommige heiligen hebben de gave van 'bilocatie'; het vermogen om op twee plaatsen tegelijk aanwezig te zijn. Misschien slaagde Bonifatius er op die manier in om bij de Boorne en bij Dokkum vermoord te worden.

---

1 Rozemeyer, J. 2008. 'Bonifatius en Dokkum'. In: *SEMafoor* 9.4. p. 19 - 22.
2 Mellema, L. 1964. *Het eiland Schiermonnikoog*. Drachten. p. 53.
3 Broekhoven, S., van Ginkel-Meester, S. et al. 2000. *Monumenten in Nederland. Fryslân*. p. 172. http://www.dbnl.org/tekst/sten009monu06_01/ (onder Holwerd).
4 Beekman, A.A. 1948. *De wateren van Nederland aardrijkskundig en geschiedkundig beschreven*. Den Haag. p. 39.
5 http://www.unibe.ch/universitaet/dienstleistungen/universitaetsbibliothek/recherche/sondersammlungen/karten sammlungen/ryhiner_weltweit/pix/index_ger.html?gallery=3115&pagetitle=3115+Friesland
6 de Rijke, P.J. 2001. *Hoogtepunten van de Friese cartografie*. Leeuwarden.
7 Bruijnesteijn van Coppenraet, W. 2003. 'Enige Friese toponiemen in het eerste millennium (vervolg)'. In: *SEMafoor* 4.2. p. 10.
8 https://nl.wikipedia.org/wiki/Dokkum
9 Schuur, J.R.G. 1979. *Leeuwarden voor 1435*. Zutphen. p. 43
10 Stijl, S. & Salmon, Th. 1788. *Hedendaagsche historie of Tegenwoordige staat van alle volkeren; XXVste deel. Behelzende de beschryving der Vereenigde Nederlanden, en wel in't byzonder van Friesland*, deel 3. p. 474.
11 Ibidem, deel 2. p. 251-252.

Vroege koningen van Friesland

Luc Vanbrabant, Oekene

Inleiding

In de vijftiende eeuw wist men aan het Bourgondische hof niet beter of Friesland was in vroegere tijden een koninkrijk geweest. Dat hof wilde uitbreiden om machtiger te worden en maakte met de hulp van zijn geschiedschrijvers en enkele oude geschriften aanspraak op Friesland in het noorden, omdat alleen dat noordelijke Friesland in het geheugen was blijven hangen. Men heeft zich al vaak de vraag gesteld of het oude Friesland en het Friesland in het noorden vanaf de Romeinen tot Karel de Grote over dezelfde streek handelde. Het 'nieuwe' Friesland was historisch een andere streek dan wat in de vroegste beschrijvingen te lezen valt. Jean Jouffroy verkondigde in 1448: "Friesland, ook, ooit het machtigste rijk dat tot de Denen behoorde …".[1] De hertog van Bourgondië was het natuurlijk welgevallig dat hij kon dromen van een Friesland in het noorden van Holland tot Lübeck.

Er werd ruwweg van de eerste tot achtste eeuw weinig opgeschreven maar later des te meer beweerd. Men beweerde bij voorbeeld dat de Friezen, voor de Franken hen inlijfden, al een monarchie hadden. Men spreekt in die acht eeuwen zelfs van één koningsgeslacht. Hieronder wordt de rij voorzichtig afgelopen. De bedoeling van dit artikel is aan te tonen dat het Friesland waarvan sprake is van de Romeinse tijd tot aan het tijdperk van Karel de Grote vooral te vinden is in het Scheldebekken en zelfs verder zuidwaarts.

Koningen en graven …

Sommigen willen al een Friese koning Friso ontdekken rond 320 v.Chr. Petrus Suffridus (1527-1597) die hoogleraar was te Keulen, was de eerste die met die koning op de proppen kwam, een beetje (te) laat dus om dat historisch te aanvaarden.

Legendarische koning Friso en koning Aldgisl. Uit Chronique ofte historische geschiedenisse van Vrieslant van Winsemius Pierius

Finn Folcwalding was ook een (legendarisch) heerser over de Friezen, zoon van Folcwald. Men maakt van hem graag de eerste Friese koning die leefde in de vijfde eeuw. Finn was getrouwd met de 'Deense' prinses en freothuwebbe (vredewebbe) Hildeburh, toch een Dietse naam volgens mij, temeer daar Halfdeen Hnaef, een lid van de Scyldinga of Scheldewikingen, de broer was van Hildeburh. We moeten dus in de buurt van de Schelde zoeken. In het Angelsaksische gedicht *Widsith* heet hij Fin Folcwalding. Een genealogische webstek geeft ons volgende interessante info: Hij is geboren rond 390 in Bonen (Boulogne, nu Frankrijk!), was koning der Fresonen (Frisii) van 416 tot 435 en is overleden rond 455 in Kent, England.[2] Merkwaardig is ook dat de Friese koning Finn lijkt te figureren in sommige Anglo-Saksische koninklijke genealogieën waar hij verschijnt als de zoon van een zekere Godwulf. In de geschiedenis van Nennius[3] lezen we ook 'Fran'[4] voor Finn en 'filii Folcpald' voor zoon van Folcwald.[5]

Machtshonger maakte dat Friezen in die tijd in conflict kwamen met andere Denen. Voor Finn werd het zijn ondergang. De situatie van 'Germanen die onder elkaar streden om de macht', dreef geregeld boven in de loop van de vroege middeleeuwen. Het Finnburg-verhaal uit *Beowulf* beschreef die strijd tussen Denen en Friezen. Geografisch zitten we met dit verhaal in het grote deltagebied. Fragment uit Beowulf:

Verzen 1124-1128	Vertaling in West-Vlaams/Diets (eigen)	Vertaling in Nederlands (eigen)
Gewiton him ðá wígend wíca néosian fréondum befeallen, Frýsland geséon, hámas ond héaburh Hengest ðá gýt wælfágne winter wunode mid Finn eal unhlitine.	gewatten hem da wiggend wice noesen vrienden bevallen, Frysland gisian heems end hoheburh Hengest dan jèt waelvakene winter weunde mi Finn al unliedene	Geschreden hij daar strijdend wijken (plaatsen) in een bocht voorbijging (waar) vrienden te kort schoten, Friesland gezien heimen en hogeburg Hengest daar hij heeft (in de) doodvermoeide winter gewoond met Finn al zonder andere lieden

Nog even over de naam Fin(n) Folcwalding zelf. Kan dit personage een voorloper zijn geweest van de Vlaamse waldheren?[6] Walden betekent heersen. Fin (Fran!) was dus iemand die heerste 'door het volk gekozen' of iemand die heerste 'over het volk'. Dat stemt overeen met de vroegste Vlaamse heersers die waldheren werden genoemd en waarvan de eerste de legendarische gouverneur Liederik I van Buc was. Hij speelde het hoofdpersonage in de legende van Liederik en Finaert. De naam Liederik is te herleiden tot koning van de lieden of het volk, wat letterlijk hetzelfde betekent als folcwalding en Finaert tot iemand die tot de 'Fin' behoorde! In sommige bronnen wordt hij ook koning van de Jutten (strandmensen of kustbewoners) genoemd. In de Vlaamse sagen was Finaert een zoon van Finibert, broer van een Ragenier (Ragenher?) die naar de Denen moest uitwijken. Het was Liederik die Finaert een kopje kleiner maakte en zo de burg op het eiland als zijn thuis overnam. Weer een reus/rus die was overwonnen.[7] Het eiland in de Deule, nog altijd in het Scheldebekken, zou later Rijsel (Lille) heten. In de naam Fin Folcwald zitten de twee namen vervlochten wat kan wijzen op een moeizaam verkregen vredesverdrag tussen twee stammen. Het is oppassen geblazen met de historische werkelijkheid in de sagen. Vele zijn redelijk laat opgeschreven, gebruikten misschien historische personages maar waren niet meer vertrouwd met het historisch verhaal. Toch kan niet worden ontkend dat de sage hier een hoog 'Beowulf' gehalte heeft. Ook Zeeland heeft zijn Fin-toponiemen: de schorre van De Finere waar in 1380 het dorpje Fijnaart ontstond. In het heel bekende Vlaamse Reuzelied, vond de Coussemaker symbolen die op een conflict wezen tussen Asen en Jutten. De reuzen waren volgens hem de 'Finnen'.[8]

Uit de zevende eeuw kennen we een Adolf (Audulf Audulfus, ca. 600-630, edele wolf). Van hem zijn enkele gouden muntjes gevonden met volgende opschriften: AVDVLFUS FRISIA, AUDULF FRISIA en VICTVRIA AVDVLFO. Ook hier mag men voor Friesland nog aan het grote deltagebied denken.[9]

In dezelfde streek en wat verder in de zevende eeuw regeerde koning Aldgisl (Aldegisel) over de Friezen. Hij wordt in Beda's *Historia ecclesiastica* (731) beschreven als een koning van de Friezen. Toch waren er waarschijnlijk al meer connecties met de opkomende Franken, want ook bij hen zijn gelijkende namen terug te vinden: Aldegisel, Adalgisel of Audegisl. Onder zijn bewind bloeide de handel op de Noordzee, van Frankrijk en Engeland over Scandinavië tot in Rusland. Christelijke Franken werden aan zijn hof vriendelijk ontvangen. Missionarissen zoals Wilfrid van York mochten zelfs hun geloof proberen te verspreiden onder de Friezen.[10] Maar de Franken heersten niet over zijn koninkrijk: " … In 677 maakte koning Aldgisl Frisia vrij, en viel Frisia niet onder het gezag van koningen Dagobert II en Theodoric, ondanks de oorlogen met de Franken …".[11]

De volgende in de rij was Radboud of Redbad.(ca. 680-719), een van de bekendste vroege koningen van Friesland. Misschien was hij een zoon van Aldgisl, maar men kan dit niet aantonen. Redbad werd als een Fries en als een Deen gezien. De machtige Redbad was eerzuchtig. In 688 kwam hij met de Frankische leider Pepijn in conflict. Met zijn raids zou hij zelfs tot in Keulen zijn geraakt. Redbad zou na zeven jaar strijden verliezen en moest alles ten zuiden van de Rijn geven aan de Franken. Redbad maakte plannen voor nieuwe veldtochten, maar in 719 werd hij zo ziek dat hij overleed. De Franken profiteerden er van en probeerden heel het Friese rijk in te palmen.

De Friesche Koning Radboud weigert zig door Bisschop Wolfran te laaten doopen. Gravure van Jacob Folkema (1692-1767) Museum Kennemerland Beverwijk

In de gefantaseerde sage van Karel en Redbad moet Redbad weg van 'Danemercum' in 'Franekra'. Het huidige Franeker

kan niet worden begrepen als een gouw. De Danemark (Deense mark of Ardennemark?) was voor mij een gouw uit het Frankener rijk. Redbad staat met zijn voet in de doopkuip te Sens. Het gaat dus om een streek waar de Franken baas werden over het rijk van de Friezen en de Denen. Dat moeten we meer in het zuiden zoeken dan in het Friesland van nu. Zo begint de sage in het Oudfries (links) dat nu nog als West-Vlaams (rechts) kan worden begrepen:

Da di koning Karle and di koning Redbad fan Danemercum in that land comen, dae bisette aider sine burch ina Franekra ghae mit ene herescilde, and quat aider, that land ware sin... Da brochte ma da heren toe gaere. Da stoden se en etmel al omme. Da leet di koningh Karle sine hantsco falla. Tha rachtene him di koning Redbad. Da quat di koningh Karle: "Aha, aha, dat land is myn", ende hlackade. Alderumbe hat sin vrth Hachense. "Hwervmbe?", quat Redbad. Tha quat Karle: "Y sint myn man worden". Tha quat Redbad: "O wach". Alderumbe hat sin worth Wachense.	Da die koning Karle en die koning Redbad van Danemarke in dat land kamen, da bezette ieder zyne burch in Frankener gouw met ene legermacht en zei ieder, dat land ware zyn...Da brochte me de heren te gaere. Da stonden ze een etmaal al omme. Da liet die koning Karle zyne handscoe vallen. Da reikte hem (aan) de koning, Redbad. Da quat (zei) de koning Karle: "Aha, aha, da land is myn", en lachte. Alderom heet zijn oord Hachense. "Waaromme?", quat Redbad. Da quat Karel: "Gi zyt myn man eworden". Da quat Redbad: "O wach". Alderomme heet zyn woord Wachense.

"Gy zyt myn man worden": u bent mijn leenman geworden. Karels oord Hachense (gevaar-plaats) werd vervolgens door iedere Fries aangeduid met het woord Wachense (helaas-plaats). Het was volgens de Friezen dus een 'afgang'.[12]

Raginbald (geen koning, maar 'heer'): Re(i)mbaut de Frise, seigneur de Frise, leenman van Karel de Grote, vader van Flandrine, dus grootvader van Ogier de Deen. Beckmann ziet in hem dezelfde persoon als Redbad.[13]

Koning Poppo (Bubo) van de Friezen (674-734) werd de volgende Friese heerser. Hij was de laatste koning van het vrije grote Friese Rijk of Magna Frisia. Poppo heeft met de Franken van Karel Martel waarschijnlijk een verdrag willen sluiten, maar Karel bleef het Friese rijk weer innemen en Poppo kon nederlaag na nederlaag optellen. In 734 was de beslissende slag aan de Boorne/Bordine. Moeten we op zoek gaan naar de huidige naam van die rivier of kan hier volstaan met te aanvaarden dat men een boord- of grensrivier tussen de Franken en de Friezen bedoelde?[14] Poppo was één der eersten die slachtoffer werd in de slag.

Aldgisl II (719-748, Aldgillis, Adgilt) zou de derde zoon van koning Redbad zijn geweest, maar daar spreekt geen enkele bron over. Hij heeft mogelijk Poppo opgevolgd. Men leest voor het eerst over hem in een Friese kroniek uit de zestiende eeuw. Echt geloofwaardig kan men dat niet noemen. Men leest van hem dat hij het christendom had aangenomen en vredelievend was. Hij leefde vredig onder het Frankische bewind en stopte met regeren in 737. Hij had twee zonen en een dochter. De zonen waren Gondebald en de bekende Radboud, die leefde aan het 'Deense' hof.[15]

Gondebald, zoon van Aldgisl II was, volgens de algemene overlevering, van 737 tot 749 koning van Friesland. Onder zijn bestuur kreeg het christendom zijn vrijheid. Volgens sommigen diende hij in het leger van Karel de Grote, waarbij hij als een held stierf tijdens een gevecht te Roncevalles (778), maar naar de data kijkend, is dit onmogelijk. Het geeft ons wel een overgang naar Franse verhalen.[16] Het Franse taalgebied laat namelijk andere verhalen optekenen wat betreft de Friese koningen.

Gondebald krijgt bij de Franken/Fransen de naam Gondebuef.[17] Men beschrijft hem als een Friese koning, een man van Karel de Grote. Maar hij heeft nog andere bijnamen: Gondebuef le Frison, Gondebuef le Flamenc, Gondebuef le Vanduel, Gondebuef l'Allemant en Gondebuef de Maience (Metz). Die opsomming toont ons (nog maar eens) dat Fries, Vlaming en zelfs Vandaal elkaar konden overlappen. 'Allemant' moet voor Metz staan met een verwijzing naar Bourgondië, want Jean Bodel noemt hem koning van Bourgondië in zijn *Saxenlied*.[18] We kunnen daar gerust de term 'Deen' bijplaatsen. Kijk maar naar de heren van Rambures aan de Somme, waar men binnen hetzelfde gezin de bijnamen 'le Danois' en 'le Flameng' krijgen. Ook Ogier van (Ar)Denemarken past in het zuiderse plaatje als eerste graaf van Loon met familie rond Metz en met de Vlaamse leeuwen van Henegouwen in zijn wapen.

Die 'Franse' Gondebald moet natuurlijk iemand anders zijn geweest dan Gondebald, zoon van Adgilt II. In de dertiende eeuw heeft Phillippe Mouskés uit Doornik er dan ook twee personages van gemaakt, een vader en een zoon, waarschijnlijk constructies opdat het plaatje zou kloppen. Ook in Friesland hebben ze later Gondebald verdubbeld. Uit Doornik komt een tapijt uit de vijftiende eeuw, waar 'Gondebues' sneuvelt vanop

zijn paard.[19] Verder zijn heel wat fantasierijke verhalen opgedoken in de loop van de geschiedenis die het alsmaar moeilijker maken om iets over de historische Gondebald te vinden.

Versregel 5200 in *Chronique Rimée* van Philippe Mouskes: "Gondelbues ki fu rois de Frise". Met het volgende commentaar in de uitgave van Reiffenberg op p. 208:[20]

> "Gondelbues Gondubes Gondalbond Gandellodus in de Excellente Chronique de Brabant. Hamconius sprak over deze persoon van wie hij de achtste koning van Friesland en de zoon van Adgillus II maakte. In de roman van "Aubri li Borgonnon", wanneer graaf Boudewijn van Vlaanderen hem de dood van zijn neven wil wreken, pleit zijn hele hof voor de nobele vreemdeling die door de dichter "Alemant" wordt genoemd."

We zitten met die 'Alemant' in de streek van Ogier. In de hier aangehaalde verzen verwijt Baldwin de Friese koning dat hij zijn land wilde veroveren, terwijl de Friese koning verklaart dat zijn volk zich vestigde op zee-eilanden:[21] "Li rois de Frise est en ma terre entrés … Si a mon reigne et mon païs gasté etc … Rois sui de Frise si ai grant irité … Iles de mer avons à grant planté" Vers 9450 spreekt over vader en zoon: "Gondelbues li fius Gondelbuet". Op dezelfde pagina (369) staat nog volgende commentaar: "De kroniek van het Heilige Graf van Cambrai die tot 1090 gaat, noemt Radbod Robuet le Sarrasin. PJ Heylen, citeert in Volume IV van de oude *Mémoires de l'Académie* de Bruxelles, dat wat de mensen Saracenen noemen, ook Normandiërs, Friezen, enz. kunnen betekenen."[22] Het repertorium van eigennamen in Middelnederlandse literaire teksten is nauwkeuriger wat betreft de opsomming van alle namen voor Gondebald.[23]

Vooral in het tijdperk van Karel de Grote zouden de Franken de overheersers worden. De Friezen die zich niet wilden aanpassen moesten verdwijnen en vluchtten met schepen en landden uiteindelijk in hun nieuwe Friesland, hun nieuwe Zeven Zeelanden die wat noordelijker lagen. Karel zou in het noorden ook Saksen herbergen en in toom houden.

Godfried de Koning van de zee (830-885) (Godfried de Noorman, de Fries, de Deen) beschouwde Frisia als het land waar de zijnen woonden en waar hij het hoofd van was. Godfried vond het dan ook maar normaal dat hij daar zijn macht wilde herstellen. In 853 werden politieke overeenkomsten gesloten tussen Karel de Kale en Godfried, waarbij Lothar van niets wist. Na 855 regeerde hij samen met zijn neef Rorik over een deel van Frisia, voor hij vertrok naar Engeland. In 879 kwam hij terug met het 'mekel here' naar Vlaanderen. Vanuit zijn woonplaats te Gent knabbelde hij verder aan de grenzen van het Karolingische rijk. In 882 sloot hij een overeenkomst met Keizer Karel de Dikke in Ascloha, waarbij hij leider werd van heel Frisia. Hij werd echter sluw vermoord tijdens onderhandelingen waarbij Gerulf, stichter van het Hollandse huis, betrokken was. Zijn dood betekende het einde van de (Zuid-)Deense heerschappij. Hendrik van Babenbergs soldaten vermoordden Godfried in 885 met de hulp van de graven Gerulf en Everhard Saxo tijdens een feest in Herispich (Spijk). Misschien was hij dezelfde persoon als Godfried de Deen uit Picardië, die ook Gifrois de Biauvaiz heette. Hij was een graaf die banden had met Ors(on) van Bauvaiz (Biauvaiz, Beauvais). De meeste mensen in die tijd waren nog heiden. Adelbold, bisschop van Trajectum vertelde dat maar een klein deel van de 'Frisones aquatici', de Friese kustbewoners van Zeeland en Vlaanderen, hun Pasen hielden.[24]

Gerulf (negende eeuw) was een Friese graaf die startte als leenman van Godfried de Deen die dan als hertog over Frisia heerste. Misschien was hij een afstammeling van Redbad.

Diederik, graaf van Friesland en zoon van Gerulf. Wellicht zijn verschillende graven met die naam samengevoegd tot Diederik I.

Diederik II (932-988) was een Friese graaf die trouwde met Hildegard van Vlaanderen, dochter van graaf Arnulf I van Vlaanderen en Aleidis van Vermandland (land van 'de mannen'). We blijven in het zuiden hangen.

Arnulf (955-993) was graaf van (West)Frisia en bekend als Arnulf van Gent, waar hij werd geboren. Hij was verantwoordelijk voor een burgeroorlog tussen de Friezen. De aanval van Arnulf was niet succesvol en hij werd op 18 september 993 door West-Friezen vermoord.

Met Diederik III wijken we uit naar het noorden. Via oorlogen koloniseerde hij het noordelijke Friesland. Hij was actief in de ontginning van moerassen, misschien iets wat hij bij de Vlaamse graven had gezien.

Besluit

De stamboom van de Oudfriese koningen moet met de nodige omzichtigheid worden benaderd. De beschrijvingen die men vanuit het huidige Friesland naar voor schuift, hebben een eigen invulling gekregen. Alle verhalen werden getransponeerd naar de huidige Friese streken. Men wil(de) persé dat alles zich binnen

het huidige Friesland afspeelde, ook wat bijvoorbeeld in het eerste millennium gebeurde. Bij nader inzien is dat niet vol te houden.

De vroegste verhalen van de historische Oudfriese koningen moeten eerst worden gescheiden van hun legendarische collega's. Daarna kan worden gefocust op de geografische mogelijkheden van de actieterreinen van die Friese vorsten. Merkwaardig is dan te ontdekken dat die vorsten hun leven hadden tussen Zeeland en de Seine: Folkwalding, Bonen, Schelde – Redbad, Rijn, Keulen, Sens – Gondebald, Proto-Frankrijk, Metz, Bourgondië – Godfried, Gent, Ascloha, Picardië, Beauvais – Diederik II Vlaanderen, Vermandland, enzovoorts. Met Diederik III lag 'Friesland' definitief in het noorden.

---

[1] "Frisia etiam, quondam potentissimum regnum, que Dacos attingit …" Friesland, ook, ooit het machtigste rijk dat tot de Denen behoorde (meestal vertaald als: aan de Dacos/Denen raakte). Uit: Van der Werff, E.O., Linssen, C.A.A. & Ebels-Hoving, B. (red.). 1990. *Burgundica et varia: Keuze uit de verspreide opstellen van prof. dr. A.G. Jongkees*. Verloren. Hilversum. p. 34. (Een uitspraak van kardinaal Jean Jouffroy op 2 maart 1448, gericht aan Philips de Goede.). Het Latijnse 'attingit' (derde persoon enkelvoud) komt van 'attingere' en betekent onder andere in contact komen met, aanraken, in de buurt liggen van, grenzen aan, te vergelijken met, behoren tot …

[2] https://www.genealogieonline.nl/stamboom-geerts/I15772.php geraadpleegd maart 2018.

[3] Nennius cap. 31.

[4] Fran kan te maken hebben met 'foran' of 'faran', degene die aan het hoofd stond: hij die vooraan staat en richting geeft. (Zie bij die woorden op INL.)

[5] Bremmer, R.H. 1981. 'Frisians in Anglo-Saxon England: A Historical and Toponymical Investigation'. In: Århammar, N.R., Beetstra, W.T., Breuker, Ph.H. & Spahr van der Hoek, J.J. (red.). *Fryske Nammen 3*. Fryske Akademy. Ljouwert. p. 76.

[6] 'Forestiers' voor waldheren is een twaalfde eeuwse constructie van Andreas van Marchiennes. Zie op http://laaglandsinfo.jouwweb.be/gevarieeerde-verhalen/forestier-boswachter geraadpleegd maart 2018.

[7] Die reuzen waren 'roes, rus' of riet-bewoners die aan de rivieren woonden, er macht hadden en tol inden. Zie http://wikingen.jouwweb.nl/meer-over-de-wikingtijd/russen-en-reuzen geraadpleegd maart 2018.

[8] de Coussemaker Charles Edmond Henri 1856. *Chants populaires des Flamands de France*. F. en E. Gyselynck. Gent

[9] https://nl.wikipedia.org/wiki/Audulf geraadpleegd maart 2018.

[10] Beda, *Historia Ecclesiastica gentis Anglorum*, boek V: "… honorifice susceptus a barbaris ac rege illorum Aldgislo" (… Hij – Wilfrid van York – werd met eer ontvangen door de barbaren, Aldgisl …)

[11] Gale, Thomas 1687. *Historiae Britannicae … I*. p. 64: "… anno 677 Aldgislum regem fuisse Frisiae liberae, neque tunc Frisiam sub ditione regum Dagoberti II et Theoderici fuisse, vel contra Francos bellum gessisse."

[12] Theodor Siebs 1909. 'Der Gott Fos(e)te und sein Land'. In: *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* XXXV. Braune Wilhelm (herausgeber). Halle. p. 535.
de Haan Hettema, M. (transcr.). 1847. *Oude Friesche Wetten*, tweede deel. Suringar. Leeuwarden. p. 63-65.
http://vogala.org/tekst/oudfries-karel-en-redbad geraadpleegd maart 2018.

[13] - Uit de *Chansons de Geste*: Raimbaus, Rainbaus, Raimbaut, Re(i)mbaut de Frise, le fris(on), seigneur de Frise, leenman van Karel de Grote (Reinbaut); (Rainbalt); Gau; Ranbaut (vader van Flandrine); Rabeu le Freis, Robrieu lo Frès; (familie van Hernaut de Moncler), Rembalt, Nubaldo; Ranbalt; Raibaut (pair); Renbauz (compagnon van Simon de P.) Rainbauz, Rainbaut; Gyeffray le Frison.
-Beckmann, G.A. 2017. *Onomastik des Rolandsliedes: Namen als Schlüssel zu Strukturen, Welthaltigkeit und Vorgeschichte des Liedes*. Walter de Gruyter GmbH. Berlin. Deel C.6.3.8 Die achte eschiele.

[14] Zie discussie op http://www.nifterlaca.nl/read.php?3,18735,18853 geraadpleegd maart 2018.

[15] van der Aa, A.J. 1862. *Biographisch woordenboek der Nederlanden*. Deel 1. J.J. van Brederode, Haarlem.

[16] van der Aa, A.J. 1862. *Biographisch woordenboek der Nederlanden*. Deel 7. J.J. van Brederode, Haarlem. Met als bronnen: Schotanus, *Friesche Hist*. (17de eeuw) Sjoerds, *Jaarb. van Friesl.* (18de eeuw) Wagenaar, *Vaderl. Hist.* (18de eeuw) Kok, *Vaderl. Woordenb.* (18de eeuw) Bosscha, *Neêrl. held. te land* (19de eeuw) Eekhoff, *Geschied. van Friesl.* (19de eeuw) Arend, Algem. *Geschied. des Vaderl.* (19de eeuw) van der Chijs, *De Munten van Friesl.* (19de eeuw).

[17] Langlois, E. 1904 (reprint 1974). *Table des noms propres de toute nature compris dans les chansons de geste imprimées*. Slatkine Reprints. Geneve.

[18] *Saxenlied* (Jean Bodel eind twaalfde eeuw), verzen 4535, 5347, 5391 (uitgave Mentzel en Stengel. Marburg 1906-1909).

[19] Het tapijt hangt in het Museo Nazionale de Firenze in Italië.

[20] Le Baron De Reiffenberg 1836. *Chronique Rimée de Philippe Mouskes*. Tome I. Hayes. Brussel. p. 208: "Gondelbues Godebues Gondalbond Gandellodus dans l'Excellente Chron. de Brabant. Hamconius parle de ce personnage dont il fait le huitième roi de Frise et le fils d Adgillus II. Dans le roman d'Aubri li Borgonnon quand Baudouin comte de Flandre veut venger sur lui la mort de ses cousins toute sa cour intercède en faveur du noble étranger qui est appelé Alemant par le poète."

[21] Ibid.

[22] Ibid., p. 369.

[23] Kuiper, W., Hendriks, H. & Koetsier, S. (red.). 1993-2018. *Repertorium van Eigennamen in Middelnederlandse Literaire Teksten* [in staat van wording]. Meertens Instituut KNAW. Amsterdam. p.580:
Gondebant, Gonde(l)buef, (li) le, frison(s), li fris, koning van de Friezen; leenman van Karel de Grote; aanwezig bij het proces tussen Yoen en Otte (Gondebande)
Gendebant (Gondebant) koning; bondgenoot van Garijn
Gaudebaut die Vriese, ridder in dienst van koning Karel de Grote; aanwezig op het toernooi in Eggermont
Gundeluff alias der Vrese; koning van Vreyslant; bezit het paard Mantalint; bondgenoot van Karel in de strijd tegen Agolant (Gundelaff, Gundelhuff, Hundebolt)
Goudebuef die Vriese;
Gandelbodus; begraven te Gelijn
Gandellodus (Gandeboldus rex Frisie) koning van Vrieslant; aanvoerder in het leger waarmee Karel de Grote zich naar Spaengien begaf; begraven te Belijn (Gandelbodus)

[24] Domela Nieuwenhuis J.D. 1912. 'Het Friesche bestanddeel in den Nederlandschen stam, voornamelijk in West- en Fransch-Vlaanderen'. (Rede uitgesproken door Ds. J.D. Domela Nieuwenhuis - Nyegaard, Hervormd predikant te Gent in Vlaanderen in het Alg. Nederl. Verbond te Gent). In: *De Tijdspiegel*, jaargang 69. p. 346.

SEMafoortjes

MEGA ARCHEOLOGISCHE VINDPLAATS AAN DE MAAS BIJ DREUMEL

"Na 7 jaren meer of minder zwijgen kunnen we naar buiten. De tijd is eindelijk gekomen om over ons avontuur te vertellen aan iedereen die het maar wil horen. Een knotsgek avontuur dat leidde naar de ontdekking van de allergrootste en rijkste archeologische vindplaats van Nederland! We kunnen nu eindelijk vertellen over alle bijzondere vondsten en de manier waarop we ze verzameld hebben. Maar ook vertellen over de geweldige samenwerking met gepassioneerde liefhebbers, vakidioten en andere enthousiastelingen." Dit schrijft de Archeologische werkgroep 'Expeditie Over de Maas' op hun website http://www.expeditie-overdemaas.nl. Eind september 2017 kwamen in het nieuws berichten over de enorme hoeveelheid archeologische vondsten die de afgelopen jaren uit de Maas in de buurt van Dreumel verzameld zijn bij het zandwinnings- en natuur-ontwikkelingsproject 'Over de Maas'. Er zit materiaal tussen uit vele perioden, waaronder de Romeinse tijd en de vroege middeleeuwen. Er wordt gesproken over een waar scheepskerkhof, met onder de resten een unieke kano uit de laat-Romeinse tijd en grote vroeg-middeleeuwse aken. Veel Romeins bouwmateriaal waaronder massa's dakpannen. Uiteraard is context altijd een probleem bij vondsten die onder dit soort omstandigheden verzameld worden, maar dat er een schat aan informatie in verborgen zit staat buiten kijf. Op zichzelf is de plaats niet verrassend. Aan de overzijde van de Maas bij Kessel-Lith, op de plek waar deze de Waal het dichtste nadert en waar deze rivieren vroeger mogelijk wel samenvloeiden, zijn in het verleden ook al enorm veel archeologische vondsten gedaan bij baggerwerkzaamheden.

Nog niet zo lang geleden baseerde Nico Roymans hierop zijn hypothese dat dit de plek was waar de troepen van Julius Caesar de twee Germaanse stammen Tencteren en Usipeten zo goed als uitroeiden.

De Romeinse vondsten bij Dreumel zullen menigeen inspireren tot nieuwe ideeën over de Patavia-routes van de Peutinger-kaart. Archeoloog Nils Kerkhoven nam in deze al het voortouw met een (nieuwe) hypothese over de locatie van de plaats Ad Duodecimum, te vinden op de website van 'Expeditie Over de Maas' in het artikel 'Verzwolgen en vergeten: de (her)ontdekking van een imposant Romeins bouwwerk nabij Alphen a/d Maas'.

ELVERSELE (TEMSE)

In Elversele aan de Durme, een linker zijrivier van de Schelde, is een Merovingisch grafveld met 47 graven gevonden. Op basis van de giften konden de archeologen het grafveld dateren in de zevende eeuw. Een grafveld uit die periode wordt zelden aangetroffen in Vlaanderen. Er kwamen tal van sieraden zoals kralen, amuletten en mantelspelden aan de oppervlakte, maar ook zwaarden, dolken, schilden en messen. De zure zandgrond tastte de grafgiften sterk aan, maar met röntgenfoto's konden de voorwerpen worden geïdentificeerd. Van de graven zelf rest alleen nog een afdruk, een 'lijkschaduw' in het jargon. De ondergrond in Elversele blijkt daarnaast ook sporen te bevatten uit de prehistorie en de Romeinse tijd.

EEN MEELIJWEKKEND VOLK

Verzorgd door André Looijenga, Anne Tjerk Popkema en Bouke Slofstra verscheen bij uitgeverij Wijdemeer het boek *Een meelijwekkend volk - Vreemden over Friezen van de oudheid tot de kerstening*. Het is een bloemlezing van teksten uit de oudheid en vroege middeleeuwen waarin 'vreemden' over Friezen schrijven. Voor het eerst worden die teksten gezamenlijk in zowel Nederlandse als Friese vertaling aangeboden; daarmee wordt in ieder geval wat de Friese lezer betreft, in een leemte voorzien. De tijdsspanne is ruim genomen: van de vroegste geschriften waarin gewag wordt gemaakt van de continentale kuststrook in Noordwest-Europa, tot de laatste vroegmiddeleeuwse auteurs die zich nog konden verwonderen over schokkende voorbeelden van Friese onaangepastheid.

Klimaat in eerste millennium - gletsjers onthullen de waarheid

Henk Feikema, Reeuwijk

Inleiding

Het klimaat staat tegenwoordig volop in de belangstelling. Aanhangers van de aanname dat de mens schuldig is aan de huidige klimaatverandering gaan steeds meer een stempel drukken op door politici, bedrijven en andere organisaties te nemen maatregelen voor het voorkomen van een te grote opwarming van de aarde in de toekomst. Naar de klimaatsceptici wordt nauwelijks geluisterd en hun onderzoeken worden door de beleidmakers terzijde geschoven.[1] Vrijwel altijd worden wetenschappelijke onderzoeken genegeerd als de uitkomsten niet stroken met gangbare opvattingen en plannen van machthebbers dwarsbomen. Dit geldt bijvoorbeeld ook voor de onderzoeken inzake de betrouwbaarheid van de geschiedenis.[2] We zijn zo gewend aan de visie van de historici op het verleden dat het niet eens bij ons opkomt aan de juistheid ervan te twijfelen. Hoewel zij zich gesteund weten door archeologen die hun inzichten bevestigen, is dit geen garantie dat zij gelijk hebben, want wetenschappers van andere vakgebieden hebben aangetoond dat deze visie nodig moet worden herzien. Voor de bestudering van het klimaat is een betrouwbaar historisch model van essentieel belang. Conclusies die op een fout model zijn gebaseerd, zijn ook fout en kunnen leiden tot een verkeerde visie op het klimaat in het verleden. Maar niet alleen dat, er kan ook een sfeer geschapen worden waarin de mens de schuld krijgt van klimaatverandering, en daar heeft het nu alle schijn van. Een juiste geschiedenis kan laten zien dat er heel andere oorzaken een rol kunnen spelen.

Ook voor de onderzoekers van de geschiedenis van het eerste millennium kan betrouwbare kennis van het klimaat in die periode nuttig zijn. Het kan bijvoorbeeld verklaren waarom bepaalde pollen en boomsoorten in de ene periode wel voorkomen en in een andere tijd ontbreken. Ook kan het verklaren waarom bijvoorbeeld de Romeinen onze streken halverwege de derde eeuw plotseling verlieten. Volgens de gangbare opvattingen zou toen ook een grote natuurramp met grote aardverschuivingen en overstromingen hebben plaatsgevonden. Het is niet uitgesloten dat die het vertrek van de Romeinen heeft veroorzaakt. Of dit ook zo is zullen we later zien, een feit is dat heel veel objecten van hen niet voor het oprapen lagen maar moesten worden opgegraven omdat ze zo diep (soms vele meters) in de grond lagen.

Aan de hand van enkele jaren geleden gedane ontdekkingen zal worden getoond wat een juiste geschiedenis van het verleden voor het klimaat betekent. Maar eerst een beknopt overzicht van wat er mis is.

Manco's van het historische model

Een blik op geografische kaarten van een aantal eeuwen geleden volstaat vaak al om zich af te vragen of het huidige historische model wel klopt. Ook schilderijen en andere kunstuitingen uit de renaissance roepen vragen op. Ze zijn getuigen van een geschiedenis die anders is dan ons wordt verteld. We worden nog meer in verwarring gebracht als archeologen in dezelfde aardlaag op diverse locaties in Europa objecten aantreffen die zowel uit de Romeinse tijd als uit de tijd van de Vikingen stammen.[3] Het is een combinatie die volgens het huidige model onmogelijk is. En wat moeten we denken van het feit dat Pompeii niet in de eerste eeuw, maar pas in december 1631 door de Vesuvius is bedolven? Ongelofelijk, maar wel waar, want er zijn talrijke bewijzen voor. Alleen al deze anomalieën geven aan dat we ons ernstig moeten afvragen of er niet bij het schrijven van de geschiedenis in het verleden is gesjoemeld.

Hoewel al enkele decennia geleden op grond van analyses van historische teksten overtuigend is bewezen dat de geschiedenis van het verre verleden anders is (de geschiedenis van het eerste millennium is een reflectie van historische gebeurtenissen in de eerste helft van het tweede millennium) en aanzienlijk jonger, is de ontdekking dat de meest gebruikte dateringsmethoden (C14-methode en dendrokalender) archeologische vondsten vaak veel te oud dateren een extra ondersteuning van de bewijzen. Door verkeerde aannames lopen de fouten zelfs op tot enkele honderden jaren, zoals de veronderstelling dat het C14-gehalte in de atmosfeer altijd hetzelfde is geweest; het bleek te fluctueren en was lange tijd aanzienlijk lager. Hierdoor wordt een object (bijvoorbeeld hout, menselijk bot), waarin het C14-gehalte met de tijd afneemt, ouder gedateerd dan het in werkelijkheid is. Het proces is te vergelijken met een leeglopende emmer (object) water (C14). Het zal duidelijk zijn dat wanneer een emmer vol is hij er langer over doet om leeg te lopen dan wanneer deze halfvol is. Is de leeglooptijd een maat voor de ouderdom van de emmer, dan zou de emmer die aan het begin vol was, 'ouder' zijn dan wanneer hij in het begin maar voor de helft was gevuld. Dit is natuurlijk onmogelijk, maar zo wordt er wel met de C14-dateringen omgegaan. Wanneer deze werkwijze niet verandert, blijft bijvoorbeeld een net gevangen vis volgens de C14-methode al tientallen jaren dood te zijn.

Het probleem met de fluctuerende C14-waarden in de atmosfeer is een aantal jaren geleden opgelost waardoor het mogelijk is geworden de werkelijke ouderdom van een object te bepalen. Nu de meeste objecten aanzienlijk jonger blijken te zijn ondersteunen ze het huidige historische model niet meer. Dit geeft al aan dat dit model niet juist kan zijn, maar dat was al eerder uit de analyses van de historische bronnen gebleken. Het op basis van deze analyses opgestelde nieuwe model wordt door de nieuwe archeologische dateringen wel ondersteund, dat wil zeggen de archeologie bevestigt de geschiedenis.

Tot zover dit beknopte overzicht. Meer informatie staat in mijn boek *Karel de Grote – Mythe en werkelijkheid* uit 2014.

Gevolgen voor klimaatgeschiedenis

Wie goed op de hoogte is van de Romeinse literatuur is het misschien opgevallen dat de Romeinen het verschijnsel 'gletsjer' niet kenden. Vreemd eigenlijk, want West-Europa was vanuit Rome eigenlijk alleen via de Alpen bereikbaar en het is haast ondenkbaar dat ze deze ijsstromen in het hooggebergte niet hebben gezien. Ze kunnen natuurlijk hun manschappen, voertuigen en paarden per boot vervoerd hebben, maar dat lijkt praktisch onmogelijk. Een verklaring kan zijn dat de gletsjers toen zo hoog lagen dat de Romeinen bij hun tochten door de bergen er geen last van hadden. Dit kan alleen maar betekenen dat het klimaat toen veel warmer moet zijn geweest dan tegenwoordig, maar dat strookt weer niet met de opvattingen van de klimaatexperts die beweren dat het klimaat gedurende vele eeuwen koeler is geweest en dat de huidige opwarming de schuld van de mens is. Een relatief recente periode van vele eeuwen waarin het op aarde veel warmer was, lijkt voor hen uitgesloten. Het ontbreken van het woord 'gletsjer' in de Romeinse literatuur is natuurlijk geen bewijs dat zij ongelijk hebben. Daar is meer voor nodig en die bewijsstukken liggen letterlijk voor het oprapen!

Door de opwarming van de aarde nemen gletsjers in omvang af waardoor aan de voet zichtbaar wordt wat eeuwenlang bedekt is geweest. En dat zijn o.a. restanten van bomen die eeuwen, soms wel duizenden jaren, oud blijken te zijn, wat eenvoudig door het tellen van jaarringen is vast te stellen. Uit welke tijd ze stammen moet op andere wijze worden bepaald. Volgens de Zwitserse onderzoeker Christian Schlüchter lag de boomgrens in de Alpen in de Romeinse tijd tenminste 300 meter hoger dan tegenwoordig en waren er nauwelijks gletsjers, een conclusie waarmee hij onder de klimaatdeskundigen geen vrienden heeft gemaakt. Een interessant interview met deze emeritus-hoogleraar van de Universiteit Bern over zijn onderzoek staat in de Zwitserse krant *Der Bund* van 7 juni 2014.[4] Behalve in de Romeinse tijd, hadden de gletsjers zich ook in andere perioden ver teruggetrokken. Op grond van de C14-dateringen van gevonden houtvondsten blijkt dit ook het geval te zijn geweest in de tijdvakken 9910-9550, 9010-7980, 7250-6500, 6170-5950, 5290-3870, 3640-3360, 2740-2620 en 1530-1170 BP (= Before Present, Present = 1950).[5] Ook elders in de wereld ontbloten gletsjers inmiddels objecten van lang geleden. Zo vond onder anderen Cathy Connor van de University of Alaska Southeast onder een zich terugtrekkende gletsjer in 2013 een versplinterde boomstam die zo'n 2000 jaar oud is en volgens haar eveneens in de Romeinse tijd is geveld.

Hiervoor hebben we gezien dat objecten met de C14-methode vaak te oud worden gedateerd. Voor de houtvondsten die door beide onderzoekers in de Romeinse tijd zijn geplaatst, betekent dit dat ze moeten doorschuiven naar de eerste helft van het tweede millennium. Met andere woorden, de bomen zijn toen door naar beneden bewegende gletsjers geveld. Het is onduidelijk wanneer dit precies is gebeurd, maar gedacht kan worden aan het begin van de kleine ijstijd toen het geleidelijk kouder begon te worden. Uit het feit dat de bomen een paar duizend jaar oud zijn geworden, kan geconcludeerd worden dat het in de periode voorafgaand aan de kleine ijstijd in Europa warm was. Deze conclusie wordt nog eens ondersteund door historische bronnen die melden dat nog in het begin van de veertiende eeuw Groenland bijvoorbeeld sneeuwvrij was met grazende schapen in de weilanden en wijnbouw in Newfoundland (voorheen Vinland) en Zuid-Scandinavië plaatsvond. Deze situatie veranderde toen een aantal decennia later een wereldwijde natuurramp plaatsvond, die volgens de Oostenrijkse cultuurhistoricus Egon Friedell (1878-1938) de christelijke wereld in grote vertwijfeling bracht. Niet alleen de mensen waren van slag, maar ook hemel en aarde waren in een toestand van grote verwarring geraakt. De daaropvolgende grote pestepidemie veroorzaakte een nog groter leed, een kwart tot een derde van de bevolking is toen in Europa gestorven.[6]

Het is onbekend wanneer deze warme periode is begonnen, maar afgaande op de onderzoeken van Schlüchter zeker voor het begin van onze jaartelling. Als de thermische geschiedenis van het aardoppervlak in de zuidelijke Oeral (fig. 1) een indicatie is, begon de opwarming van de aarde zeker meer dan tienduizend jaar geleden die tot de kleine ijstijd voortduurde.[7]

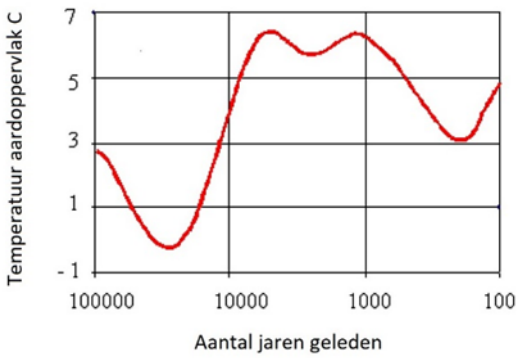

Fig. 1. Thermische geschiedenis aardoppervlak in zuidelijke Oeral

Maar ook de onderzoeken van Steven McIntyre en Ross McKitrick[8] bevestigen dat het op het noordelijk halfrond in de periode voor de kleine ijstijd warm was (fig. 2) als reactie op de onderzoeken van Michael E. Mann et al.[9] die het tegengestelde beweren en aanhangers zijn van de hockeystick-theorie (fig. 3) waarop het huidige klimaatbeleid is gebaseerd. Mann zou hebben bewezen dat het voor de kleine ijstijd in dit deel van de wereld koud was en dat sinds zo'n honderd jaar geleden de temperatuur op aarde opeens sterk oploopt. Deze temperatuurstijging zou de schuld van de mens zijn. Grafisch ziet zijn bewering er als een hockeystick uit (fig. 2 en 3).

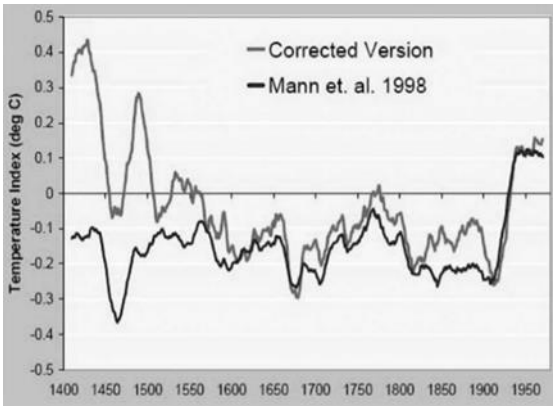

Fig. 2. Het werkelijke klimaat volgens Steven McIntyre en Ross McKitrick (corrected version)

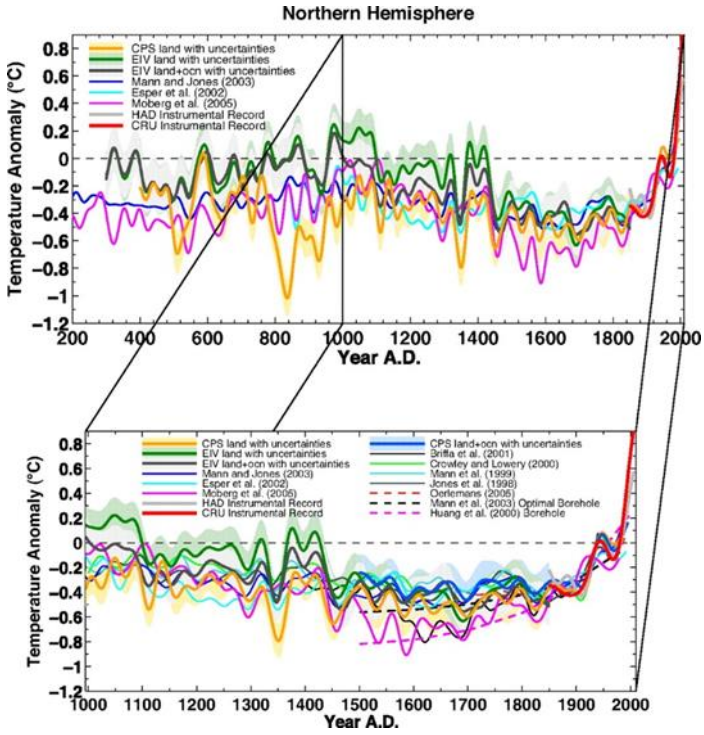

Fig. 3. Klimaat volgens Michael Mann et al. met hockeystick

Het onderzoek van Mann en zijn collega's is door het ontbreken van primaire bronnen (directe temperatuurmetingen) voornamelijk op secundaire bronnen (proxy data) gebaseerd, dat wil zeggen de benodigde temperaturen moesten van andere getuigen uit het verleden worden afgeleid. Een dergelijke aanpak is verantwoord als de getuigen de waarheid spreken, goed worden begrepen en in de juiste tijd worden geplaatst. Deze onderzoekers hebben de temperaturen afgeleid van metingen aan onder andere (de getuigen) boomringen, ijskernen, koralen en historische documenten. Ook al zouden de metingen de juiste informatie over de temperaturen geven, uiteindelijke staat of valt alles met de plaats van de onderzochte objecten op de chronologische tijdschaal. Hiervoor is al opgemerkt dat de gebruikelijke dateringsmethoden hout vaak veel te oud dateren. Dit betekent dat de van de onderzochte boomringen afgeleide temperaturen van veel latere datum zijn. Ook van ijskernen is bekend dat deze vaak foute informatie geven over de tijd waarin het ijs is ontstaan. Kortom, de uit de metingen afgeleide warme (Romeinse warme periode: 1-300 AD) en koude (in de donkere middeleeuwen: 300-800 AD) perioden schuiven naar onze tijd op en van het jaar 800 AD tot de kleine ijstijd was het ook warm, dat wil zeggen er is helemaal geen sprake van een hockeystick. In werkelijkheid is de kleine ijstijd een onderbreking van een eeuwenlange warme periode die in een grafiek de vorm van een badkuip heeft.

In een in 2008 aan de universiteit van Ohio gehouden lezing gaat Steven McIntyre uitvoerig in op de onderzoeken van Mann et al. en de reacties van de Amerikaanse overheid en andere organisaties die tot het huidige klimaatbeleid hebben geleid.[10] Hij toont hierin duidelijk aan dat de data waarop die onderzoeken zijn gebaseerd door verkeerde aannames onbetrouwbaar zijn. Zo bestaat er bijvoorbeeld helemaal geen lineair verband tussen de breedtes van jaarringen en de temperatuur op aarde, een van de gehanteerde veronderstellingen. McIntyre is trouwens niet de enige wetenschapper die tegen het huidige beleid ingaat. Volgens een rapport van de Amerikaan Marc Morano waren er in 2010 al meer dan 1000 wetenschappers dezelfde mening toegedaan.[11]

Het lijkt erop dat de huidige opwarming van de aarde een natuurlijk proces is, waaraan de mens part noch deel heeft. Gezien de steeds terugkerende afkoelings- en opwarmingsperioden is Schlüchter van mening dat CO2 geen enkele invloed op het klimaat heeft. Heel geleidelijk keert de temperatuur nu terug naar de waarde die ze zo'n zes/zeven eeuwen geleden had. Of anders gezegd: de temperatuur gaat na de grote verstoring – de catastrofe in de veertiende eeuw – nu langzaam terug naar zijn oude stabiele toestand als het klimaatsysteem als een regelsysteem wordt opgevat.[12] Of het klimaat zich zal houden aan de afspraken die in 2015 in Parijs zijn gemaakt, zullen we moeten afwachten, maar gezien het voorgaande lijkt dit uiterst onwaarschijnlijk.

Slotopmerkingen

Dankzij de onderzoeken van de chronologiecritici beschikken we nu over een nieuw historisch model dat een veel betrouwbaarder beeld van het verre verleden geeft dan het huidige traditionele model. Op grond van deze nieuwe inzichten kan een duidelijke uitspraak worden gedaan over het klimaat in de periode voorafgaand aan de kleine ijstijd. De huidige opwarming van de aarde kan worden gezien als een terugkeer naar de warme periode voor de vijftiende eeuw.

Zoals Schlüchter heeft aangetoond wisselden warme en koude perioden zich in het verre verleden af. Zijn met de C14-methode bepaalde dateringen zijn niet correct, maar dat doet niets af aan het feit dat de temperatuur op aarde behoorlijk heeft gefluctueerd. Voor de warme periode in de Romeinse tijd is aangetoond dat die in werkelijkheid doorschuift naar de eerste helft van het tweede millennium. De warme perioden 5290-3870, 3640-3360 en 2740-2620 BP zijn ook aanzienlijk recenter, maar over de vier andere is geen goede uitspraak te doen, ze kunnen zowel ouder als jonger zijn.

De oorzaak van de grote natuurramp in de veertiende eeuw heeft zeer waarschijnlijk tot de kleine ijstijd geleid. Er zijn sterke aanwijzingen dat inslagen van objecten uit de ruimte de aarde uit zijn balans hebben gebracht met een klimaatverandering tot gevolg. Nog steeds zijn grote catastrofes mogelijk die het klimaat kunnen beïnvloeden en een grote sterfte onder de wereldbevolking zullen veroorzaken[13], want in de ruimte bevinden zich duizenden asteroïden, meteoren en kometen die wanneer ze te dicht in de buurt van de aarde komen een enorme natuurramp te weeg kunnen brengen.[14] Gelukkig worden deze NEO's (Near-Earth Objects) door de NASA in de gaten gehouden opdat zo nodig tijdig kan worden ingegrepen. Laten we hopen dat het niet zal gebeuren en accepteren dat het klimaat zijn eigen gang gaat.

We zullen het natuurlijk nooit zeker weten wat de oorzaken van de klimaatveranderingen zijn geweest, maar het is uiterst onwaarschijnlijk dat de mens de hoofdschuldige is. Het nastreven van een CO2-reductie voor het klimaat lijkt dan ook een zinloze bezigheid. Laten we eigenlijk maar blij zijn met het broeikaseffect, want zonder dit effect zou de gemiddelde temperatuur op aarde - 18˚C zijn in plaats van de huidige + 15˚C. Het verschil van 33˚C wordt veroorzaakt door de absorptie van infrarode straling door de atmosferische broeikasgassen. Het belangrijkste broeikasgas is waterdamp dat voor ongeveer 96 tot 99 procent verantwoordelijk is voor het broeikaseffect, CO2 speelt nauwelijks een rol.[15]

Men kan handenvol geld blijven uitgeven aan maatregelen ter bestrijding van CO2, het zou verstandiger zijn dit geld te besteden aan het oplossen van de problemen die ons in de toekomst te wachten staan. Men denke hierbij bijvoorbeeld aan het ophogen van dijken en het in goede banen leiden van immigratiestromen van klimaatvluchtelingen. Laten we hopen dat er eindelijk eens serieus geluisterd gaat worden naar die andere wetenschappers die ook een mening over de klimaatverandering hebben en nu worden genegeerd, omdat hun visie niet strookt met politieke en economische belangen.

In de inleiding is opgemerkt dat wellicht de grote natuurramp halverwege de derde eeuw de oorzaak is geweest dat de Romeinen plotseling uit onze streken verdwenen. Volgens de onderzoeken van de emeritus-hoogleraar Gunnar Heinsohn (zie de in noot 3 vermelde publicatie) is deze ramp een reflectie van een catastrofe die halverwege de tiende eeuw zou hebben plaatsgevonden. Dus ook in zijn visie schuift deze ramp richting onze tijd op. Maar ook op deze datering valt het nodige aan te merken. Details staan in genoemd artikel.

---

1 Een van hen is de Poolse wetenschapper Z. Jaworowski, die over de klimaatverandering veel heeft geschreven. Van zijn hand verscheen in 2007 het artikel 'CO2: The greatest Scientific Scandal of our Times', http://21sci-tech.com/Articles%202007/20_1-2_CO2_Scandal.pdf, waarin overtuigend wordt aangetoond dat CO2 nauwelijks invloed op het broeikaseffect heeft. Ook lezenswaard zijn andere artikelen van zijn hand: 'The Global Warming Folly' uit 1999 op http://www.mitosyfraudes.org/Ingles/Warm.html en het interview 'Global Warming – a Lie Aimed at Destroying Civilization' op http://21sci-tech.com/Articles_2010/Jaworowski_interview.pdf.

2 Zie voor een overzicht van de betrouwbaarheidsonderzoeken het boek Feikema, Henk 2014. *Karel de Grote-Mythe en Werkelijkheid*. Aspekt.

[3] Feikema, Henk 2015. 'Archeologie ondergraaft genealogie', http://www.ngv.nl (rubriek 'genealogische artikelen').
[4] Zie http://www.derbund.ch/wissen/natur/Unsere-Gesellschaft-ist-grundsaetzlich-unehrlich/story/24948853
[5] Ulrich E. J., Stocker, T. F. & Schlüchter, C. 2006. ‚Multicentury glacier fluctuations in the Swiss Alps during the Holocene'. In: *Holoceen*, vol. 16, issue 5.
[6] Baillie, Mike 2006. *New Light on the Black Death – The Cosmic Connection*. Tempus.
[7] Tjoerin, M. 2005. 'Datering van de Kleine IJstijd op de Russische vlakte volgens natuurwetenschappelijke gegevens'. http://new.chronologia.org/volume5/tur_mlp.html (in het Russisch).
[8] McIntyre, Steven and Ross McKitrick 2003. 'Corrections to the Mann et al. (1998) Proxy Data Base and Northern Hemisphere Average Temperature Series'. In: *Environment and Energy* 14(6), p. 751-771. http://www.uoguelph.ca/~rmckitri/research/MM03.pdf
[9] Mann, Michael E. et al. 2008. 'Proxy-based reconstructions of hemispheric and global surface temperature variations over the past two millennia'. In: *PNAS*, 105(36), p. 13252-13257. https://doi.org/10.1073/pnas.0805721105
[10] McIntyre, Steven 2008. 'How do we "know" that 1998 was the warmest year of the Millennium?' https://climateaudit.files.wordpress.com/2005/09/ohioshort.pdf
[11] Marc Morano 2010. 'More Than 1000 International Scientists Dissent Over Man-Made Global Warming Claims'. https://www.pmc.gov.au/sites/default/files/unfccc-public-submissions/1000%20scientists%20dissent%20copy.pdf
[12] Het klimaatsysteem kan het beste worden omschreven als een multivariabel niet-lineair stochastisch regelsysteem waarin alle mogelijke processen een rol spelen die van invloed op het klimaat zijn. Een poging om het een en ander in kaart te brengen is in 2003 gedaan door José A. Rial et al. in hun artikel 'Nonlinearities, Feedbacks and Critical Tresholds within the Earth's Climate System'. In: *Climate Change* 00, p.1-28. Kluwer Academic Publishers. https://web.archive.org/web/20130309170355/http://biology.duke.edu/upe302/pdf%20files/jfr_nonlinear.pdf
[13] De in noot 6 genoemde Ierse wetenschapper Baillie van het boek over de catastrofe in de veertiende eeuw schrijft in zijn slotwoord onder andere:
"It is increasingly evident that intellectually the world is divided into two. There are those who study the past, in the fields of history and archaeology, and see no evidence for any human populations ever having been affected by impacts from space. In diametric opposition to this stance there are those who study the objects that come close to, and sometimes collide with, this planet. Some serious members of this latter group have no doubt whatsoever that there must have been numerous devastating impacts in the last five millennia; the period of human civilization. And yet, nobody talks about it."
[14] De Sarre, M. François 2006. *Où est donc passé le Moyen-Age? Le récentisme*. Hades. (hoofdstuk 3). http://initial.bipedalism.pagesperso-orange.fr/25ma.htm#int
[15] Zie het artikel van Jaworowski uit 1999 in noot 1.

SEMafoortjes

DEEL 3 OVER HET VERLEDEN VAN DE TONGERSE BASILIEK

Eind april 2017 verschenen de eerste twee delen van een studie van de archeologische vondsten in de Onze-Lieve-Vrouwbasiliek in Tongeren. In *SEMafoor* 18.2 maakten we daar melding van. Als gevolg van noodzakelijke renovaties werd in de kerk uitgebreid archeologisch onderzoek gedaan in de jaren 1996, 1997 en van 1999 tot 2008. Over het fascinerende verhaal van 2000 jaar geschiedenis wordt in vijf volumineuze boeken verslag gedaan. Het nu verschenen derde deel behandelt de vroeg-Romeinse periode. Een gedrukt exemplaar komt op 45 euro, maar de publicatie is ook vrij beschikbaar in digitale vorm via het open archief van Onroerend Erfgoed:

https://oar.onroerenderfgoed.be/item/708

Vanderhoeven A. & Ervynck A. (red.) 2017: *Het archeologisch en bouwhistorisch onderzoek van de O.L.V.-basiliek van Tongeren (1997-2013). Deel 3: De vroeg-Romeinse periode*, Relicta Monografieën 13, Brussel.

ELEWIJT ROMEINSE WEG

Volgens de gebruikelijke interpretatie van de Peutinger-kaart en het *Itinerarium Antonini* geven deze bronnen geen Romeinse wegen aan in een groot gedeelte van Vlaanderen en zuidelijk Nederland. Tussen de grote heerbaan van Boulogne naar Keulen en de zuidelijke Pataviaroute wordt wel eens gesproken over een 'Belgisch gat'. Dat er desondanks Romeinse wegen door dit gebied liepen wordt door archeologisch onderzoek steeds duidelijker.

Zo is in Elewijt (Zemst) onlangs ook weer een deel van een Romeinse weg blootgelegd naast nieuwe vondsten uit de al langer bekende vicus. De gevonden weg is mogelijk onderdeel van een tracé dat komende van Antwerpen een aansluiting had op de eerdergenoemde grote heerbaan in de buurt van Gembloers. Verrassend genoeg is er in Elewijt zelfs sprake van een kruispunt met een andere, onbekende weg die van het oosten naar het westen loopt. Het is nog niet duidelijk waar deze weg naartoe leidde.

Samson en Gennep aan de Maas en Xanten (Santen) aan de Rijn

Ad Maas, Leende

In *Der Berner* is nogal zuinig gereageerd op de boeken van Edo Oostebrink die in zijn uitleg van de Diederik-sage veel laat plaatsvinden in Oost-Nederland en het gebied van de stad Groningen. Ruud van Veen heeft in *SEMafoor* zijn visie gegeven op Oostebrinks boeken: *De Hunenslag bij Groningen / Die Hunenschlacht bei Groningen* (2011) en *Die Anfänge der Merowingerherrschaft am Niederrhein* (2017). Een echte inhoudelijke discussie zit er bij het Dietrich von Bern-Forum nog niet in. Laten we hopen dat die wel tot stand komt, want los van de vraag of je het met Oostebrink eens kunt zijn, hij leverde relevant en interessant werk af. Toch gaat het grondgebied van België en van Nederland waarschijnlijk veel aandacht krijgen van het forum. Er zijn namelijk twee werkgroepen ingesteld die heel wat van plan zijn. Er komt een werkgroep ‘Samson’, een naam die belangrijk is in het zoeken naar een historische verklaring van de sage.

De Samson is een rivier in België. De Samson ontspringt in Faulx-les-Tombes, een dorpje in de Condroz ten oosten van Namen. Het is een rechterzijrivier van de Maas met een lengte van 16 kilometer en mondt bij Namêche in de Maas uit. De watermolen van de Abdij van Grandpré in Faulx-les-Tombes ligt aan de Samson. Waar de Samson in de Maas uitkomt lag in de Romeinse tijd al een versterking (een soort tolplaats). Samson in de sage is de stamvader van de familie/het geslacht Von Bern.

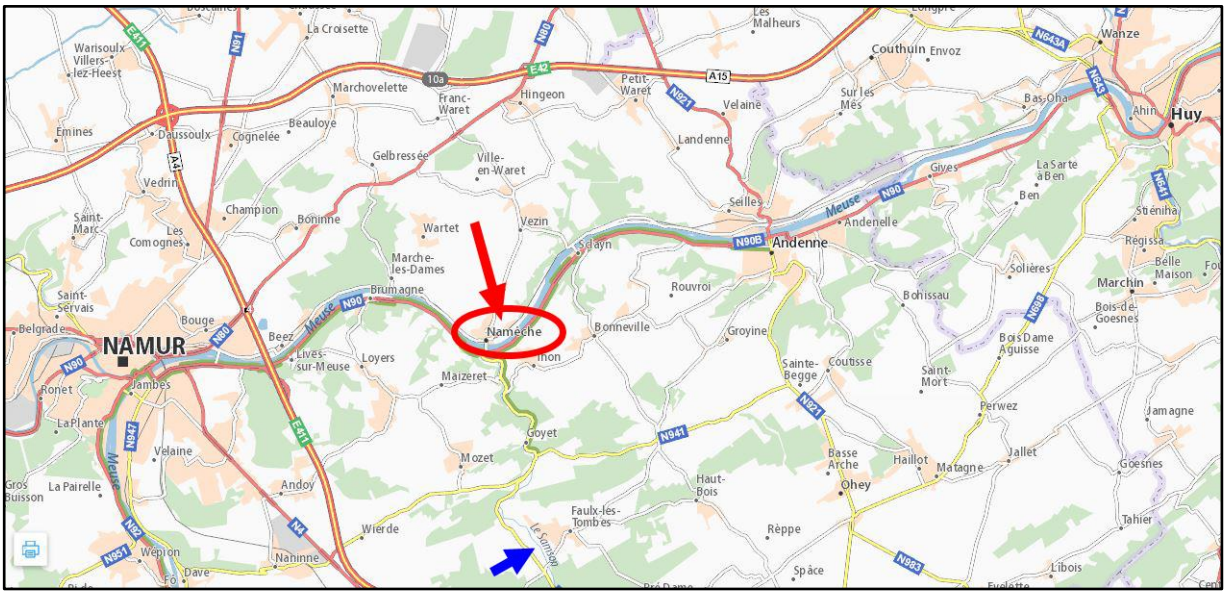

De tweede werkgroep gaat zich bezighouden met de in Nederland gestichte orde van de premonstratenzers (norbertijnen, ook witheren genoemd) die een belangrijke rol speelde in het ontstaan en de verbreiding van de Diederik-sage. De orde breidde zich vooral ook uit naar Scandinavië en Oost-Europa. Ze werd in 1121 door de heilige Norbertus van Xanten, ook wel Norbertus van Gennep, gesticht in Prémontré, vanwaar de naam.

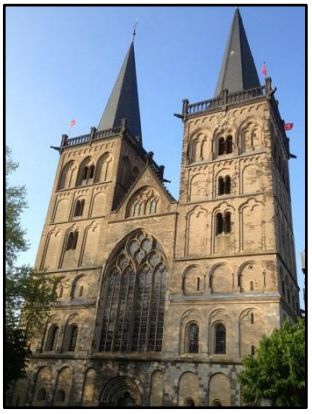

Sint-Viktordom Xanten

Het beschouwende leven en de liturgische dienst waren verenigd met het actieve leven, zoals zielzorg en onderricht. De Franse Revolutie bracht de orde aan de rand van de ondergang: kloosters werden vaak opgeheven, de inwoners verdreven en de gebouwen openbaar verkocht. In de loop van de negentiende eeuw kwam zij echter tot herstel. De leuze van de orde is *ad omne opus bonum paratus* (tot elk goed werk bereid).

De abdijen van Floreffe en van Postel behoren tot de orde van de norbertijnen.

Commentaar op de mening van Jeff van Hout

Guido Delahaye, Amersfoort

Met stijgende verbazing heb ik kennisgenomen van het artikel van Jeff van Hout in *SEMafoor* 18.2. Het staat uiteraard iedereen vrij om de controversiële visie van Albert Delahaye te willen weerleggen, maar dan moet je wel met steekhoudende argumenten komen. Smalende bewoordingen als 'ongeloofwaardig', 'ben er wel klaar mee', 'verspilde moeite', misleidende vertalingen', 'mislukt haakwerkje', 'met de beste wil van de wereld dat iemand deze oplossing acceptabel vindt', 'aantoonbaar onjuist', 'onwaarschijnlijke truc', 'gaat stevig de mist in', 'klinkklare onzin', 'het bijltje erbij neergooit', 'zijn visie kan de prullenbak in', 'bizar', 'schuldig aan misleiding' of 'dat hij er naast zat', getuigen niet meteen van een onafhankelijke wetenschappelijke benadering, wat toch het uitgangspunt zou moeten zijn bij SEM, gezien de 'eerlijke discussie'. Wie probeert Van Hout hiermee te overtuigen?

Ik ben benieuwd naar de onafhankelijk sterke bewijzen waarover Jeff van Hout meent te beschikken om de visie van Delahaye naar de prullenbak te kunnen verwijzen.

Hoe zeker weten we dat de Peutinger-kaart geen falsum is?

Over de Peutinger-kaart kun je slechts concluderen dat dit een falsum is, wat ook al blijkt door de vele discussies over deze kaart. Vergelijk maar eens de afstand en ligging van de weg van Boulogne naar Bavay via Cassel, Terwaan, Atrecht, Doornik, Kamerijk en Harmignies, toch onbetwiste plaatsen, met de werkelijke ligging en afstand.[1] Daar klopt niet veel van. Volgens de Peutinger-kaart reis je van Boulogne naar Cassel en vervolgens verder rechtdoor naar Thérouanne. In werkelijkheid ga je vanuit Cassel weer terug richting Boulogne om in Thérouanne te komen. Dan zigzag je verder naar Atrecht, Doornik, Kamerijk en Bavay, een verre van logische en zeker geen rechte weg.[2] En zo zijn er meer voorbeelden te geven die ook Bruijnesteijn niet allemaal logisch vindt.

Overigens stelt Bruijnesteijn ten aanzien van de Peutinger-kaart zelf ook de nodige vragen, waarbij de route die Kreijns beschrijft hem dan wel overtuigend voorkomt, maar hij toch ook de nodige vraagtekens plaatst. Het moge duidelijk zijn dat het Nederlandse karakter van beide routes van de Peutinger-kaart aan enkele zeer dunne draden hangt. Ten aanzien van de Peutinger-kaart had Albert Delahaye zich heel wat tijd en moeite kunnen besparen en zich wat mij betreft tot deze ene conclusie kunnen beperken: met de Peutinger-kaart valt niets te bewijzen, het is een falsum.[3]

Kunnen transgressies ontkend worden?

Jeff meent de visie van Albert Delahaye te kunnen weerleggen door de transgressies te ontkennen. Bekijk eens wat Bruijnesteijn op zijn website schrijft over de transgressies. Ik begrijp dan niet dat hij met de bevindingen van Bruijnesteijn schermt als argument tegen Delahaye, als hij het op dit punt niet met hem eens is.

Ik kan hem slechts aanraden alle studies die hierover verschenen zijn eens na te lezen. Ook in *SEMafoor* is er regelmatig over gepubliceerd. En of het nu zoals Delahaye wel eens stelt, om meters onder water, of slechts 30 cm gaat, de enig juiste conclusie blijft dan dat het land onbewoonbaar was.[4]

Ik zou Jeff ook aanraden om de kaart van de 'Verdwenen dorpen in Nederland' eens te bekijken. Wellicht dat het zijn ogen opent, immers die dorpen zijn vooral verdwenen vanwege overstromingen, transgressies dus.

De tekst van Vergilius

Bij een tekst van Vergilius meent Jeff dat hij Delahaye betrapt heeft op een onvergeeflijke fout.[5] Delahaye noemt als bron versregel 726 terwijl het volgens Jeff 727 moet zijn. De tekst handelt over een opsomming van overwonnen volken in het rijk, die in een lange rij voorbijtrekt, zeer verschillend in taal, van kleding en wapens. Jeff ziet dan wel een nevenschikking tussen de Euphraat en de Morini in twee verschillende versregels, maar mist de nevenschikking tussen Morini en Renus in dezelfde versregel. Feitelijk had Jeff niet regel 727 moeten noemen, maar regel 724, immers daar begint de onderhavige zin. Ik zou deze tekst van regel 724 tot 727 als volgt vertalen:

"Hier had Vulcanus een nomadenvolk afgebeeld en naakte Afrikanen, daar Lelegen en Cariërs en de met pijlen gewapende Gelonen; overzie het van de rustige stroom van de Euphraat tot de laatste van de mensen, de Morini van de Renus met zijn dubbele monding."

Het ‘extremique’ en ‘Rhenesque’ eindigen beiden op ‘-que’ waarbij het bijvoeglijk gebruikte –que achter het zelfstandig naamwoord staat en vertaald kan worden met ‘van de’.[6] De vertaling van Bijnsdorp die regel 727 vertaalt met “– de Euphraat stroomde al gedweeër –” slaat in deze context helemaal nergens op. Met het tussen streepjes plaatsen van deze regel geeft Bijnsdorp mijns inziens ook zelf al aan dat hij vindt dat die regel hier nergens op slaat en in het geheel geen betrekking heeft op waar het hier over gaat: de opsomming van overwonnen volken aan de uiterste grenzen van het Romeinse Rijk, van Afrika, de Euphraat tot de Renus waar de Morini wonen. Het is geheel onderworpen volgens Vergilius.

Deze Latijnse tekst kun je ook anders lezen/begrijpen. Het ‘mollior’ kun je ook vertalen met ‘tot bedaren brengen’, met ‘onderwerping’, zelfs met ‘uitroeien’. Dat sluit ook logisch aan bij de rest van deze passage over overwonnen volkeren. Denk hierbij aan de etymologie van het woord ‘mollen’ of ‘molesteren’. Delahaye sluit bij zijn vertaling aan bij A.W. Byvanck, die in zijn Excerpta Romana deze vertaling geeft. Het heeft betrekking op de Morini die immers onderworpen zijn en het slaat niet op de Euphraat. De vertaling van de versregels 726 en 727 komt in feite kort en bondig hier op neer: “Vanaf de Euphraat tot de Morini van de Renus zijn alle volkeren onderworpen”. Het is dan een geheel logische vertaling op grond van de inhoud en de context. De versregel waarin de Morini genoemd worden begint daarmee in versregel 726, precies zoals Delahaye aangaf. Het “extremi hominum Morini Rhenesque bicornis” verwijst naar het uiterste volk van de Morini aan de twee-stromige Rhenus, die zoals in regel 726 aangegeven is, ook onderworpen is. Albert Delahaye heeft uit deze passage slechts de kern weergegeven en wel dat de Morini de laatste der mensen aan de Renus wonen, wat geheel juist is.

Welke Latijnse teksten zijn echt ‘fout vertaald’ door Delahaye?

Vertalingen van Latijnse teksten zijn sterk onderhevig aan de aangenomen geschiedenis, ofwel het zijn interpretaties die tot stand kwamen vanuit een bepaalde opvatting.

De uitleg die Jeff van Hout geeft op de vertalingen van Delahaye, bevestigen hoogstens wat hij ook zelf al aangeeft als excuus, dat het lastig is om zo’n tekst goed te vertalen en dat menig vertaler daar al de nodige hoofdbrekens over heeft gehad. Hij geeft in *SEMafoor* 18.2 enkele teksten waarop hij commentaar heeft ten aanzien van de vertaling. De vertalingen/interpretaties van deze teksten zijn door Jeff vooral bedoeld om de visie van Delahaye onderuit te kunnen halen. Ik zou ook voor die andere teksten Latijnse les kunnen geven, maar ga er maar vanuit dat de vertalingen van Delahaye naar inhoud en betekenis juist zijn.

Als er iets faliekant mis zou zijn geweest met de vertalingen van Delahaye, hadden zijn opponenten hier allang een punt van gemaakt. Alleen Stolte heeft ooit eens een poging gedaan met het ‘secundum aquam’ waarbij hij beweerde dat het ‘stroomafwaarts’ zou betekenen.[7] Delahaye hield het op ‘tweede water’, wat er letterlijk ook staat, maar je niet zo moet vertalen. Het betekent dat naast de gebruikelijke eerste reisroute over land, ten tweede ook over water werd gereisd. Bovendien heeft Albert Delahaye, zoals hij dat herhaaldelijk aangeeft, zijn vertalingen altijd voorgelegd aan onafhankelijke latinisten, die hem in zijn vertalingen steunden met ‘dat men het zo zeker kan begrijpen’. De vertalingen van Delahaye kunnen dan ook zeker gehandhaafd blijven. Het gaat immers over de inhoudelijke betekenis van een tekst en lang niet altijd om de letterlijke vertaling van een onbegrepen Latijnse tekst.

Jeff is van mening dat we niet echt raar moeten opkijken, als we in de geografische werken van de oudheid zo af en toe iets tegenkomen dat echt niet klopt. Dat ‘af en toe’ is ver bezijden de waarheid. Te vaak leidden deze niet kloppende teksten tot hele discussies, zelfs tot in onze dagen. En juist die discussies tonen weer het gelijk van Delahaye aan. Niet vergeten mag worden dat veel door Delahaye aangehaalde teksten in het verleden door Nederlandse historici zijn verworpen, aangezien de toepassing ervan op Nederland hen onmogelijk leek. Zij hielden deze teksten voor interpolaties en vervalsingen en deze werden vaak vermeden en werden in eigen werk dan niet genoemd. Neem Bogaers maar als voorbeeld die van de Renus de Waal maakte. Delahaye heeft aangetoond dat de passages die niet in Nederland geplaatst konden worden, in Frankrijk als puzzelstukjes op hun plaats vielen. Het Bronnenboek van Nijmegen geeft daarvan een overvloed aan bewijzen, waarin Post, Stolte en Hugenholtz overigens (veelzeggend!) ontbreken.

Romeins en Karolingisch Nijmegen

Jeff meende de vertalingen van Delahaye onjuist te kunnen noemen en draafde dan door dat alle vertalingen van Delahaye dus onjuist zijn, ook die uit de vroege middeleeuwen. Dat heeft Jeff dan wel goed begrepen, want als je Romeins Nederland weerlegt, dien je ook de traditionele visie op de daarmee onlosmakelijke middeleeuwen te weerleggen.

Dat had Delahaye al eerder begrepen waardoor hij zich niet kon beperken tot Karolingisch Nijmegen, wat Jeff blijkbaar vindt. Bij zijn eerste voorzichtige vragen over Karolingisch Nijmegen werd Albert Delahaye immers meteen de akte uit 777 voor de voeten geworpen als afdoende bewijs dat het Karolingisch Noviomagus wel degelijk Nijmegen was. Toen hij zich in deze materie verdiepte volgde de rest van de te weerleggen fabels en mythen als vanzelf.

Dan volgt ook onherroepelijk een nadere studie over Romeins Noviomagus en Romeins Nederland, dat volgens alle historici toch zo nauw verbonden is met Karolingisch Noviomagus. Als je het ene weerlegt, dien je ook het andere te weerleggen.

En die handschoen heeft Delahaye dan ook opgepakt, heeft hij op moeten pakken, wil zijn visie overtuigend blijven. De voor velen onthutsende conclusie was dat van de hele traditionele geschiedenis in het eerste millennium heel veel, zo niet alles, onjuist is vastgesteld.

Dat het Noviomagus van de Peutinger-kaart niet Nijmegen kon zijn heeft Delahaye op afdoende wijze aangetoond, als je het maar wilt lezen en begrijpen. Zet dat eens naast de bewijzen die er zijn voor de traditionele opvatting, dan verliest Nijmegen het op bijna alle punten van Noyon.[8] De traditionele visie op Romeins Nederland is zeer zwak, om niet te zeggen dat het een farce is.

Zowel qua plaatsnamen, als onderlinge afstanden en qua vondsten komt het verre van overeen met de gegevens van de Peutinger-kaart of het *Itinerarium Antonini*. Van welke plaats met Romeinse vondsten is ooit onweerlegbaar aangetoond dat het overeenkwam met de traditionele locatie?

Jeff kan wel beweren dat het westelijk deel van de Rijnweg volledig archeologisch is vastgesteld (*SEMafoor* 18.3), maar hij gebruikt zelf bewoordingen als ‘acceptabel’, ‘problematisch’, ‘merkwaardig’ en ‘afwijkingen’. Hij kan zijn betoog slechts aannemelijk maken door op de Peutinger-kaart correcties aan te brengen. Blijkbaar beschikt Jeff over glasheldere bewijzen dat het Noviomagus van de Peutinger-kaart wel degelijk Nijmegen is, ook al ligt het aan de verkeerde kant van de Waal. Of is bij hem de Patabus plots niet meer de Waal, die in de Romeinse tijd niet bestond en in elk geval niet tot de kust liep?[9]

Mag ik daarnaast ook opmerken dat Bruijnesteijn Delahaye op heel wat punten gelijk geeft? Bij Bruijnesteijn is Dorestad ook niet Wijk bij Duurstede en Trajectum ook niet Utrecht.

Jeff stelt terloops dat er van de na- of opvolgers van Delahaye geen enkel weerwoord is gekomen op de bevindingen van Willem Bruijnesteijn van Coppenraet.[10] Dat is maar een halve waarheid. Ook in *SEMafoor* hebben artikelen gestaan onder andere over de coördinaten van Ptolemeus.

En verder …

Alsof de vertalingen van deze Latijnse teksten de enige argumenten van Delahaye zouden zijn om de traditionele opvattingen af te moeten wijzen. In zijn boeken vind je honderden andere argumenten die zijn visie onderschrijven. Daarvan zou Jeff als SEM-bestuurslid van SEM toch aardig op de hoogte moeten zijn. Of wil hij Willibrord weer in Katwijk laten aankomen en in Utrecht laten resideren? En meent hij dat Echternach werkelijk over het corpus van Sint-Willibrord beschikt, dat er na enkele wonderlijke voorvallen in de elfde eeuw plots teruggevonden werd? En heeft hij het verblijf van Karel de Grote in Nijmegen al aannemelijk kunnen maken? En heeft hij wellicht het paleis van Radboud in Medemblik al gevonden of de plaats waar Bonifatius is vermoord? En zo kan ik nog vele in de traditionele geschiedenis onopgeloste voorbeelden noemen.

Ik kan Jeff van Hout slechts aanraden om *Vraagstukken in de Historische Geografie van Nederland* eens te gaan lezen of, indien hij dat reeds gedaan heeft, te herlezen, maar vooral te bestuderen! Daarin vindt hij dan nog meer teksten over de Renus in Gallia, die niet eens allemaal op mijn website te vinden zijn. Lees anders het boek *De Mythe* van Rinus Boidin nog eens door. Hij kan ook op zijn eigen website eens te rade gaan. Daarin vindt hij genoeg aanwijzingen dat de traditionele geschiedenis van Nederland onhoudbaar blijkt te zijn.

Conclusie

Het betoog van Jeff bevat zoveel verongelijkte beweringen dat hij daarmee zijn eigen gelijk ondermijnt. Met misnoegen bereik je juist het tegendeel. Als hij geen andere steekhoudende argumenten heeft blijft er van zijn betoog niet veel over. De vertalingen van Latijnse teksten van Albert Delahaye kunnen zeker gehandhaafd blijven. Ik blijf overigens benieuwd naar Nederlandse bronnen uit het eerste millennium die de opvattingen van Jeff onderschrijven. Ik denk met Jacob van Oudenhoven dat die er niet zijn, omdat het land toen onbewoond was en zeker geen literatuur heeft voortgebracht.

De archeologisch sporen die men tegenwoordig opvoert, bestaan te vaak slechts uit verkleuringen, paalafdrukken of fosfaatvlekken in de bodem, waarbij men steentijd, Romeinse tijd en vroeg- middeleeuws nogal eens door elkaar haalt. Het zijn te vaak interpretaties, juist op grond van teksten die niet over Nederland gaan.

Ik blijf dan ook bij de stelling van Albert Delahaye dat er veel mis is met de aangenomen geschiedenis in Nederland en men uit moet gaan van de geschreven bronnen vanaf Julius Caesar. En dat is in Nederland op te veel plaatsen absoluut niet passend te maken.

---

1 De Latijnse namen vermeld ik hier niet, aangezien die wel bekend zijn bij SEM.

2 Het zigzag en onlogische karakter van wegen, liever routes, op de Peutinger-kaart is overigens in *SEMafoor* 1.1 al aangegeven door Ruud van Veen, waarbij hij op meer onjuiste traditionele opvattingen wijst.

3 P. Stuart stelde in 1991 ook al dat de Peutinger-kaart meer vragen oproept dan beantwoord vanwege de vele fouten en onjuistheden. Amper 25% kan met zekerheid gelokaliseerd worden, schetst Stuart over het ‘Nederlandse’ deel.

4 In Utrecht blijkt op 3m boven NAP zeeklei te zijn afgezet (*Jaarboek Oud-Utrecht* 1999). De Alexanderpolder bij Rotterdam ligt op ruim 6 meter onder NAP. Dat levert toch een hoogteverschil van 9 meter op. Wel eens een bezoek gebracht aan de getijdecentrale in St.-Malo (F)? Twee keer per dag wordt daar een verschil gehaald tussen eb en vloed van wel 8 tot 13(!) meter. Vergeet niet dat Het Kanaal aan twee kanten een zeetrechter vormt die grote verschillen tussen eb en vloed oplevert. Onlangs op TV gezien: *Als de dijken breken*. Hoezo geen transgressies?

5 Zie voor de Latijnse tekst *SEMafoor* 18.2 p. 30.

6 De genitief (Latijn genitivus), vaak de tweede naamval genoemd, wordt gebruikt om een bezitsrelatie uit te drukken, hetzij in letterlijke, hetzij in overdrachtelijke zin. Vergelijk hiermee ‘plerumque’ dat vertaald wordt met ‘het merendeel van’, of ‘quicumque’ wat vertaald wordt met ‘wie ook maar’ ofwel ‘wie van allen’.

7 Leuk detail: mijn eerste Latijnse lessen kreeg ik uit de boeken van Stolte, die leraar Latijn was in Roosendaal en meende ook verstand van geschiedenis te hebben. Een van de eerste lessen Latijn is dat er in het Latijn nooit staat wat je in eerste instantie meent dat er staat! De context is belangrijker dan de letterlijke vertaling. Zie de vele discussie over Latijnse vertalingen en niet alleen bij de geschiedenis.

8 Nijmegen wint het zeker op het punt van Romeinse vondsten. Opvallend is dat hierbij nergens de naam Noviomagus is gevonden, wat dan weer een punt voor Delahaye oplevert.

9 De Waal is pas ontstaan rond het jaar 250 n.Chr. (Bron: *Historisch Geografisch Tijdschrift* 98.3).

10 Ik kort zijn naam in het verdere betoog gemakshalve af tot Bruijnesteijn.

SEMafoortjes

HET VISIOEN VAN CONSTANTIJN

Vers van de pers verscheen vorige maand een nieuw boek van Jona Lendering dat hij samen schreef met Vincent Hunink. Twee auteurs van naam als het om de klassieke oudheid gaat. In een rijk geïllustreerd boek duiken zij in de verhalen rondom de keizer die zich tot het christendom bekeerde. Een visioen zou Constantijn in 312 AD ertoe bewogen hebben deze opmerkelijke stap te zetten waarmee de grondslag gelegd werd voor de kerstening. Lendering en Hunink willen aan de hand van de bronnen laten zien dat dit verhaal toch niet helemaal klopt. De paperbackeditie van *Het visioen van Constantijn. Een gebeurtenis die de wereld veranderde*, wordt algemeen aangeboden voor 17,50 euro.

Als er een lezer is die het boek zou willen recenseren voor *SEMafoor*, dan houden we ons van harte aanbevolen.

BOEK OVER DE LIMES IN ZUID-HOLLAND

Bij uitgeverij Matrijs verscheen in maart van dit jaar het boek *Grens van het Romeinse Rijk. De limes in Zuid-Holland* van de hand van Evert van Ginkel en Wouter Vos.

Het boek wil laten zien hoe de limes in Zuid-Holland zich ontwikkelde van geïsoleerde voorpost tot een aaneengesloten linie met een dichtbevolkt achterland.

Het is die schijnbaar vertrouwde en toch heel vreemde wereld, waarvan in dit boek een beeld probeert te schilderden. Of dit gelukt is zal de kritische lezer zelf kunnen bepalen.

Commentaar op de mening van Frans Volmer

Guido Delahaye, Amersfoort

Keulen

In *SEMafoor* schreef ik een artikel over Keulen. Daar kwam van Frans Volmer een reactie op, die precies bewees wat ik beweerde, namelijk dat er is geen enkel bewijs is dat Keulen in de Romeinse tijd Colonia Claudia Ara Agrippinensium geheten zou hebben en dat de Rijn bij Keulen toen ook Renus heette.

Nergens in het betoog van Volmer wordt een bewijs geleverd dat CCAA de betekenis heeft die men er zo graag aan geeft en ik lees nergens dat het onweerlegbaar Keulen is. Ik meende te hebben aangetoond dat die vier letters van alles betekend kunnen hebben en overal betrekking op hebben gehad.[1] En dat die letters in of in de buurt van Keulen gevonden worden, is eveneens geen bewijs van de gebruikelijke afkorting. Gedenkstenen van Romeinen vind je overal en bewijzen niets over de vindplaats. Ook wordt nergens mee aangetoond dat de rivier waar Keulen aan ligt in de Romeinse tijd al Renus heette.

Overigens heeft Tacitus nergens het woord Rijn gebruikt zoals Frans schrijft en ook noemt hij nergens Keulen. Dat zijn twee interpretaties die de traditionele opvatting dan wel bevestigen, maar daarmee begint dus al meteen de grote spraakverwarring. Geef de Latijnse tekst en leg die naast andere Latijnse teksten. Dan is de vertaling van de plaatsnaam niet doorslaggevend, maar bijvoorbeeld de plaats waar de Ubiërs woonden. Daar lag het Colonia waar het hier over gaat en dat was beslist niet Keulen als men de rest van de teksten van Caesar leest. Hoe men ooit op Keulen is gekomen blijft voor mij dan ook een raadsel. Het kan slechts ontstaan zijn wegens ondeskundigheid van de zich historicus noemende auteurs uit het verleden.

Lag Keulen in Gallia?

Zolang men Julius Caesar bij zijn verovering van Gallia, de Varusslag in het Teutoburgerwoud en het Germania van Tacitus in Duitsland plaatst, lijkt de traditionele geschiedenis heel aannemelijk en haar bevestiging te vinden. Maar klopt dit verhaal? Het eerste dat opvalt als men de geschiedenis van Keulen bestudeert is dat de verschillende Duitse historici, ondanks de zogenaamde aanwezigheid van Julius Caesar in Keulen in 55 v.Chr., de Romeinse geschiedenis van Keulen in 37 of 19 v.Chr. of zelfs pas in 50 n.Chr. laten beginnen. Daarover bestaat dus al de nodige twijfel. Is Julius Caesar nu wel of niet in Keulen geweest als hij zijn *Comentarii de Bello Gallico* schrijft? We gaan er immers vanuit dat hij die teksten zelf geschreven heeft of tenminste heeft laten schrijven. Welk bewijs heeft men dat Keulen toen bij Gallia hoorde? Het is ook in tegenspraak met het feit dat Keulen in de traditionele geschiedenis altijd als hoofdstad van Germania Inferior genoemd wordt, dus niet als hoofdstad bij Gallia hoorde. Welk bewijs heeft men dat de Ubiërs in de buurt van Keulen woonden?

Waar woonden de Ubiërs?

In het hele verhaal rondom het begin van de geschreven geschiedenis vormt de woonplaats van de Ubiërs het centrale punt. Volgens Caesar waren de Ubiërs de buren van de Suebi, die aan beide oevers van de Renus woonden. Daarnaast woonden de Menapiërs. Volgens Strabo woonden de Sygambri (of Sicambri) bij de Oceaan naast de Menapii (Cassel), die weer naast de Morini (Terwaan), Bellovaci (Beauvais) en Ambiani (Amiens) woonden. Achter de vallei van de Sygambri woonden de Suebi. Caesar wijst er bij de Ubiërs ook op dat “zij wegens hun nabuurschap gewend geraakt waren aan Gallische gewoonten”. Ze woonden namelijk precies op de grens tussen Germanen en Galliërs. Het moet dan toch voor iedereen duidelijk zijn dat het hier niet over Duitsland gaat maar over (Frans)-Vlaanderen. Tussen Keulen en Vlaanderen kun je toch niet van buren spreken. Maar er is meer.

Waar woonden de Suebi, buren van de Ubiërs?

In boek IV.1 beschrijft Caesar de Suebi, die niet ver van de zee waarin de Renus uitmondt verbleven, waar de Germaanse Usipeten en Tencteri met een groot aantal mensen de Renus overgestoken waren. De oorzaak van die overtocht was het feit dat ze door de Suebi verschillende jaren opgejaagd en onderdrukt werden door oorlog. Ook in dit citaat gaat het duidelijk over de zeekust. Dat is dan óf de kust bij Katwijk óf in Frans-Vlaanderen, in elk geval gaat het hier niet over ergens in de buurt van Keulen of elders in Duitsland.

De overkant van de Renus

In boek IV.19 schrijft Caesar dat nadat hij enkele dagen had gedraald in het grondgebied van de Tencteri en de Usipetes en alle gehuchten en gebouwen in brand waren gestoken en al het graan was afgemaaid, hij zich terugtrok in het grondgebied van de Ubiërs. Nadat hij zijn hulp aan de Ubiërs had beloofd als ze door de Suebi onderdrukt zouden worden, hij ze zou samendrijven en ze zou bestraffen. Nadat Caesar achtien dagen had doorgebracht aan de overkant van de Renus en hij ervan overtuigd was dat er voldoende voordeel was behaald zowel voor lof als voor het nut van het Romeinse volk, trok hij zich in Gallië terug en liet de brug afbreken.

Deze teksten laten overduidelijk zien dat Julius Caesar te maken heeft gehad met de Ubiërs, de Suebi, de Tencteri en de Usipetes, die allen binnen een beperkt gebied bij elkaar woonden. De Tencteri en Usipetes woonden volgens Caesar niet ver van de monding van de Renus. De Ubiërs woonden over de Renus naast de Suebi, die de buren waren van de Menapiërs. De Renus die niet ver daarvan in de zee uitmondt. De Sygambri woonden tussen de Ubiërs en de Usipetes die weer naast de Tencteri woonden. Dat het hier over Duitsland zou gaan, is op grond van deze teksten aantoonbaar onmogelijk en dus onjuist. Het gaat hier heel duidelijk over Noord-Frankrijk en wel precies over (Frans-)Vlaanderen waar de woonplaats van de Morini en Menapiërs onweerlegbare feiten zijn. Het gaat hier ook niet over België, want dan had prof. H. Thoen toch minstens een kamp van Caesar moeten vinden.

De opstand van de Bataven

Bij de opstand van de Bataven komen de Ubiërs ook ter sprake. Civilis zond een expeditie over de Mosa om het land van de Menapii en van de Morini in het noorden van Gallia te brandschatten. Bij deze tochten hadden vooral de Ubiërs het moeten ontgelden. Op hen waren de Germanen zeer gebeten omdat zij hun afkomst hadden verloochend door zich met Rome te verzoenen. Ook hier worden de Ubiërs in directe relatie met de Menapii en Morini en het noorden van Gallia genoemd. Het is dan ook een farce om dit in of bij Keulen of zelfs ergens in de Betuwe te plaatsen.

Ook andere klassieke schrijvers wijzen duidelijk op Noord-Frankrijk als het over deze volkeren gaat. In 395 n.Chr. bedwong Stilicho alles tussen de Oceaan en de rivier de Histris, waaronder de Sygambri. De Histris in de Huistre, een zijrivier van de Aube, die nu Huitrelle heet. Ook in 456 worden de Sygambri nog genoemd in het West-Romeinse Rijk. Toen was er geen enkele Romein meer in Nederland of West-Duitsland. Ook het uitroeien van de Eburonen waartegen Caesar streed wordt in de traditionele visie steeds genoemd in Belgisch en Nederlands Limburg. Woonden de Eburonen werkelijk tussen Maas en Rijn zoals de traditie ons wil doen geloven?

Julius Caesar is nooit in België geweest. Archeoloog prof. dr. H. Thoen is daar wel duidelijk over. Hij heeft geen enkel spoor van Julius Caesar in België gevonden. Zou Caesar België overgeslagen hebben om plots aan de Waal te staan? Dan moet men toch nog aantonen dat (zuidelijk) Nederland tot Gallia behoorde of tot Francia. Dan moet men aannemelijk maken dat Julius Caesar vanuit de Betuwe overstak naar Engeland. Dan moet men ook aantonen – en dan maken we even een sprongetje – dat de 120 plaatsen in Batua waar de abdij van Lorsch bezittingen had in de Betuwe te vinden zijn. Wie gaat deze uitdaging aan? Het is ook nog steeds geen enkele Nederlandse archeoloog gelukt iets van het verblijf van Julius Caesar in Nederland aan te tonen.

Julius Caesar kan daar dus niet tegen de Eburonen gestreden hebben. Ook de muntvondst bij Amby vormt geen enkel bewijs voor de aanwezigheid van de Eburonen in Zuid-Limburg. Deze mythe meen ik toch voldoende weerlegd te hebben in *SEMafoor* 13.4.[2]

De overkant

Als men de klassieke teksten als uitgangspunt neemt – en wat heeft men anders? – kan men niet bij voorbaat al een selectie maken, zoals P. Leupen in het Bronnenboek van Nijmegen deed. Dan dient men alle teksten in samenhang te beoordelen en vormt de logica het ultieme bewijs. Albert Delahaye heeft met *De Bisschop van Nijmegen* deze onjuiste wetenschappelijke werkwijze wel aangetoond. In Nijmegen, maar ook in Nederland heeft men geen enkele authentieke tekst uit het eerste millennium om haar geschiedenis te bewijzen. Als een tekst over ‘de overkant’ spreekt, kan dat maar op één plaats in westelijk Europa zijn en dat is precies daar waar nu de Kanaaltunnel ligt. Daar stak men over, of het nu gaat om Julius Caesar, Willibrord of bisschop Siegeric van Canterbury. Vanaf 56 v.Chr. heeft de geschiedenis die men zo graag voor Nederland houdt, zich dáár voorgedaan. Ik moet de eerste authentieke tekst nog tegenkomen die Katwijk noemt als aankomstplaats van Willibrord in Francia, zoals hij dat zelf letterlijk schreef. Wil men de vermeende geschiedenis voor Nederland

claimen dan zal men allereerst moeten bewijzen dat Julius Caesar naar Engeland overstak vanuit de Betuwe en dat Katwijk in Francia lag.

Ad Fontes: terug naar de bronnen

Het moet bij historisch onderzoek vanzelfsprekend zijn dat men uitgaat van wat de klassieke schrijvers vanaf Julius Caesar zelf vermelden en niet wat historici er in het tweede millennium van gemaakt hebben. Het lijkt een dooddoener, waar Albert Delahaye regelmatig op gewezen heeft, maar tot heden nog steeds niet ten volle wordt nagevolgd. Als je de klassieke teksten ter discussie stelt, zoals te vaak gebeurt, kun je met geschiedschrijving wel ophouden.

Albert Delahaye ging uit van de bronnen. Zijn "Ad Fontes" spreekt boekdelen. Daarbij betrok hij niet de teksten van slechts enkele schrijvers, maar alle bekende en zelfs tot dan toe onbekende teksten die hij in samenhang en in logica beoordeelde. Hij komt dan ook tot andere conclusies dan de gebruikelijke. Zijn studie en de discussies die erop volgden bewijzen telkens weer zijn gelijk hierin.

Begrijpt men een bepaalde tekst niet, dan dient men dat niet als argument te gebruiken om er vervolgens geheel tegenstrijdige conclusies uit te trekken. Is men eenmaal gefixeerd op een bepaald uitgangspunt, dan dient men dubbel op te passen bij het interpreteren van teksten. En als dan een bepaalde tekst niet toepasbaar lijkt op dat gefixeerde uitgangspunt, dient men niet te tekst vals te verklaren, maar het eigen uitgangspunt te herzien. Bij één enkele tekst kan men dan nog blijven discussiëren, maar een veelheid van teksten die het gefixeerde uitgangspunt tegenspreken kan men niet zomaar negeren. Dan moeten er toch andere argumenten en bewijzen op tafel komen, wil men zijn gelijk kunnen aantonen.

---

[1] Wat bijvoorbeeld te denken van Colonia Civium Area Avesnes?

[2] Delahaye, G. 2012. 'De muntschat van Amby'. In: *SEMafoor* 13.4. p. 45-48.

SEMafoortjes

BONIFATIUS IN DOKKUM

In *Archeologie Magazine* van januari 2018 verscheen een artikel over de stad waarvan gezegd wordt: "Door de moord op Bonifatius in 754 kreeg Dokkum een plaats in de wereldgeschiedenis". Best een aardig op toerisme gericht stuk. "De moord op Bonifatius gaf een belangrijke impuls aan de stadsontwikkeling", meldt het artikel in een kop. "De geschiedenis van Dokkum vóór de komst van Bonifatius is echter in nevelen gehuld", constateert de auteur Ad van Schaik. In de tijd van Bonifatius was 'Dokkum' niet meer dan een terpje bij een doorwaadbare plaats, aldus de museumdirecteur Ihno Dragt, die er meteen aan toevoegt: "Door de moord zou het uitgroeien tot een religieus centrum en een bedevaartsoord". Dat laatste klopt maar dat gebeurde een eeuw of acht na de moord, dus door het verhaal over de moord. De informatie over Bonifatius komt alleen uit Museum Dokkum dat in 2004 (1250 jaar na de moord op Bonifatius) een facelift mocht genieten. Daar wordt het bekende verhaal over Bonifatius en de Bonifatius-devotie verteld en in beeldmateriaal getoond. Het tijdschriftartikel heeft zich niet gericht op archeologie van het terpje, noch die van het Dokkumer Diep, noch die van Dokkum of een deel van Friesland. En dat is toch wel opmerkelijk in een tijdschrift dat Archeologie Magazine heet. Kortom: de legende is hoofdzaak, historische bronnen brengen aanvullingen en de lokale en regionale archeologie is afwezig. Bijzonder is wel een houten paneel uit de achttiende eeuw waar de overleden Bonifatius een met een soort dolk doorstoken bijbel laat zien. Eigenlijk een wonder. Alle reden om Dokkum toch maar eens aan te doen.

MAISON DE L'ARCHÉOLOGIE DU PAS-DE-CALAIS

In juni 2016 is in Dainville (agglomeratie van Arras) la Maison de l'Archéologie du Pas-de-Calais geopend. Dit moderne centrum voor het archeologische onderzoek binnen het departement en de conservatie van archeologische vondsten, heeft op een vloeroppervlak van meer dan 3000 m^2 ook een expositieruimte. Voor wie meer over de archeologie van deze streek wil weten is ook de website bijzonder informatief: http://archeologie.pasdecalais.fr/

JASPER DE BRUIN / CANANEFATEN

In november 2017 promoveerde Jasper de Bruin aan de Universiteit Leiden op een proefschrift getiteld *Rurale gemeenschappen in de Civitas Cananefatium 50-300 na Christus*. Helaas rust er nog een tijdelijk embargo op de vrije toegankelijkheid van deze studie tot eind mei 2019. Het is mogelijk dat er nog onderzocht wordt of het in boekvorm op de markt gebracht kan worden. Als dat ervan komt, dan zou het embargo wel eens verlengd kunnen worden. Hoe dan ook een werk om naar uit te kijken.
https://openaccess.leidenuniv.nl/handle/1887/55810

Naar aanleiding van het proefschrift verscheen op 15 januari 2018 een artikel in het *NRC* onder de titel 'De Cananefaten stammen uit Velsen'.

HALLUMER HEREN, HEIDENSE HELMEN?

In 1913 schonk een particulier twee opmerkelijke bronzen dierkoppen aan het Fries Museum. Over de vindplaats bestaat geen absolute zekerheid, maar het gaat zeer waarschijnlijk om een terp bij het Friese Hallum. Bij de afgraving zijn de voorwerpen 'ontsnapt' aan het archeologisch toezicht. De bekende historicus Pieter Boeles veronderstelde reeds in 1951 dat het bij deze voorwerpen wel eens zou kunnen gaan om sierbeslagen van een helm. Daarbij gaat het specifiek om een 'kerngroep' van zogenaamde Noordse kamhelmen die uitsluitend aangetroffen zijn in het zuiden en oosten van Zweden. Deze 'Vendelhelmen', zoals ze ook wel genoemd worden, zijn grofweg te dateren in de zesde/zevende eeuw.

De voorwerpen uit Hallum vormden een verticaal onderdeel vlak boven de neus op zo'n helm. De dierkoppen zijn nu in Groningen voor het eerst in detail onderzocht en in Stockholm vergeleken met de dierkoppen op nog complete helmen.

De vier onderzoekers, Johan Nicolay, Gert van Oortmerssen, Bertil van Os en Gary Nobles, doen verslag van hun bevindingen in *Paleo-aktueel* 28 (2017). Het verdere onderzoek zal zich toespitsen op de vraag hoe beide dierkoppen in Hallum terecht zijn gekomen en wat dit zegt over de culturele en ideologische relaties tussen bewoners van het Fries-Groningse terpengebied en die van Zweden in de periode voorafgaand aan het Vikingentijdperk. Het artikel in *Paleo-aktueel* 28 is te vinden op de persoonlijke pagina's van drie van de onderzoekers op academia.edu.

BEMMEL

De naam van het Gelderse dorp Bemmel boven Nijmegen ontbreekt op de PK, maar is niettemin op de kaart gezet dankzij de archeologie. Recente opgravingen van een uitgebreid grafveld door professionele archeologen en hun helpers uit de Archeologische Werkgemeenschap Nederland (AWN) brachten namelijk een schat aan gegevens uit de Romeinse Tijd aan het licht. De rijke grafvondsten dateren uit de tweede en derde eeuw n.Chr. en bestaan uit askisten, gebruiksvoorwerpen en beeldhouwwerk. De opgedolven relicten worden toegeschreven aan een 'verromeinste' Bataafse elite die in dit deel van de Betuwe huisde; in de buurt stond waarschijnlijk ook een Romeinse villa. Het geheel wordt door de betrokken archeologen aangeduid als 'uniek', maar zo'n kwalificatie nemen zij al snel in de mond. Waarschijnlijk zullen de vondsten vanaf 2019 worden tentoongesteld in het Valkhofmuseum te Nijmegen. Onze nieuwsgierigheid wordt dus nog even op de proef gesteld; wel geven de al verschenen foto's op internet een indruk van de komende expositie. Zo worden er tufstenen askisten getoond, maar het valt op dat deze lang niet zo bijzonder zijn als bijvoorbeeld de sarcofaag voor de rijke Romeinse dame uit het Zuid-Limburgse Simpelveld. Deze askist, opgegraven in de jaren dertig van de vorige eeuw, bevat diverse gedetailleerde huiselijke afbeeldingen en is dan ook pas echt 'uniek' te noemen. Zij is overigens te bewonderen in het oudheidkundig Rijksmuseum te Leiden en, als replica, in het Thermenmuseum te Heerlen.

Verder laten de Bemmelse vondsten zien dat de doden destijds gecremeerd werden. Bijzonder is dan toch wel de vondst van een babyskelet; het ongeveer 42 weken oude kind was niet gecremeerd maar begraven in een houten kistje. Dit werd ontdekt, niet door een der betrokken archeologen zelf maar door het Nijmeegse AWN-lid Wim Weyers (69). In de berichtgeving over het ontdekte grafveld krijgen deze amateur-helpers echter geen enkele aandacht, en deze 'bijzonder' genoemde vondst trokken de archeologen doodgewoon naar zichzelf toe – ten onrechte natuurlijk!

Tot slot merkte de Nederlandse archeoloog Maarten Keulemans in het Belgische dagblad 'De Morgen' van 8 maart jl. op dat de opgraving aantoonde dat het Romeinse Rijk zich 'verder noordwaarts uitstrekte dan gedacht'. Feitelijk is dit een bizarre uitspraak, aangezien Bemmel toch een behoorlijk stuk onder de toenmalige Rijksgrens ligt. En die strekte zich zoals bekend uit tot de Rijn en/of Renus.

Almere

Ruud van Veen, Groningen

Wie op *SEMafoor* is geabonneerd en meer wil weten over een toponiem waarvan hij vermoedt dat het iets met Friezen te maken heeft, die begint natuurlijk met het raadplegen van de Friese toponiemen van dr. W. Bruijnesteijn van Coppenraet in *SEMafoor* 4.1 en 4.2.[1] Almere wordt behandeld op p. 5, 6 en 7 van deel 1. Willem Bruijnesteijn geeft op p. 6 vertalingen van fragmenten uit de bronnen waarin over Almare, Aelmere, Almere geschreven wordt. Op p. 7 wijst hij erop dat in een van de bronnen wordt bevestigd dat we hier met een Friese aardrijkskundige naam te maken hebben. De volgende stap is dus bladeren in het Friese woordenboek.[2] Bij 'al' vinden we dan alleen de betekenissen die datzelfde woordje in het Nederlands heeft. Bij 'ael' alleen aelst = alsem en bij 'mere' niets. Misschien heb ik niet het beste Friese woordenboek. In het Middelnederlands woordenboek betekent 'Al' ook hetzelfde als in het huidige Nederlands.[3] Maar 'Ael' wordt ook wel geschreven als 'hael' of 'ale' en betekent 'aal' of 'paling'. 'Mere' betekent 'meer' of 'zee'. Zo zijn dr. D.P. Blok (1925) en dr. R. Rentenaar (1938-2016) aan hun vertaling 'Palingmeer' gekomen. Ook de middeleeuwse beschrijver van het leven van Bonifatius dacht aan een Aal, want hij heeft de gebruikelijke vorm 'Al' opzettelijk van een verdubbelings-'e' voorzien. In Engeland verklaart men plaatsnamen op vergelijkbare wijze:

> "Maer, Meare and Mere are all from Old English *mere* 'pool' [...] A large number of these names have as first element the name of an animal or bird, as in [...] Almer and Elmer for eels [...]".[4]

Bij 'pool' denken Engelsen blijkbaar aan een tuinvijvertje, want in de wijde omgeving van Almer (Dorset) is geen meer te bekennen en Elmer (Sussex) ligt aan zee (de oostzijde van Middleton-on-Sea). De andere voorbeelden zijn evenmin overtuigend. De theorie van Blok en Rentenaar wordt dan ook niet door iedereen geaccepteerd. In ieder geval niet door Bas Kloens, die over dit soort namen héél andere ideeën heeft. In het plaatje hieronder citeert hij dr. Rentenaar en omgeeft het citaat met commentaar op diens bewering dat er maar één 'al'-samenstelling in de geografische sfeer is.

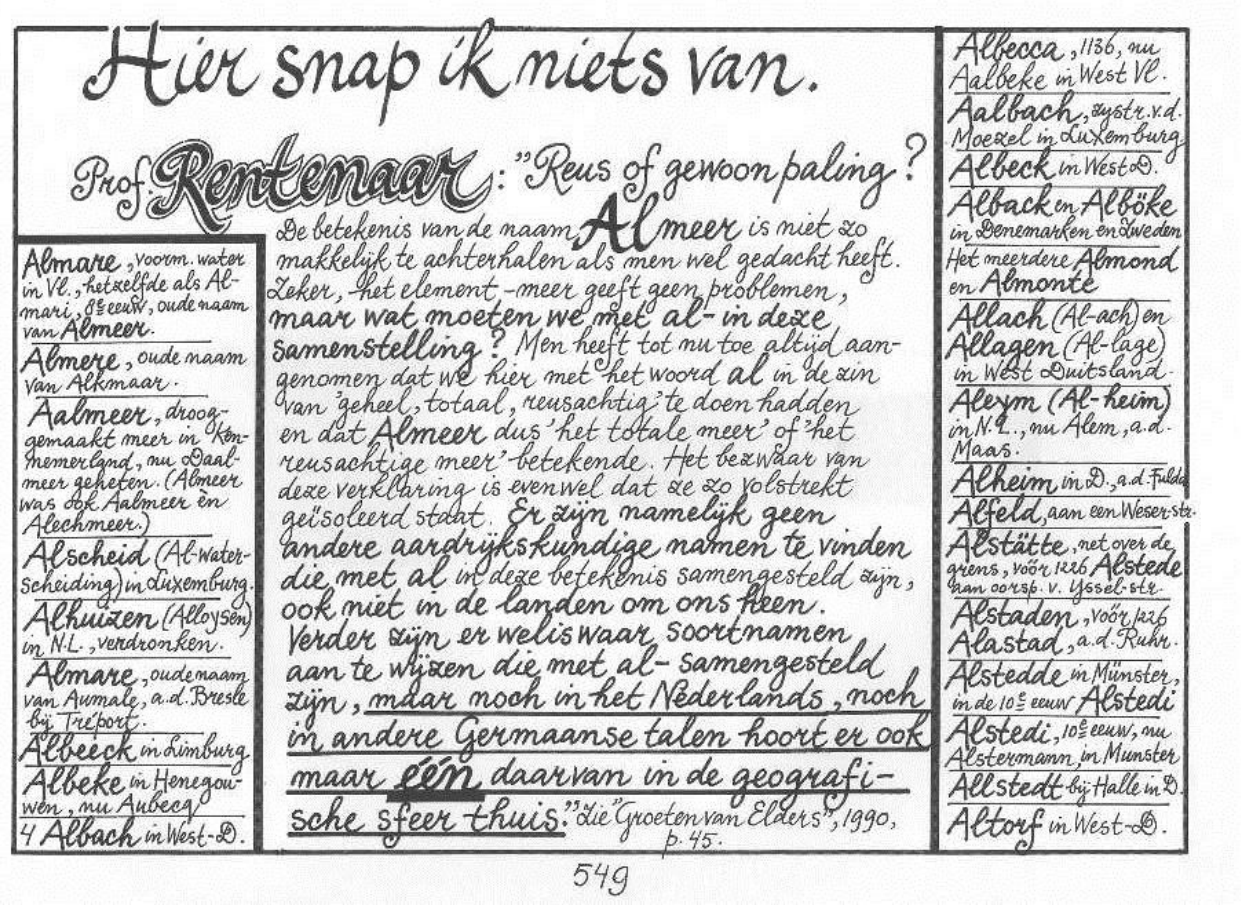

Het nummer 549 onderaan betekent dat dit de 549e tekening is (uit de serie van 1710 stuks) waarin Bas Kloens geprobeerd heeft om onder de titel 'De werkelijke oorsprong van veel plaatsnamen' zijn gedachten over de ontwikkeling van dit soort namen duidelijk te maken.[5] Hij begrijpt Rentenaars verklaring van de naam Almere

niet, want voor hem wijst juist de eerste lettergreep (Al) op water. Dat de twee suffixen doen denken aan het Middelnederlandse 'meere' of 'mere' is toeval. Dat heeft trouwens lang niet altijd betekenis van een plas stilstaand water, maar kan ook merrie, paal, groter of roem betekenen. Door een naam als Almere simpelweg in twee delen op te splitsen en dan met het 'verklaren' te beginnen laten mensen als Rentenaar zien dat ze over de geschiedenis van toponiemen niet erg diep hebben nagedacht. Jawel, bij de naam Klazienaveen werkt zijn methode uitstekend, maar wie zich bij een wandeling in Drente afvraagt waar de namen Gasselte, Norg, Peize of Smilde vandaan komen kan bij de geleerden niet terecht. Die zeggen er trouwens wel iets over, maar hoofdzakelijk onzin. In het *Woordenboek der Noord- en Zuid-Nederlandse plaatsnamen* van dr. J. de Vries (1890-1964) staat bijvoorbeeld bij Gasselte: "samengesteld uit *gees* 'onvruchtbaar' en *holt* 'bos'." Zonder met de ogen te knipperen. Voor een taalgeleerde klinkt Gasselte dus net zo als Geesholt. En wat zegt Bas Kloens over dit soort namen? Helemaal niets. Die namen zijn voor hem net zo raadselachtig als voor u en mij. We weten namelijk niet uit welke tijd ze afkomstig zijn en wat voor taal de mensen spraken die deze namen uitdeelden. Misschien zijn het wel woorden uit een taal die niet meer bestaat, of een taal die niet bij de Indo-Germaanse taalgroep hoort. Misschien zijn deze namen wel duizenden jaren oud en/of in de loop der tijd afgesleten. Waarschijnlijk zullen we er nooit achter komen wat ze betekenen. Is dit het enige verschil tussen J. de Vries en Bas Kloens? Nee, want Bas Kloens kan wel aannemelijk maken dat veel toponiemen zijn voortgekomen uit zeer oude waternamen. En dat kon J. de Vries niet.

Volgens Kloens is uit oude waternamen en de daarvan afgeleide toponiemen in veel gevallen de letter 'l' weggesleten. De naam Almere, die hij liever in drie lettergrepen verdeelt, is dan mogelijk een exemplaar dat onbeschadigd is overgeleverd uit de prehistorie. Vormen waaruit de 'l' wel verdwenen is zijn bijvoorbeeld Amer, Ammer en Amore. Daaruit ontstaan dan weer toponiemen als Ammerich, Ammersee, Ammerstedt en Ammern. De blik van Kloens is niet geconcentreerd op paling, maar op het oude Europa.

Terug naar Almere. Wat de naam 'betekent' weten we niet, we weten alleen dat de eerste lettergreep 'Al' op een heel oud woord voor water slaat en dat 'mere' dus niet het natte deel is. Hoe weten we dat Almere de voorloper van de Zuiderzee is? In het *Aardrijkskundig Woordenboek* (1839-1851) van Van der Aa (1792-1857) is dat namelijk nog een vraag:

> "Alechmere, Almeri, Almeer of Almere, water, prov. Holland, N.ged., waarvan men bij oude schrijvers gewag vindt gemaakt, en dat waarschijnlijk een gedeelte van het Haarlemmermeer uitgemaakt heeft, misschien ook wel dat dit gehele meer vroeger aldus geheeten was, hoewel sommigen willen, dat men onder deze benaming de Zuiderzee te verstaan hebbe [...] Bij latere schrijvers wordt het ook wel bij verbastering Aalsmeer genoemd."

In *Nederland, handboek der aardrijkskunde* uit 1934, dat ruim 2200 bladzijden nodig heeft om alle aardrijkskundige aspecten van ons land te beschrijven, komt de naam 'Almere' eenmaal voor: "Een zevental eeuwen na Mela's geschrift heet zijn Flevo Almere (= groot meer)."[6] [in deze zin wordt bedoeld dat Almere eerder 'Flevo' werd genoemd] De betekenis 'groot' van het woordje 'al' is in de dikke Van Dale (1999) niet te vinden. Maar in veel verhalen over Almere wordt het in die betekenis gebruikt. Net zo hardnekkig en onjuist als de bewering dat Holland 'Houtland' betekent.[7] Natuurlijk weten alle lezers van *SEMafoor* waar de opmerking over Mela's geschrift op slaat, maar degene die nu voor het eerst een nummer van dit blad in handen heeft moet misschien toch een toelichting hebben. Daarvoor onderbreken we nu even het onderwerp 'Almere' en kijken naar 'Flevo'. Pomponius Mela was een aardrijkskundige die in de eerste helft van de eerste eeuw leefde. Onze opvattingen over de naam 'Flevo' zijn vooral te danken aan zijn beschrijving van de Rijn:

> "De Renus, die in de Alpen ontspringt, vormt dicht bij zijn hoofd twee meren, Venetum en Acronium. Lang stroomt hij in een zekere en stevige bedding, maar niet ver van de zee verspreidt hij zich her en der. Een linkerarm ervan heet nog altijd Renus totdat hij (in de zee) stroomt. Aan de rechterkant blijft hij eerst majesteitelijk en zichzelf gelijk. Dan is hij geen stroom meer, maar, waar hij vele velden overstroomt, een onmetelijk meer, Flevo genaamd, dat een eiland van dezelfde naam omvat, waarna hij weer smaller wordt en als een stroom in de zee vloeit."[8]

Venetus en Acronius zullen we in en om het Bodenmeer moeten zoeken. Kaartenmakers uit de zestiende eeuw wijzen de naam Acronius toe aan het Bodenmeer. Maar de vervaardigers van geschiedkundige atlassen (Justus Perthes, Westermann) beweren dat het Bodenmeer Lacus Venetus heette en vermelden de Lacus Acronius niet. Kiest u maar. En dat van die zekere en stevige bedding is maar gedeeltelijk waar.

Tussen Bazel en Straatsburg was de Rijn een vlechtende rivier waarvan de grenzen erg vaag waren. Bij hoogwater leek het soms eerder een meer van kilometers breed dan een rivier. Tot aan de twintigste eeuw is scheepvaart er heel moeilijk geweest:

> "Tot Bazel heeft de Rijn meer dan 2000 rivieren en beken opgenomen. Van hier af rolt hij zijn groene wateren door de naar hem genoemde vlakte, zich honderdvoudig kronkelend en verdeelend, tallooze eilanden en zandbanken vormend. Dikwijls ook wordt een afgesneden of ondiepe arm moerassig, terwijl andere armen even helder zijn als de klare spiegel van een meer. Neemt men hierbij in aanmerking, dat het water der zijrivieren bij elken hoogen stand teruggedrongen wordt en de oevers dezer stroompjes onderzet, – dan begrijpt men de groote oppervlakte van het gebied, dat nu overstroomd wordt, en dat soms aan elke zijde een uur breed is."[9]

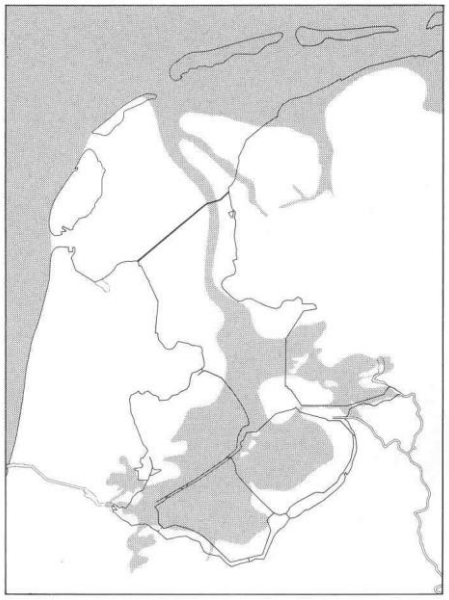

Mela geeft een zeer onvolledige beschrijving van het einde van de rivier. Andere schrijvers noemen de vertakking van de Waal en de samenloop daarvan met de Maas. Maar Mela zwijgt daarover en neemt de afslag naar het noorden, die in zijn tijd blijkbaar uitmondde in een groot meer (zie kaartje[10]) en daarna weer versmalde tot een rivier die in de Noordzee uitkwam. Deze Rijntak wordt ook door Mela's tijdgenoot Plinius Maior (23/24-79) vermeld[11], maar door geen enkele andere schrijver uit de oudheid. Daardoor ben ik van mening dat deze vaarroute samenhangt met de waterstaatkundige werken van Drusus en dat de tak naar het meer Flevo vóór de aftakking van de Waal lag.[12]

Echter, deze tak zou dan door de (Oude) IJssel lopen en dat die de rechterarm van de Renus zou zijn wordt op het ogenblik bestreden. De Vecht is nu weer in de mode. Op het forum *Nifterlaca* is daar van alles over te vinden.[13] Als werkelijk de Vecht bedoeld zou zijn, dan is het wel vreemd dat die arm door de schrijvers uit de oudheid na het jaar 70 nooit meer is vermeld.

Wat 'Flevo' betekent weten we ook al niet. Het woord doet wel denken aan het (Oud-)Griekse φλέω (overstromen) en het Latijnse fluo (vloeien); in het laatste geval hoeft zelfs alleen de 'u' maar als 'v' geschreven te worden (Flvo) om er al bijna te zijn, maar er kan vast ook wel op allerlei andere manieren met de naam gegoocheld worden. Dat laten we maar aan de taalkundigen over. Onze kennis over het meer Flevo is zo mogelijk nog vager dan die over Almere, waar we nu naar terugkeren. Vaak is aangenomen dat Almere het Flevomeer opvolgde en dat de Zuiderzee en het IJsselmeer hun nakomelingen zijn. Tegenwoordig echter lijkt de opvatting dat Almere en Flevo verschillende wateren waren terrein te winnen. Het voordeel daarvan is dat niet verklaard hoeft te worden waarom het water eerst Flevo heette en later opeens Almere. Het is echter helemaal niet moeilijk om dat te verklaren. In de ons uit de oudheid overgeleverde geschriften komt het vaak voor dat de Romeinse naam heel anders is dan de naam die een stad of dorp later kreeg.

De oorzaak daarvan is dat de Romeinen zich vaak niets van de oorspronkelijke plaatsnaam aantrokken en zelf een naam gaven die ze leuker of gemakkelijker vonden. De geschiedkundigen denken bijvoorbeeld dat de plaats Augustoritum na het vertrek van de Romeinen de naam 'Limoges' kreeg van de 'stam' der Lemovices. In werkelijkheid werden de Lemovices zo genoemd omdat ze in Limoges woonden, maar toen de Romeinen de stad veroverden gaven die er de naam Augustoritum aan. De naam 'Flevo' is ook uitgedeeld door een Romein en het is dus helemaal niet zeker dat de inheemsen hem gebruikten of zelfs maar kenden. Dat ná de Romeinen de naam 'Almere' opduikt wijst erop dat dát de oorspronkelijke naam was.

Bepaald grappig is de verbazing over het feit dat Mela het water 'Flevo' noemde en niet 'Flevum'. Van de Latijnse vormen op -um is het wel zeker dat ze in het echte Romaans niet thuishoren en in dit geval zou een verzonnen verbuiging toegepast moeten worden op een verzonnen naam.[14] In werkelijkheid heeft de voorloper van de Zuiderzee Almere geheten. Het is overigens niet juist om over Alméére te spreken. Beter is Ál-me-re, men zegt ook niet Alméélo, doch Ál-me-lo en niet Almén maar Álmen. Want het water zit in de 'al' (zie het werk van Hans Krahe en Bas Kloens). Krahe gaat nader in op de suffixen.[15]

We hebben met het tiental aanwijzingen van Willem Bruijnesteijn (zie noot 1) nu wel een vermoeden van de geografische ligging van Flevo en Almere, maar nog geen zekerheid. Albert Delahaye heeft deze wateren in zijn totale oeuvre minstens tweehonderd keer genoemd en komt zo'n 300 kilometer zuidwestelijker uit. We hebben nog een bruikbare aanwijzing nodig. En die is er in de vorm van een oorkonde betreffende het jaar 966 waarin een eiland Urch in de Almere wordt vermeld.[16] Urch wordt opgevat als Urk en dat lijkt heel aannemelijk. Gelukkig is Urk een zeldzame naam dus hoeven we niet te vrezen dat er een ander eiland met die naam bedoeld is. In de *Knytlinga saga* is Urk de naam van een stad in Wendland en in het Duits is het een afkorting van 'Urkunde'. Noorwegen heeft een Urke. We mogen er nu wellicht van uitgaan dat we bij Almere aan de latere Zuiderzee moeten denken en niet aan de vroegmiddeleeuwse geografie van Frans-Vlaanderen.

Over de vorm en de geschiedenis van Almere en Flevo is maar heel weinig bekend en we kunnen niet veel meer doen dan het bekijken van geschiedkundige kaarten. Tegenwoordig worden zulke kaarten paleogeografisch of geomorfologisch genoemd, maar dat zijn beide verwarrende termen. Volgens Van Dale is paleogeografie de studie van de gesteldheid van het aardoppervlak in de vroegste perioden der aardgeschiedenis en geomorfologie de verklarende beschrijving van de vormen van de aardoppervlakte in verband met de wijze van hun ontstaan. De tweede term past eigenlijk beter dan de eerste, al verstaat men onder een geschiedkundige kaart toch iets anders dan onder een beschrijving. Uit het feit dat de zogenaamde paleogeografische en geomorfologische kaarten van ons land in de loop der tijd steeds aangepast zijn valt te concluderen dat ze gedeeltelijk op theorie of om het maar in gewone woorden te zeggen, fantasie, gebaseerd zijn. Bestond de voorloper van de Zuiderzee in het jaar 1500 v.Chr. uit één of twee, of misschien nog wel meer meren? Het is niet met zekerheid bekend. Is het zeker dat elke stukje veen op zo'n kaart daar werkelijk lag en dat elk stukje zonder veen vrij was van veenvorming? Ik zou er geen eed op durven zweren. Algemeen wordt aangenomen dat de Zuiderzee in de loop van de twaalfde en dertiende eeuw gedurende een lange periode van stormvloeden is ontstaan.[17] Vooral die van 1170 wordt als doorslaggevend beschouwd: Bij dat jaartal schrijft Jan Buisman: "Vanaf 1170 spreek ik niet meer van Almere, maar van Zuiderzee".[18]

---

1 Bruijnesteijn van Coppenraet, W. 2003. 'Enige Friese toponiemen in het eerste millennium'. In: *SEMafoor* 4.1. p. 2-9. Bruijnesteijn van Coppenraet, W. 2003. 'Enige Friese toponiemen in het eerste millennium (vervolg)'. In: *SEMafoor* 4.2. p. 7-15.

2 Buwalda, H.S., Meerburg, G., & Poortinga, Y. 1971. *Frysk wurdboek*. A.J.Osinga, Boalsert.

3 Verdam, J. (bew.) 1979. *Middelnederlands handwoordenboek*. 's-Gravenhage, nieuwe oplaag.

4 Cameron, K. 1977. *English place-names*. London and Beccles. p. 168.

5 http://www.kloens.com/index.php?/category/7.

6 Schuiling, R. 1934. *Nederland, handboek der aardrijkskunde* deel II. Zwolle. p. 536.

7 van Veen, R. 2008. 'Holland'. In: *SEMafoor* 9.2. p. 39.

8 Pomponius Mela: *De Chorographia* III,19. http://www.thelatinlibrary.com/pomponius3.html. Engelse vertaling: https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015042048507;view=1up;seq=120. Delahaye, A. 1965. *Vraagstukken in de historische geografie van Nederland* deel I. Zundert. p. 181.

9 Ten Have, J.J. 1898. *Nieuw leerboek der aardrijkskunde*. 's-Gravenhage. p. 80.

10 Overgenomen uit: 1978. *Boeiend verleden, geschiedenis van het Zuiderzeegebied*. Uitgave van Cultuurrijp, het personeelsorgaan van de Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders. Meppel. p. 4.

11 Plinius: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Pliny_the_Elder/4*.html. Engelse vertaling: https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015042048507;view=1up;seq=120.

12 van Veen, R. 2014. 'De grachten van Drusus'. In: *SEMafoor* 15.3. p. 15-19.

13 Bijvoorbeeld tussen september 2015 en januari 2018: http://www.nifterlaca.nl/read.php?3,15248.

14 van Veen, R. 2016. 'Runen'. In: *SEMafoor* 17.4. p. 33-34.

15 Krahe, H. 1964. *Unsere ältesten Flussnamen*. Wiesbaden.

16 Sloet, L. 1872. *Oorkondenboek der graafschappen Gelre en Zutfen tot op den slag van Woeringen, 5. juni 1288* eerste deel. nr. 101. p. 94.

17 Borman, R. 1982. *Van Flevomeer tot IJsselmeer*. Zutphen. p. 39-40.

18 Buisman, J. 1995. *Duizend jaar weer, wind en water in de Lage Landen*. Deel 1. Franeker. p. 361.

De Vlaamse waternamen.
Verklarend en geïllustreerd woordenboek

Kurt Wayenberg, Duffel

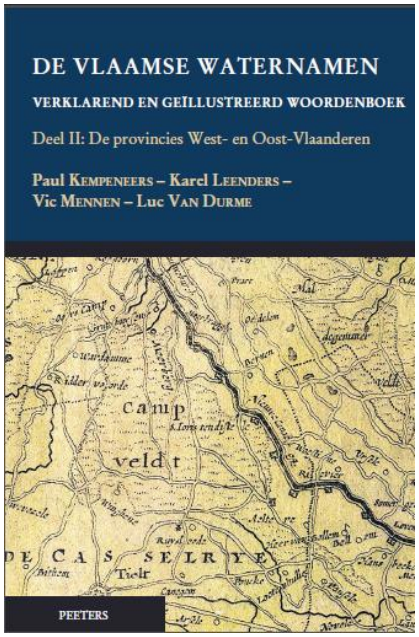

In 2016 werd een eerste serie van Vlaamse en Brusselse waterlopen taalkundig verklaard. Met name voor de provincies Antwerpen, Limburg, Vlaams-Brabant en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

Op 1 maart jongstleden presenteerde de Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie met enige trots zijn tweede deel met de huidige namen van rivieren en beken in de provincies West- en Oost-Vlaanderen.

De academische zitting vond plaats in de grote vergaderzaal van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal-en Letterkunde in Gent.

Beide boeken omvatten samen bijna 1000 bladzijden en bespreken in totaal meer dan 17500 waterlopen. Het vlot leesbare lexicon (voor zover dat over een woordenboek kan gezegd worden) houdt volgens de auteurs ‘de herinnering aan de rijkdom van onze waternamen’ levendig.

De auteurs raadpleegden voor de geschiedkundige gegevens oude kaarten, masterscripties, doctorale proefschriften, monografieën en historische documenten. Dat het aantal hydroniemen in West- en Oost-Vlaanderen een stuk talrijker bleek, was wat onverwacht maar dat blijkt terug te gaan op de kustvlakte en de vele poldergebieden.

Ik heb nog niet de tijd gehad om het register van namen in detail te analyseren, maar ik zou toch al een aantal algemeenheden durven formuleren:

- De hydroniemen in West- en Oost-Vlaanderen gaan over het algemeen verder in het verleden terug. Dit punt wordt trouwens ook door de auteurs vastgesteld.
- De waternamen gaan zeer regelmatig terug op Germaanse wortels.
- Romaanse afleidingen komen ook voor, maar situeren zich toch altijd in het meer zuidelijke Vlaanderen, dicht bij de taalgrens

Voor een uiteenzetting over de vele namen is dit artikel niet het geschikte medium maar sta me toe een kleine bloemlezing te geven van wat voor namen we terugvinden:

- Waternamen met een kleur als inspiratie bron: Bruine beek, Rode beek, Witte beek, Blankaert, Zwarte Gracht, et cetera.
- Waternamen die zich vooral gericht op de kenmerken van het ‘vloeiende water: Krook (krom), Koudebeek, Grote- en Kleine- beken, Dode kreek, Gemene Ader, Wanebeek (Wane=droog), Helderbeek, Hollebeek, Kolkbeek, Mispelaarbeek, Modderbeeksken, Poekebeek, Protloop (pruttelende), Spuikom, et cetera.
- Waternamen waarschijnlijk verwijzend naar dieren die er gezien werden: Beverbeken, Bos, Paddegracht, Palingbeek, Kraaibossenloop, Nachtegaalader, Reigerbeek, Paardenwaterlos, Puurbeek (roerdomp), Uilebeek, Vlinderbeek, Wulfsbeek, Zwaluwbeek, Zwanewegelwaterloop, et cetera.
- Waternamen die de omgeving aanwendden als inspiratiebron: Rietgracht, Elzenbeek, Hagelboombeek, Hulstbeek, Lavendelbeek, Rozebeek, Rietgeule, Vlassenbosbeek, Praatbeek (~weide), Doornbeken, et cetera.
- Waternamen waarbij enkel de aard van de waterloop van belang was: broeken, dijvers, grachten, kanalen, kouters, kreken, moerassen, rijen, rijten, sloten, vaarten, vlieten, vijvers, et cetera.
- Waternamen waarbij de ligging van een nabijgelegen gebouw centraal stond: Kasteel, Dorp, Burcht, Molen, Vesting, Warande, Fontijn, Schuur, Toren, Bijloke, Station, et cetera.
- Waternamen die toebehoorden aan notabele eigenaars: Keizer, Koning, Prins, ’s Graven, et cetera.

Ook de christianisatie is in belangrijke mate aanwezig. We hebben in West- en Oost-Vlaanderen de Sint-Albertswaterloop, de Sint-Amandsbeek, de Sint-Ambelbergabeek, het Sint-Andrieszwin, de Sint-Arnoldusbeek, de Sint-Baafsvijvebeek, de Sint-Barbara watergang, de Sint-Bernardsloot, de Sint-Christiana Fonteineloop, Het Sint-Donaasgat, de Sint-Elooikreek, het Sint-Hermesbeekje, het Sint-Huibrechtbeekje, twee Sint-Joris hydroniemen, de Sint-Karelsmolenvaart, Sint-Katharinakreek, Sint-Kornelisgracht, Sint-Lievensbron, Sint-Pauwelsbeek, een Sint-Rochusmijngracht en twee Sint-Trudoledekens.

In de provincies Antwerpen, Limburg, Vlaams-Brabant en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest vinden we: twee Sint-Anna-waterlopen, de Sint-Elisabeth, de Sint-Gertrudendriesbeek, twee Sint-Gillis-hydroniemen, twee Sint-Jobbeken, een Sint-Jozefloop, de Sint-Katelijnegracht, de Sint-Kwintensbeek, twee Sint-Nicolaas waterlopen, een Sint-Odulfusbeek, de Sint-Plissisbron en de Sint-Servaas.

Waarschijnlijk zijn dit echo's zijn van acties van lokale christianisatie. De heiligen-hydroniemen die 'overlappen' zijn die van de meer Roomse heiligen: Sint-Jacob, Sint-Jan, Sint-Martens en Sint-Pieter. In West- en Oost-Vlaanderen vinden we b.v. het Sint-Jacobsgat en nog twee andere Sint-Jacobsgeleden, de Sint-Jansader en 6 andere waters, twee Sint-Martensbeken en twee Sint-Pieters waterlopen. In de provincies Antwerpen, Limburg, Vlaams-Brabant en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest vinden we de Sint-Jacobsloop, een zestal Sint-Jan-hydroniemen, de Sint-Mertensbeek, een Sint-Pietersbron en tot slot de Sint-Pietersvloedgrobbe.

De christianisatie is trouwens ook goed zichtbaar in het grote aantal kerk-, kapel-, kapittel-, klooster-, kruis-, kluis-, kluizenaar-, parochie-, pastorij- en proosdij- hydroniemen. Ook Maria-lopen, begijnegrachten, ommegrachten, tempel(ier) beken, Bisschopse lopen en hospicewaterlopen kunnen we hierbij onderverdelen. Ook zijn er ongetwijfeld nog een aantal 'verborgen' christianisering hydroniemen zoals de 'Eversambeek' die verwijst naar de in 1091 gestichte augustijnerabdij in het noordoosten van Stavele

Tenslotte zijn er nog wat kleine juweeltjes zoals de Clamares beek (de tegenhanger van Cairmarais), Beek hof ter Saksen en een eenzame Friese beek.

Unsere ältesten Flussnamen

Toen ik beide boeken in handen had bekroop me ook de vraag of het naslagwerk ons iets kan leren over de hypothese van dr. Hans Krahe dat, bij onze oudste stroomnamen, vele keren de L is weggevallen of een klankomwisseling heeft plaatsgevonden. Dr. Hans Krahe is een Duitse onderzoeker die zijn levenswerk 'Unsere ältesten Flussnamen' vijftig jaar geleden publiceerde, maar in onze kringen vooral bekend blijft dank zij Bas Kloens.

Rivierennamen met L

De hydroniemen in het naslag werk zijn natuurlijk allemaal van veel recentere datum dan de vroeg-Europese naamgeving maar misschien kunnen toch uit het lexicon iets leren.

Een eerste kleine analyse die ik maakte is om te tellen hoeveel waternamen er beginnen met een L.

In het eerste boek zijn dat er 262 of dus zowat 6.9% In het tweede boek zijn dat er 291 of zowat 6.6%.

Als we alle Vlaamse woorden nemen (http://www.vlaamswoordenboek.be) en kijken wat daar het aantal woorden is dat begint met een l komen we op slechts 2.8%. Het aantal waternamen ligt dus bijna anderhalve keer hoger of zeg maar bijna een factor 2.5 significanter.

De twee andere letters die in de waternamen significanter vertegenwoordigd zijn betreffen de h en de w.

Beginletter	Woorden in het Nederlands	Waternamen met deze beginletter	Percentage extra
l	2.80%	6.9%	146%
h	3.66%	8.4%	129%
w	3.08%	5.7%	87%

Rivierennamen met een L in eerste, tweede of derde positie

Een andere manier om de waternamen even te tellen is kijken welke woorden een L hebben op de tweede of de derde positie. Zeg maar Kl-, Mol-, Vl-, Bl,- Pl-, Hol-, Sl-, Wol-, Hel-, El-, Vel-, Bel-, Hul-, Hal-, Al-, Gel- et cetera. Dat zijn meer dan 15% van de waternamen of in totaal kunnen we stellen dat 22% van de waternamen een L geeft in positie 1, positie 2 of positie 3. Dat is best wel veel.

In de Nederlandse taal komt de letter l gemiddeld 1 x op 28 voor of zeg maar 3.57% (bron: https://onzetaal.nl/taaladvies/letterfrequentie-in-het-nederlands). Ongeveer 10% van de Vlaamse woorden heeft dus statistisch gezien een L in eerste, tweede of derde positie. De waternamen minstens 2x zo veel.

Bewijs voor de theorie van Hans Krahe?

Met statistieken kan je van alles bewijzen. Je mag er nooit slordig mee omgaan. Het is hier ook heel verleidelijk om de grotere aantallen voorkomens trachten uit te leggen via veel voorkomende waternamen zoals Lei- , Laar-, Kleine-, Molen- maar dat mag je in zo'n gevallen niet doen.

Misschien kan voorzichtig geopperd worden dat de letter L mogelijks een belangrijkere rol had in de Oud-Europese waternamen.

Anderzijds blijkt uit de analyse dat mensen doorheen de eeuwen toch altijd zeer pragmatisch omsprongen hebben met waternamen.

Tenslotte viel me het aantal hydroniemen beginnende met al-, el-, il-, ol-, ul- (minder dan 0.75%) echt wel tegen.

Besluit

Professionelen en 'prettig gestoorden' zullen beide boekdelen best kunnen appreciëren.

Kempeneers, P., Leenders, K., Mennen, V. & Vannieuwenhuyze, B. (2016). *De Vlaamse waternamen. Verklarend en geïllustreerd woordenboek. Deel I: De provincies Antwerpen, Limburg, Vlaams-Brabant en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest*. Peters. Leuven.

Van Durme, L., Leenders, K., Mennen, V. & Vannieuwenhuyze, B. (2018). *De Vlaamse waternamen. Verklarend en geïllustreerd woordenboek. Deel II: De provincies West- en Oost-Vlaanderen*. Peters. Leuven.

Bestellen kan bij http://www.peeters-leuven.be/boekoverz_print.asp?nr=10594

SEMafoortjes

THE LANDMARK JULIUS CAESAR

In december 2017 is een belangrijk boekwerk op de markt verschenen. Het complete zogeheten Corpus Caesarianum wordt gepresenteerd in een volledig nieuwe Engelse vertaling. Dat wil zeggen alle werken die aan Julius Caesar zelf worden toegeschreven zoals 'Gallic War' en 'Civil War', aangevuld met de werken van anderen over campagnes van Julius Caesar, te weten 'Alexandrian War', 'African War' en 'Spanish War'. Voor onze streken is natuurlijk

De Gallische Oorlog (*Commentarii de bello Gallico*) het meest interessant. Het is tevens een van de bekendste en toegankelijkste teksten uit de oudheid. In de serie *The Landmark Ancient Histories* zijn al moderne Engelse vertalingen verschenen van Herodotus, van Thucydides, van Xenophon en van Arrianus. Het nieuwe *The Landmark Julius Caesar*, een 'pil' van bijna 800 pagina's, biedt degelijke inleidingen, een prima annotatie en uitgebreide toelichtingen.

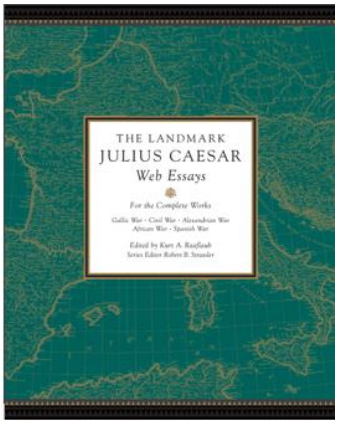

Verder veel relevante illustraties van ter zake doende reliëfs, antieke inscripties, munten en beeldhouwwerken.

Het werk is doorspekt met prachtige landkaarten die speciaal voor dit boek vervaardigd zijn. Achterin vinden we onder andere nog vier appendices, waarvan de eerste 'Who's Who in Caesar' een serie

korte biografieën geeft van zo'n kleine 50 personen die in Caesars tijd een belangrijke rol speelden.

De andere appendices zijn: 'Roman Currency and Units of Measurement', 'Roman Calendars, Dates, and Time' en 'The Roman Military'. En alsof dit nog niet genoeg is, is er ook nog een hele serie Web Essays die van internet kunnen worden gedownload, goed voor nog eens ruim 300 pagina's aanvullend materiaal.

Naast Kurt A. Raaflaub die de redactie verzorgde en ook verantwoordelijk is voor de vertalingen, leverden een keur aan andere auteurs een bijdrage. Kortom, een belangwekkende uitgave die het bijbehorende prijskaartje van iets meer dan 40 euro voor de liefhebber zeker waard is. Voor meer informatie, zie http://thelandmarkancienthistories.com/aboutlandmarkjuliuscaesar.htm

THEATRUM ORBIS TERRARUM

Nog twee jaar en het zal 450 jaar geleden zijn dat Gilles Coppens van Diest (Aegidius Coppenius Diesth) het meest invloedrijke werk van Abraham Ortelius (Abraham Hortels) uitgaf: de wereldatlas Theatrum Orbis Terrarum.

Ironisch genoeg bevatte zijn werk nagenoeg geen eigen kaarten, maar bundelde het 53 kaarten van anderen met bronvermelding.

Ortelius liet alle kaarten voor deze atlas in dezelfde stijl en op dezelfde maat graveren op koperplaten, logisch geordend naar continent, streek en staat. Ortelius voorzag de kaarten bovendien van een beschrijvend commentaar en doorverwijzingen op de keerzijde. Zo werd voor het eerst alle West-Europese kennis van de wereld samengebracht in één boek.

Het voornaamste werk van Ortelius bestond dus uit het bijeenzoeken van de beste kaarten, ze te verfijnen, te combineren tot één kaart of juist op te splitsen over meerdere, en ze op dezelfde maat te brengen (folia van ongeveer 35 x 50 cm).

Na Gerardus Mercator was Abraham Ortelius de grootste geograaf van zijn tijd. Twee jaar voor zijn dood merkte Ortelius op dat de kustlijnen van de continenten zodanig overeenkomen dat deze van elkaar afgebroken leken te zijn. Voor zover bekend is hij hiermee de eerste in de geschiedenis geweest die deze observatie maakte later bekend onder de termen platentektoniek, plaattektoniek of schollentektoniek.

De uitvinder van de moderne atlas Abraham Ortelius startte zijn carrière als inkleurder van kaarten bij Plantijn. Het Theatrum orbis terrarum, C. Plantin voor A. Ortelius, 1579 is een topwerk dat nog steeds te bezichtigen is in het museum Plantin-Moretus (https://www.museumplantinmoretus.be/nl)

AUTEURSRICHTLIJNEN *SEMAFOOR*

Het samenstellen van een editie van ons kwartaalblad *SEMafoor*, aan de hand van alle aangeleverde en geaccepteerde kopij, gaat altijd gepaard met veel redactioneel werk. Nu we met de lopende jaargang zijn overgeschakeld naar een blad in full-colour, is het redactionele werk weer toegenomen. Om dat redactiewerk enigszins behapbaar te houden stellen we het zeer op prijs als auteurs rekening zouden willen houden met onze vernieuwde richtlijnen.

De richtlijnen zijn te vinden op onze website onder het menu 'SEMafoor'. We realiseren ons dat we met het geven van deze auteursrichtlijnen bij lange na niet alle denkbare situaties kunnen beschrijven. Als het u lukt om deze richtlijnen in grote lijnen te volgen, dan zijn we daar echter zeer mee geholpen.

Stelregel blijft: lever uw tekst zo 'plat' mogelijk aan. Voor specifieke vragen in verband met het aanleveren van een conceptartikel kunt u altijd vooraf contact opnemen met de redactie op info@semafoor.info.

De herkomst van Dubbel, Duffel en Duffelt

Bas Kloens, Dordrecht

Upla (Uppel) en Dupla-monde (Dubbel-monde) in de Groote Waard

De Alm, 1258 Alme, was in de Romeinse tijd nog een brede en belangrijke rivier, een Maasarm. Door de Sint-Elisabethsvloed in 1421 is het westelijk traject van de Alm-stroom geheel verdwenen. Een gedeelte van de Alm is nu nog te zien in het Land van Altena, vóór 1421 in de Groote of Zuidhollandsche Waard. Bij Nieuwendijk gaat de Alm over in de Uppelsche Gantel, waaraan de plaats Uppel. Naamkundigen verklaren Uppel (gem. Woudrichem) als "naar de vorm mogelijk: het up 'hoger gelegen' lo 'bos'." Het meerdere Uppel is elders ook Uple, de verkorting van Uppele, de klankomwisseling van Ulle-pe, dat is Ulle-*apa*, Ulle-'*stroom*'. Vele eeuwen eerder was Uppel Ulla-pa, geworden tot Uppala, verkort tot Upla, op hetzelfde neerkomend als het nabije "Dupla-monde, 12. Jh. wüst an der Mündung der Dubbel in Südholland" (Köbler), (oude naam van Dubbel-monde), dat gelezen moet worden als Upla-monde, verkorting van Uppala-monde, klankomwisseling van Ulla-pa-monde, 'monding van Ulla-*apa*', Ulla-'stroom, water', Oud-Europees. Vele stroomnamen gaan vooraf met de hoofdletter D, zoals ook hier.

De Dubbel, elfde eeuw Dubla, waaraan Dupla-monde

"Dubbel, 11. Jh., ein Fluss auf dem Eiland-van-Dordrecht, Dubla, Duble" (Köbler), ca. 1180 Dubbele (Künzel, Blok & Verhoef), moet gelezen worden als Ubla, Uble, verkorting van Ubbala, Ubbele, de klankomwisseling van Ulla-ba, Ulle-be, op hetzelfde neerkomend als Ulla-pa, Ulle-pe. Vergelijk Duble met Üble aan de Fruts, zijstroom van de Rijn in Oostenrijk. Vergelijk Übil-bach, dertiende eeuw Ubili-bach, zijstroom van de Mur bij Graz, eertijds Uli-bi-bach. Vergelijk "Tulba, 8. Jh., ein Fluss und Ort bei Hammelburg, Dulba" (zie Köbler), zijrivier van de Fränkische Saale, te lezen als Ulba, waaraan Thulba, voorheen Tolbe, te lezen als Ulba en Olbe (Olba). Enzovoorts.

De Dubbel is verdwenen met de Sint-Elisabethsvloed, maar de vroegere loop daarvan is grotendeels teruggevonden op het na de vloed ontstane Eiland van Dordrecht. "Dubbelmonde, eertyds een fraai dorp onder Dordrecht, doch in den schrikkelyken watervloedt van den jare 1421, nevens vele andere, verdronken, en niet weder boven gekomen." Ook Dubbel-damme, naar de in 1273 in de Dubbel gelegde dam, is verdronken, op een andere plaats gelegen dan het na de vloed herrezen huidige Dubbeldam, nu een wijk in Dordrecht.

"Ul-pe-bach, mit Grundform Ula-pa"

In oorsprong was er Ulle-pe, verminkt overgeleverd als Uppele, Uple, maar ook geworden tot Ul-pe, zoals "Ul-pe-bach, mit Grundform Ula-pa" (Greule), zijstroom van de Rijn, via Sieg, Agger en Wiehl, ook aangeduid met Ül-pe-bach. Of zoals Oppy (< Ol-pi) aan de Schelde-stroom de Scarpe, 1104 Ul-pi (zie Gysseling). "Up-wich, 12. Jh., bei Ramsdorf bei Recklinghausen, Uppeles-wic" (Köbler), was eertijds Ulle-pes-wic en Ulp-wich. Uple-ward is een Oost-Friese plaats bij Emden, verkorting van Uppele-ward, eertijds Ulle-pe-ward. "Upplan, 12. Jh.?, wüst bei Zutphen" (Köbler), was eertijds Ulla-pan (Ulle-pen), geworden tot de klankomwisseling Uppalan (Uppelen), waarna verkort tot Upplan (Upplen). "Upl-inge, 10. Jh., bei Badersleben, Uppel-inga" (zie Köbler), is Uppele, Uple met suffix -inge, eertijds Ulle-pe.

Romeinse resten aan de Dubbel in Dordrecht

De Dubbel had in de IJzertijd en Romeinse tijd een bewoonbare oeverwal. Er zijn scherven uit de IJzertijd gevonden, o.a. een fragment van een pot, te dateren van 800 tot enkele jaren voor Christus. Dat hebben opgravingen aangetoond in 2010. Er zijn twee Romeinse munten aan de oever van de Dubbel opgegraven, een munt van keizerin Faustina I, geslagen tussen 141 en 161 na Chr., en een munt van keizer Marcus Antonius Aurelius; waaronder fragmenten van dakpannen, slijpstenen, zoutcilinders, aardewerk en enkele metalen voorwerpen. Aurelius regeerde tussen 161 en 180 na Chr., en de munt is geslagen tussen december 173 en juni 174 na Chr. De vondsten zijn bijzonder, omdat ze niet langs de Merwede zijn gevonden, maar juist langs de rivier de Dubbel. Het ontstaan van de Dubbel was tot nu toe onduidelijk, maar nu is zeker dat de rivier al in de Romeinse tijd bestond, bevaarbaar was en van belang. Het lijkt er zelfs op dat de rivier nog ouder kan zijn, want er zijn ook scherven aardewerk uit de IJzertijd gevonden, die dateren van 200 voor Christus. Inderdaad, Ulla-ba is een Oud-Europese stroomnaam.

Vele eeuwen later, vanaf de tiende eeuw, werd in de omgeving van Dordrecht een begin gemaakt met het in cultuur brengen van het veenlandschap. De oevers van de grote rivieren de Oude Maas, Dubbel en Merwede

dienden hierbij als ‘ontginningsassen’. De Ulla-ba was toen al vele eeuwen eerder geworden tot het gemakkelijker in de mond liggende de Ubbala, d’Ubbala, d’Ubla, Dubla, Duble, Dubbele, Dubbel.

De Dubbel werd ook aangeduid met Dobbel, in oorsprong de Ulle-be en de Olle-be

“De Dubbel of Dobbel, eene sprank der Maze, westwaarts loopende en zich bij het huis de Merwe in de rivier van dien naam stortende” (van Someren, p.58). Uppele is ook Oppele, eertijds Ulle-pe, Olle-pe. Uffele is ook Offele, eertijds Ulle-fe, Olle-fe. Ubbele is ook Obbele, eertijds Ulle-be, Olle-be. Obl-ing-hem in Pas-de-Calais wijst op Oble-, met suffix -ing, eerder Obbele-, eertijds Olle-be. Vergelijk het eerder genoemde “Upl-inge, 10. Jh., bei Badersleben, Uppel-inga”, eertijds Ulle-pe-inga.

Vergelijk de Duffel, achtste eeuw Dubla en Duble, met de Dubbel, elfde eeuw Dubla en Duble

“Duffel (de Duffel), 8. Jh., ein Landstrich bei Nijmegen in Gelderland, Dubla, Tubal-gouwe, Dubl-ensis” (Köbler), is in Nederland beter bekend als de Duffelt (de Dubbel werd ook aangeduid met Dubbelt), Duits Die Düffel, een laaggelegen overstromingsvlakte, gouw tussen Nijmegen en Kleef. Tubal-gouwe was eerder Tubala, te lezen als Ubala, klankomwisseling van Ula-ba. Ook hier werd de gouw aangeduid met Dubbel (-ensis). Dubla was hier ook Dufla (ook de oude naam van Duffel aan de Schelde-stroom de Nethe), verkortingen van Dubbala en Duffala, waarna Duffele, te lezen als Ubbala, Uffala, eertijds Ulla-ba, Ulla-fa, genoemd naar de stroom, het water van de Rijn en de Waal waartussen de Duffel is gelegen.

“Dubele (1200), ligging onbekend, in Limburg, of in de omgeving daarvan, vermoedelijk slechte overlevering” (Künzel, Blok & Verhoef), is ook een naam van de Duffelt bij Nijmegen, immers grenzend aan de provincie Limburg, eertijds Ule-be. “De Duffelt was rond 1396 Dufele”, eertijds Ule-fe. Uffel-te in Drenthe was eertijds Ulle-fe, hier de stroom van de Oude Vaart, geworden tot Uffele, Uffel, met neder-zetting Uffel-te, op hetzelfde neerkomend als Duffel-te, Duffelt. Enz. (Er is nog zoveel meer.)

Het nabije Uffelt (Oeffelt) en Duffelt hebben dezelfde herkomst

Oeffelt (één van de oudste dorpen in de gem. Boxmeer, gelegen ten zuiden van het nabije Duffelt), ca. 1100 Uflo, 1573 Oeffel, was eertijds Oele-fe en Ulla-fo (geworden tot Uffalo, Uflo, elders Uffalon, Uflon), genoemd naar de stroom van de Maas. Oeffelt werd tijdens de bezetting als Uffelt gespeld.

Duffel, elfde eeuw Dufla en Dofle, aan de Schelde-stroom de Nethe

“Duffel, 11. Jh., in (der Provinz) Antwerpen an der Nethe, Duffla, Dufla, Dofle” (zie Köbler), komt op hetzelfde neer als “Offel-ten, 12. Jh., bei Lübbecke bei Minden, Ofla-then, Ofle-ten” (zie Köbler), aan de Aue, zijstroom van de Weser. Ofle (in Ofle-ten) en Dofle hebben dezelfde herkomst, de verkorting van Offele, klankomwisseling van Olle-fe, Olle-*afa*, Olle-‘stroom, water’.
Zie ook “Uffel-de, 12. Jh., unbestimmt mit Bezug zu Goslar, Ofle-ten” (zie Köbler), op hetzelfde neerko-mend als Duffel en Dofle aan de Nethe. Duffel zou ook Doffel kunnen heten, zoals Dubbel ook werd aangeduid met Dobbel. Dufla, nu Duffel, Duffele, was eerder Duffala, te lezen als Uffala, eertijds Ulla-fa, genoemd naar de stroom van de Nethe.

Dufle én Ufle-re in Vlaanderen

“Ufle-re, 12. Jh., unbestimmt in Flandern” (zie Köbler), heeft dezelfde herkomst als Dufle, oude naam van Duffel. Ufle-re is de verkorting van Uffele-re, klankomwisseling van Ulle-fe-re. Vergelijk Ulfe-ter, Ulfter-hoek, genoemd naar de stroom van de Molenbeek bij Venlo, zijstroom van de Maas. Zie ook Uffel-se, Limburgs Öffel-se, aan de Uffelsebeek, zijstroom van de Maas. Ulft, 1338 Ulfe-ta, is genoemd naar de stroom van de Oude IJssel, dat bij Ulle-fe-ta, de grondvorm, zou zijn geworden tot Uffele-ta, Uffel-te, Uffelt, bij Nijmegen Duffelt. Er is nog zó veel meer! Zie mijn *Getekend Onderzoek* en *Nieuw Onderzoek*.

Ul-fen aan de Ul-fe, zijrivier van de Weser, werd bij Ulle-fen, de grondvorm, tot de klankomwisseling Uffelen, Uffeln, nederzetting aan de Weser, met zijrivier de Aue, waaraan Ofla-then (nu Offel-ten), eerder Offala-, op hetzelfde neerkomend als Uffala, eertijds Olla-fa en Ulla-fa, Olla-, Ulla-*afa*, ‘stroom, water’. Ulfe is een zijstroom van de Main, via Nidda. Ulfe is een zijstroom van de Sontra, een Weser-stroom. Ulfe is een zijstroom van de Our. Ulfen-bach is een zijstroom van de Neckar. Het meerdere Ulfe, Ulfa is ontstaan uit de grondvorm Ulle-fe, Ulla-fa, eertijds geworden tot Uffele, Ufle en Uffala, Ufla, aan de Nethe Dufla, nu Duffel. (In Nederland denken naamkundigen bij Ulfe (zie Ulft, Ulfterhoek, enz.) aan een in vergetelheid geraakte boomnaam.)

Offel-ken, 1314 Eufel-kin (De Vries) bij Tongeren is eertijds afgeleid van Olle-fe en Eule-fe (Ulle-fe), hier de stroom van de Jeker, die zich in hartje Maastricht ontlast in de Maas, geworden tot Offele, Offel en Eufele, Eufel, met afleiding -ken, de nederzetting daaraan. Aan de Jeker/Geer ligt ook Oleye, 1139 Ollei (zie Gysseling), "Nederlands Olle", dat aan de bovenloop bij Olle-fe tot Offele werd, Offel-ken.

"Uflon, Ufflan, 11. Jh.", oude namen van "Olfen, nahe der Lippe" (zie Köbler), tonen de verkortingen van Uffalon, Uffalan (Uffelen), klankomwisselingen van Ulla-fon, Ulla-fan (Ulle-fen). Olfen werd van 1188-1300 "Parrochia Oflen" genoemd, in 1268 Ulphen. Oflen is de verkorting van Offelen, klankomwisseling van Olle-fen, herkomst van Ol-fen, zuiver overgeleverd, zo ook Ul-phen. De oude namen zijn verminkt overgeleverd. (De familienaam Van Ollefen is zuiver overgeleverd, niet geworden tot Offelen, Oflen!) Vergelijk Ufflan met het eerder behandelde "Upplan, 12. Jh., wüst bei Zutphen", verkorting van Uppalan (Uppelen), klankomwisseling van Ulla-pan (Ulle-pen). "Uffan-gisceita, 11. Jh., unbestimmt, gisceita, giskeid, Scheidung" (zie Köbler), was eertijds 'waterscheiding van de stroomnaam Ulfan, Ulfa-na'. Enz.

De grondvormen hebben een klankomwisselig ondergaan

Er is het vele Ael-pe, Al-pe, Ol-pe, Ul-pe "im Ablaut damit" El-pe, Eel-pe, Eil-pe, Il-pe, bekend bij naamkundigen. Maar men heeft geen verklaring voor Apele, Appele, Oppele, Uppele en Eppele, Epele, Eipele, Ippele. Het zijn de klankomwisselingen van de grondvormen Ale-pe, Alle-pe, Olle-pe, Ulle-pe en Elle-pe, Ele-pe, Eile-pe, Ille-pe. (Elle-pe en Eile-pe zijn ook zuiver overgeleverd.)

Er is het vele Ael-fe, Al-fe, Ol-fe, Ul-fe, "im Ablaut damit" El-fe, Eel-fe, Eil-fe, Ilfe, bekend bij naamkundigen. Maar men heeft geen verklaring voor Afele, Affele, Offele, Uffele en Effele, Efele, Eifele, Iffele. Het zijn de klankomwisselingen van de grondvormen Ale-fe, Alle-fe, Olle-fe, Ulle-fe en Elle-fe, Ele-fe, Eile-fe, Ille-fe. Het zijn Oud-Europese stroomnamen, met als tweede element *apa*, *afa*, 'stroom'.

Die stroomnamen werden vroeger veelal gespeld als Ala, Alla, Olla, Ulla en Ella, Ela, Yla, Ila, met vele afleidingen (Krahe), waaruit zó vele keren de L is weggevallen of een klankomwisseling heeft plaatsgevonden, onbekend in naamkundige kring.

Er is het vele (A-be) Al-be, in mindere mate Ol-be, Ul-be, "im Ablaut damit" El-be, (E-be), Il-be, bekend bij naamkundigen. Maar men heeft geen verklaring voor Abele, Abble (Abbele), Oble (Obbele) Uble (Ubbele) en Ebble (Ebbele), Ebele, Eibele, Ibbele (te zien in de bronnen). Het zijn de klankomwisselingen van de grondvormen Ale-be, Alle-be, Olle-be, Ulle-be en Elle-be, Ele-be, Eile-be, Ille-be.

Zie veel meer in mijn onderzoek 'De herkomst van Niferlaca, en nog veel meer', waarin ook vele namen die voorafgaan met de hoodletter T of D, waarna de ware riviernaam, zuiver of verminkt overgeleverd. Zie mijn vernieuwde website www.kloens.com (waarin mijn 'Getekend Onderzoek' beter te zien is) met binnenkort daarin ook mijn nieuwste onderzoek 'Iets gezien dat er altijd al was' (de woorden van Ruud van Veen over mijn vergelijkend onderzoek).

Ik eindig dit artikel waarmee ik ben begonnen: de rivier de Alm. In het *Ortslexikon* van Köbler worden alle rivieren Alme gevolgd door (Ulme?). Zie "Alm, 12. Jh., ein Fluss in Nordbrabant, Alme (Ulme?)." Aan het verlengde van de Alm, de Uppelsche Gantel, ligt Uppel, Uppele, eertijds Ulle-pe, hier met *apa* 'stroom', de Gantel, verwant met Ul-me, ontstaan uit Ulle-me, hier "mit m-Suffix". Een nabije stroom is Ulle-be, geworden tot Ubbele, Dubbele. In de Groote Waard stroomde ook de Maas-stroom de Dussen, met oude namen Dusna en Dussan, te lezen als Usna en Ussan, ontstaan uit Ussa-na, in oorsprong Ulsna en Ulsa-na. Ussen, deel van Oss, 712 Osne, heeft dezelfde herkomst, Olsne, Ulsne, Ulse-ne, genoemd naar de stroom van de Maas, in mijn nieuwste onderzoek met vele vergelijkingen aangetoond, zoals het vele Olse-ne, ook aangeduid met Ulse-ne, dat bij Olsne en Ulsne gewoon tot Osne en Usne is geworden.

Literatuur

- Köbler, Gerhard. 2011ff. *Geschichtliches Ortslexikon Deutschlands*.
- Künzel, R.E., Blok, D.P. & Verhoef, J.M. 1988. *Lexicon van Nederlandse toponiemen tot 1200*. Meertens Instituut, Amsterdam.
- Greule, A. 2014. *Deutsches Gewässernamenbuch*. De Gruyter, Berlijn/Boston.
- Van Someren, Reyer Hendrik. 1841. *De St. Elizabeths nacht, A° 1421: Dichtstuk, in drie zangen*. Bosch, Utrecht.
- De Vries, J. 1962. *Woordenboek der Noord- en Zuidnederlandse plaatsnamen*. Aula-Boeken, Utrecht.
- Gysseling, M. 1960. *Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226)*. Belgisch Interuniversitair Centrum voor Neerlandistiek.
- Krahe, H. 1964. *Unsere ältesten Flussnamen*. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.

Francia en Germania: reactie van Reinhard Schmoeckel

Ad Maas, Leende

In *SEMafoor* 14.3 (2013) publiceerde ik het artikel 'Francia en Germania', dat nadien vertaald werd in het Duits en in het tijdschrift *Der Berner* werd gepubliceerd. Onlangs (november 2017) nogmaals, maar nu als handreiking naar de lezer vanwege het commentaar dat Schmoeckel publiceerde onder de titel: 'Ein schriftliches 'Streitgespräch' zwischen Ad Maas (Niederlande) und Reinhard Schmoeckel über Sprache und Geschichte'. Ik zal hierna even de hoofdzaak van mijn artikel uit 2013 samenvatten, wijd even uit over een bron die ik gebruikte, geef dan uitvoerig weer wat Schmoeckel naar voren brengt en eindig met enkele conclusies.

Naar aanleiding van Schmoekels boek *Deutschlands unbekannte Jahrhunderte. Geheimnisse aus dem Frühmittelalter* (2013) en aan de hand van de taalkundige Franz Petri (*Germanisches Volkserbe in Wallonien und Nordfrankreich* 1936) en vooral de recensie van dat boek door de Nijmeegse hoogleraar psycholoog, taalkundige en zeker ook jezuïet Jac. van Ginneken, schreef ik in 2013 genoemd artikel. Van Ginneken was een controversiële persoonlijkheid en ik kreeg ook enkele reacties waarin de vraag doorklonk of je zo'n bron nog kon gebruiken. Ik vond dat dat heel goed mogelijk was, maar ik wist ook wel dat een bevlogen wetenschapper als Van Ginneken nu eenmaal eerder inhoudelijk denkt dan strategisch. Veel van zijn werk had ik in 1963 gekregen van een dochter van een hoofd ener school uit Nederweert die bij L.C. Michels (1887-1984) in Nijmegen Nederlands studeerde.[1]

Jac. van Ginneken (1919 - 1946)

In 1919 werd Van Ginneken gepasseerd als taalkundige voor de opvolging van hoogleraar Jan te Winkel aan de Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam. De Amsterdamse gemeenteraad, die over de benoeming besliste, wantrouwde de jezuïet, die zich naar de mening van sommige raadsleden ook nog te sterk in antisemitische zin had uitgelaten. In 1923 werd Van Ginneken benoemd tot de eerste hoogleraar in de Nederlandse taal- en letterkunde, de vergelijkende Indo-Germaanse taalwetenschap en Sanskriet aan de pas opgerichte Katholieke Universiteit van Nijmegen. Daar maakte hij naam, onder andere als dialectoloog. Hij was ook een van de eersten die zich in het Nederlandse taalgebied bezighield met de systematische beschrijving van verschillende stadia van kindertaal.

Over Van Ginnekens houding in de Tweede Wereldoorlog wordt zeer verschillend gedacht. Van Ginneken was omstreden wegens zijn vooroorlogse anti-judaïsme, zijn taalbiologische standpunten in *Ras en Taal* (1935) en zijn wel erg welwillende medewerking bij de oprichting van een dialectinstituut onder de auspiciën van de Duitse bezetter. Zijn collega P.J. Meertens voorkwam de oprichting tijdens de bezetting, die de wetenschapstak gecompromitteerd zou kunnen hebben. Evenwel prees de Jezuïet Van Ginneken in 1942 in een academische rede de in Dachau gestorven karmeliet, verzetsstrijder en universitair collega Titus Brandsma tot ongenoegen van de bezetter. Gedurende het bombardement op Nijmegen van 22 februari 1944 diende hij aan de stervenden en gewonden de laatste sacramenten toe.

Bij een oecumenische gebedsdienst op 6 maart aanvolgend weigerde Van Ginneken het bombardement openbaar aan de geallieerden te verwijten, maar preekte over een goddelijke beproeving tot heil van de samenleving van de toekomst. Hierop werd Van Ginneken in mei 1944 door de bezetter op de dodenlijst van gijzelaars gezet als jezuïet. De hoogleraar die zich eerder bereid had getoond om na 1943 in het Duitse Rijk te gaan werken als hoogleraar, werd nu deutschfeindlich (anti-Duits) bevonden. Van Ginneken moest – met valse identiteiten en verkleed – onderduiken bij vrienden en kloosters in Amsterdam, Wormer en vervolgens weer in Amsterdam bij de barones Van Wijnbergen. De hongerwinter in West-Nederland tastte zijn gezondheid tijdens de onderduiktijd sterk aan, maar in september 1945 kon hij zijn vijftigjarig jubileum als jezuïet nog vieren.

Bron: Wikipedia, waar ook een lijst van publicaties te vinden is over Van Ginneken.

De stelling van mijn artikel was dat in de vroege middeleeuwen, dus de tijd van de Merovingische en Karolingische dynastieën, in een groot deel van het huidige Frankrijk Germaans/Oudnederlands gesproken werd, tot aan de Loire, ook door de elite, maar dat in schriftelijke stukken gebruikgemaakt werd van het Latijn.

Ik constateerde dat als een taalkundige en dus historische kwestie; Schmoeckel betoogt dat de historische gang van zaken richtinggevend moet zijn. Ik (en ik niet alleen) ga van een verkeerde aanname uit en dat leidt natuurlijk tot verkeerde conclusies. Je moet namelijk niet uitgaan van die taalhistorische 'Grundlage' maar van de 'historische Entwicklung'.

Hij geeft zijn reactie de volgende titel: 'Nicht die Sprache, sondern die Geschichte schuf das 'Frankenreich' – Eine Antwort auf Ad Maas'. Hij geeft aan geen kritiek te hebben op de taalhistorische uitgangspunten in mijn stuk. Die worden bevestigd in recenter onderzoek, namelijk: de twee dikke delen van Horst Wolfgang Böhme: *Germanische Grabfunde des 3. Bis 5. Jahrhunderts zwischen unterer Elbe und Loire. Studien zur Chronologie und Bevölkerungsgeschichte* (München 1974). Ook de visie op de verhouding van Nederlands en (Hoog-)Duits is in de ogen van Schmoeckel "eine ausgezeichnete Kurzdarstellung dieser Sprachentwicklung".

Visie van Reinhard Schmoeckel

Schmoeckel licht zijn visie ('ketzerische Absichten') toe met een aantal opmerkingen en die geef ik nu weer, hier en daar met toevoegingen van mijn kant.

- De mensen die door de Romeinen Franken genoemd werden, vormden geen Germaans 'volk' noch een verbond van Germaanse 'stammen', maar 'Franken' was een Romeinse verzamelnaam van indringers die vanaf de derde eeuw via de Neder-Rijn het Rijk binnendrongen of dat wilden doen. Idem dito de Alemannen maar dan aan de Midden- en Boven-Rijn. Er kan in het latere Nederland en België een Germaanse groep geweest zijn die door de Romeinen Saliërs werden genoemd. Ze kunnen indringers zijn en in die zin Franken. De latere Merovingers hebben in de vijfde eeuw mogelijkerwijs het koningschap verworven over deze Saliërs.

- Eind vierde eeuw vluchtte een regiment Sarmatische ruiters uit de legerplaats Sicambria (in Hongarije aan de Donau tegenover het huidige Boedapest). Ze wachtten een Romeinse strafexpeditie niet af; er was een Romeinse belastingambtenaar vermoord. De groep telde ongeveer 2000 personen (vrouwen, kinderen en mannen) die zich Sicambriërs noemden. Deze groep trok naar Thüringen, waar ze een twintigtal jaren verbleef, daarna naar Xanten (ongeveer vijftien jaren aldaar) en ten slotte (vanaf circa 414) naar Fanum Martis (bij Valenciennes) in de provincie Belgica Secunda. In en vanaf de tijd in Xanten waren ze weer militairen in Romeinse dienst.

- Uit deze groep van (militaire) Sarmaten/Sicambriërs ontstond in de loop van de vijfde eeuw de dynastie van de Merovingers die zeker tot ongeveer 455 als verdedigers van de Romeinse heerschappij optrad. (Kan overigens best dat ze uit een gebied nabij de Merwede kwamen). De Merovingers/Franken waren dus getrouw aan het Romeinse Rijk. Hun gebied was aan de noordkant ongeveer de lijn Boulogne - Bavai - et cetera - Keulen en in het zuiden de Somme. Tussen Namen en Antwerpen lag in die tijd het Kolenwoud. De Rijngrens was toen al voor de Romeinen een verloren gegane ambitie.

- Naast het regiment van Sarmaten had het Romeinse leger tienduizenden Germaanse soldaten verworven (door hen, zoals gezegd, Franken genoemd) die zich op tal van plaatsen in Noord-Gallië vestigden en als boeren de kost verdienden en moesten verdienen. Het artikel over de visie van archeoloog Stijn Heeren op deportaties naar Gallië komt hiermee overeen, maar wringt wel wat de chronologie betreft.[2] Van deze al of niet gedwongen kolonisten stammen vele plaatsnamen en archeologische vondsten. Er was en bleef een inheemse bevolking (die zelfs toenam) in dit uiterst dunbevolkte gebied in Noord-Frankrijk en die bevolking sprak de Latijnse omgangstaal, de taal van het Romeinse Rijk.

- De rijke(re) Romeinse/Romeinsgezinde families vertrokken geleidelijk aan uit dit voor hen onveilig geworden gebied met medeneming van al hun geld, waardoor de economie van de bevolking in dat gebied in elkaar stortte. De Sarmaten/Sicambriërs moesten zich zien te handhaven en teweerstellen ten aanzien van de inheemse en de geïmmigreerde bevolking. Waarschijnlijk begaven ze zich in de rol van functionarissen die belastingen inden (zoals de tienden in natura). Een rol die stevige kordaatheid vergde en weinig sympathie opleverde.

- In 496 kwam er een breuk in de trouw aan het West-Romeinse Rijk, toen Clovis het nodig vond om zijn buurman Syagrius te verslaan en diens rijk ten zuiden van de Somme in te lijven. Hij werd hiermee in feite koning van een groot deel van het gebied van het huidige Frankrijk. Deze omslag was voor de bevolking natuurlijk een revolutie maar ook in kringen van de machthebbers: de status van de Franken en hun

koningen werd gelijkwaardig aan die van de Bourgonden/Bourgondiërs en de (West-)Goten. Clovis zag zichzelf als een Sicambriër. Hij begon ook met het militair inpalmen van gebieden aan de andere kant van de Rijn, dus het gebied van het huidige Duitsland. Clovis genoot een grote en eigenlijk vanzelfsprekende steun van het Frankrijk ten noorden van de Somme.

- Voor de Kerk was het optreden van Clovis (een Sarmatische heiden) uiteraard een probleem. De situatie werd echter zo gemanipuleerd (in overleg met de bisschoppen) dat Clovis als Frank gepositioneerd werd die zich als zodanig liet dopen. Deze vervalsing werd ondanks het ontbreken van moderne media een overweldigend succes. De Franken werden katholiek. Gregorius van Tours droeg achteraf gezien dominant bij aan deze visie.

- Een uitbreiding van de macht van Clovis en zijn opvolgers naar het noorden (het gebied van de huidige Lage Landen) is onwaarschijnlijk. Dat behoorde tot het Germaanse taalgebied, maar dat had met het rijk van deze Franken-koningen weinig of niets vandoen. De Germaanse kolonies ten zuiden van de heerbaan Boulogne - Keulen namen in de loop van de zesde en zevende eeuw in aantal en omvang af en veel kolonisten trokken naar de gebieden bij en over de Rijn. De Sarmatische families beheersten toen allang het 'Vulgärlatein oder Altfranözisch', maar het Germaans van hun verwante Frankische families waren ze ook meester, zeker in de hogere kringen van de macht.[3]

Besluit

De door Schmoeckel geschetste historische ontwikkelingslijn onderschrijf ik. Het is een logische geschiedschrijving van de periode 300-600 n.Chr. De rol van de Sarmaten in relatie tot 'Franken' is een grote ontdekking van Schmoeckel.

Hij is er via mijn artikel wel van overtuigd geraakt dat de nieuwe bevolking in Noord-Frankrijk, vooral de militaire families, dus de Merovingische en later de Karolingische koningen, waarschijnlijk beide talen beheersten, dus "das zum Alt-Französisch mutierende Vulgär-Latein und die germanische Sprache".

Ik ben er ook van overtuigd dat Germaanse taalrelicten en archeologische vondsten en bevindingen terug gaan op deportatie van bevolkingsgroepen naar of kolonisatie van gebieden in Gallïe. Ik ga er echter niet vanuit dat dit de enige ontwikkeling is om het Germaans in Frankrijk te verklaren.

Vooral voor het gebied van Noordwest-Frankrijk, via het gebied van Boonen (Boulogne) tot en met Normandië, lijkt mij een meer natuurlijke gang van zaken voor de hand te liggen. Kortweg: het Germaans was daar al in beweging voor de tijd van de Merovingers.

Het artikel van Schmoeckel eindigt met een oproep tot een verdere zakelijk-wetenschappelijke discussie over de kwestie van het Germaans in het Franken-rijk of Frankrijk. Ik hoop dat SEM daaraan kan bijdragen.

---

1 In 1941 promoveerde Michels bij prof. B.H. Molkenboer op de dissertatie *Bijdrage tot het onderzoek van Vondel's werken*. In 1946 werd hij benoemd tot hoogleraar Nederlandse en Indo-Germaanse taalkunde aan de Katholieke Universiteit Nijmegen; hij bleef daar hoogleraar tot 1958. Een van zijn leerlingen was Karel Reijnders (1920-1997) die een scriptie schreef over Herman Maas die onder meer *Het goud van de Peel* (1910) geschreven had.

2 Maas, Ad & Jeff van Hout 2016. 'Bataven: de visie van archeoloog Stijn Heeren'. In: *SEMafoor* 17.4, p. 4-8.

3 De taalgrens Romaans - Germaans moet zeker grotendeels begrepen worden vanuit de geschiedenis van de Romeinse overheersing. In de loop der eeuwen van het tweede millennium werden Germaans sprekende gebieden in Frankrijk geleidelijk aan verfranst, een proces dat nog niet helemaal verdwenen is. In de late middeleeuwen was Brussel al een tweetalige stad. Sprekend voorbeeld is wat er in Frans-Vlaanderen op dit terrein is gebeurd. Het gebied is verfranst maar het Nederlands is nog op tal van plaatsen op te merken.

SEM-symposium 2018

Datum: *zaterdag 3 november 2018*
Plaats: *Zalencentrum De Tussenpauz, Kerkstraat 10, 4854 CE Bavel*

De vestiging van het christendom in het eerste millennium

Programma (nog onder enig voorbehoud)

Opening	10:30 - 10:40	
De Romeinse keizers en het christendom	10:40 - 11:30	Pierre Trouillez
De christelijke keizer in Constantinopel en de Germaanse koninkrijken in de zevende eeuw	11:30 - 12:15	Wim Jurg
Intermezzo	12:15 - 12:30	
Pauze	12:30 - 13:30	
De verspreiding van christendom vanaf het begin van de vierde eeuw tot de Merovingisch-Karolingische tijd, voornamelijk aan de hand van de deelnemers aan de Gallische concilies	13:30 - 14:15	Régis de la Haye
Nog in te vullen	14:15 - 14:45	
Pauze	14:45 - 15:00	
Ottonen en het christendom	15:00 - 15:30	Marco van Burken
Zeven SEM-publicaties	15:30 - 15:45	
Presentatie SEM-uitgave: *Cartografische bronnen eerste millennium*.	15:45 - 16:00	Jeff van Hout Kurt Wayenberg
Discussie en rondvraag	16:00	
Afsluiting	16:30	

Traditiegetrouw is er weer een **boekenmarkt** die door iedere deelnemer benut kan worden.

Kosten: **25 euro** (partner15 euro) inclusief koffie, thee, lunch, snack
contant te voldoen aan de zaal.

Gratis parkeergelegenheid bij de zaal.

Aanmelding: info@semafoor.info

SEM

Studiekring Eerste Millennium

COLOFON

SEMafoor

Tijdschrift van SEM
Studiekring Eerste Millennium

De studiekring SEM beoogt met zijn werk een hernieuwd onderzoek naar de geschiedenis van het eerste millennium van de Lage Landen globaal tussen Somme en Elbe in de periode 100 v.Chr. tot 1200 n.Chr.

SEMafoor verschijnt 4x per jaar.

Abonnementsprijs

De kosten voor een jaarabonnement bedragen € 35,00.
Het bedrag dient overgemaakt te worden op de rekening van:
Stichting SEM, Bavel
IBAN NL44 INGB 0009 1026 78
BIC: INGBNL2A
o.v.v. abonnement SEMafoor 2018

Het jaarabonnement wordt automatisch verlengd tenzij men uiterlijk 1 november 2018 schriftelijk heeft opgezegd.

Redactieadres

Hof 6, 4854 AZ Bavel
E-mail: info@semafoor.info

Website SEM

www.semafoor.info

Contactadres in België

Kurt Wayenberg
Mechelsebaan 99
2570 Duffel
E-mail: kurt.wayenberg@dxc.com